

*Vijf eeuwen
kerk aan de gracht*

GEORGE HEMMERS

ISBN 90 6227 531 1
© 1979 New Rhine Publishers Leiden
Postbus 3023, 2301 DA Leiden

GEORGE HEMMERS

Vijf eeuwen kerk aan de gracht

LEIDEN 1979
NEW RHINE PUBLISHERS

REVUE DE LA

Vijf eeuwen kerk naar de macht

DE NEDERLANDSE
KERK

Voorwoord

Bij het vijfde eeuwfeest van de Lodewijkskerk werd de gedachte geboren een geschiedenis van dit gebouw te schrijven.

De kerk — gesticht in de late middeleeuwen als kapel bij het gasthuis van de Sint Jacobusbroederschap — is verbonden met de bedevaarten naar Santiago de Compostela in Noord-Spanje.

In de roerige jaren tussen de beide beeldenstormen werd zij ingericht tot keuringshal voor de saainijverheid, lange tijd Leidens belangrijkste tak van textielindustrie. Gedurende dezelfde tijd dat zij als Saaihal in het economisch leven van Leiden een belangrijke factor vormde, was de uitoefening van de katholieke eredienst teruggedrongen in kleine schuilkerken.

Na de buskruitramp van 1807 werd de voormalige Saaihal — na aanvankelijk voor sloop te zijn bestemd — door koning Lodewijk Napoleon aan de katholieken toegewezen ter vervanging van hun zwaar gehavende schuilkerk aan de Appelmarkt. Met de inrichting van het gebouw traden de katholieken op niet te negeren wijze weer in het openbare leven.

Het hiernavolgende verhaalt de lotgevallen van het Leidse bouwwerk, maar belicht daarmee tevens enkele aspecten van Leidens geschiedenis in klein bestek.

Deze geschiedenis kon echter niet worden geschreven zonder de steun van zovelen. Al diegenen die met raad en daad behulpzaam zijn geweest bij het schrijven van deze geschiedenis, maar ook hen die hebben meegewerkt aan de verdere totstandkoming van dit boek zeg ik hartelijk dank. Jan A.F. Doove te Leiden — met wie ik heb getracht het verleden van de Lodewijkskerk te reconstrueren — ben ik in het bijzonder erkentelijk voor de beschikbaarstelling van ook in zijn bezit zijnde gegevens.

Het is wel meer gebeurd in Leiden, dat plannen pas later (soms zelfs nooit) tot uitvoering kwamen; zo ook de plannen voor dit boek, dat verschijnt twee jaar na de viering van het vijfde eeuwfeest.

Sint Jacobus en zijn verering

Pelgrimstochten worden gewoonlijk beschouwd als typische uiting van het christendom. Toch is dat niet helemaal waar, want ook andere religies en culturen kennen bedevaartsoorden. *Toen Christus op aarde predikte, kenden aanhangers van allerlei godsdiensten de bedevaarten. De predikers van het Christendom wilden een andere wereld, een andere godsdienstbeleving dan die der Joden, Grieken, Romeinen, Egyptenaren of wie dan ook, maar geheel buiten de wereld kon de nieuwe religie niet bestaan. Het geloofsbeleven van de christen werd beïnvloed door zijn milieu, ook op het gebied van bedevaarten* (1).

Het christendom kende de bedevaart als uiting van het geloof in het begin niet. Het geloofsleven was gericht op de naderende komst van Christus. Deze Maranatha-gedachte was geheel vreemd aan andere godsdiensten en bij de verspreiding van het christendom stuitte dit op veel weerstand.

Christenen waren echter ook maar gewone mensen, die plaatsen wilden hebben waar zij God dichterbij konden halen. Dat waren de plaatsen waar Christus was geweest of waar martelaren waren gevallen omwille van hun geloof. Wanneer juist de Maranatha-gedachte verflauwt — en dat gebeurt in de loop van de tweede en derde eeuw — komt de verering voor heiligen en martelaren als geloofssteun het christendom binnen.

De Romeinse overheid onderkende die menselijke behoefte om heilige plaatsen te hebben. Keizer Hadrianus liet daarom in zijn regeringsperiode (117-138) tempels oprichten op de Olijfberg en boven het Heilig Graf. Alleen waren het tempels ter ere van Jupiter en Venus (2). Hij hoopte daardoor de christenen van hun nieuwe geloof af te brengen.

Na de grote vervolgingen van de jaren 249-251 en 257-259 staat keizer Gallienus in het jaar 260 aan de christenen toe om hun eigen vereringsplaatsen te hebben; dat wil zeggen officieel erkende vereringsplaatsen in plaats van de geheime gedachtenisplaatsen in de catacomben (3). Een eerste aanzet tot godsdienstvrijheid, die ten gunste van de christenen zou worden vergroot en zelfs algemeen bekrachtigd bij het Edict van Milaan in het jaar 313.

Keizerin Helena, de moeder van keizer Constantijn, stichtte een kerk op de plaats van de geboorte van Jezus te Bethlehem (4). Op bevel van de keizer zelf werd een kerk gebouwd boven het graf van Christus te Jeruzalem (5). Helena schonk relieken aan de nieuwe hoofdstad van het rijk, Constantinopel; de keizer gaf relieken aan Rome, de oude hoofdstad. De heiligenkalender deed zijn intrede en de heiligenverering werd door het overbrengen van relieken wijd(er) verbreid.

Door het overbrengen van een reliek kon op een heel andere plaats dan waar een heilige was gestorven en begraven, een bloeiend centrum van verering ontstaan. Dat overbrengen van relieken nam een zodanige vorm aan, dat keizer Theodosius (379-395) overbrenging verbood. Zijn opvolger Justinianus herhaalde dit verbod, maar voegde eraan toe, dat de keizer ontheffing kon verlenen. Justinianus verleende zichzelf ontheffing door relieken over te brengen naar door hem gestichte kloosters in de Sinaiwoestijn (6).

Onder relieken (of relikwieën) worden verstaan de stoffelijke overblijf-

1) J. van Herwaarden, *Pelgrimstochten*. Bussum 1974.

2) J. van Herwaarden, *Pelgrimstochten*, p. 20.

3) P. Testini, *Le catacombe e gli antichi cimiteri cristiani in Roma* (Roma cristiana II), Bologna 1966, passim.

4) C. Peeters, *De liturgische dispositie van het vroegchristelijk kerkgebouw*, Assen 1969, p. 73.

5) R. Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture*, 2nd ed., Harmondsworth 1975, p. 62.

6) B. Kötting, *Der frühchristliche Reliquienkult und die Bestattung im Kirchengebäude*, Köln 1965, passim.

- 7) A. M. Heidt, *Catholica*, Geïllustreerd encyclopedisch vademecum voor het katholieke leven. 's-Gravenhage/Antwerpen (1955), p. 811; E. Hendriks o.e.s.a., J.C. Doensen o.e.s.a., W. Bocxe o.e.s.a., *Encyclopaedie van het katholicisme*, dl III, Bussum 1956, kol. 572.
- 8) K. Schreiner, *Die Staufer als Herzöge von Schwaben in Die Zeit der Staufer*, dl III, Stuttgart 1977, p. 10: *In het kruis, dat hertog Frederik voor heerschappijdoeleinden verkocht, moeten verbazingwekkend veel genezing brengende relikwieën zijn ingesloten geweest: "natuurlijk bloed, dat van het lichaam van Christus vloeide, aan drie lapjes klevend; een deeltje van het kruis van Christus; een partikel van de rok des Heren; tranen, die van Maria's hart vloeiden; haar van de maagd Maria; bloemen, die Maria in de hand hield, toen de engel haar de vleeswording van Christus verkondigde; hoofd- en baardhaar van de evangelist Johannes; in drie lapjes tamelijk veel van het bloed van Johannes de Doper; daarbij nog relikwieën van de H. Augustinus en de H. Catharina"*.
- 9) G. B. Ladner, *Homo viator: Medieval Ideas on Alienation and Order*, *Speculum* XLII, 1967, p. 236 en aantekening 14.

selen van heiligen, kleding en voorwerpen door hen gebruikt, maar ook zaken die met Christus, de heiligen of hun graf in aanraking zijn geweest (7).

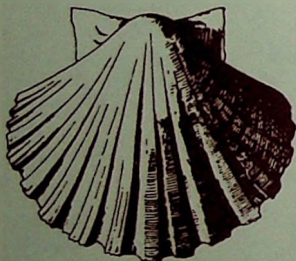
Was men aanvankelijk nogal scheutig met het overbrengen van relieken, later ging men inzien, dat men voorzichtig moest zijn. Relieken kregen een grote beschermingswaarde en een grote economische waarde (8). Wat dat eerste betreft, werden zij een bovennatuurlijke verdediging voor de bewoners van de plaats waarin de relieken werden bewaard en vereerd en wat het tweede betreft, brachten zij pelgrims binnen de stadsmuren met alle handel en wandel en bedrijf van dien, want die pelgrims moesten eten en onderdak krijgen, slapen en kunnen terugkeren met uiterlijke tekenen, dat zij inderdaad de bedevaart hadden volbracht. Vanaf de vierde eeuw gaan heiligenverering en pelgrimstocht hand in hand. *In Palestina ziet men de meest opmerkelijke mensen van de wereld. De aanzienlijke personen uit Gallië komen hier; de Britanniër laat zijn westelijke zon in de steek om hier te komen. En wat te zeggen van de Armeniërs, de Perzen, de mensen uit Indië, Ethiopië, Mesopotamië en van al die massa's mensen uit de Oriënt?* vraagt Hieronymus rond het jaar 390 (9).

Pelgrimstochten hebben een tweeledig gevolg: er komen pelgrims naar de plaats waar relieken van heiligen worden vereerd, maar die pelgrims proberen ook om relieken mee naar huis te nemen. Daardoor kwam de exclusiviteit van het bedevaartsoord in gevaar, als men ter plaatse niet voorzichtig handelde. Het meebrengen van een reliek was een bewijs, dat men ter plaatse was geweest. Dat langzamerhand afknabbelen van de reliekenvoorraad groeide op die manier uit tot de noodzakelijk bewijsvoering, dat een pelgrim zijn tocht had gemaakt. Omdat het bedevaartscentrum daardoor op den duur zelf ter beevaart zou moeten gaan in andere plaatsen, ging men namaakreliken verspreiden. Dit laatste is aanleiding geweest tot soms felle polemieken tussen plaatsen, die elkaar dezelfde relieken betwistten. Maar ook heiligen zijn geschapen met één hoofd, twee armen en twee benen!

Er kwamen andersoortige bewijzen in zwang: exotische schelpen die aan de kust van verre landen werden gevonden, palmtakken die langs de rivier de Jordaan groeien, later ook briefjes, die werden geschreven en bezegeld door de geestelijkheid van het bedevaartsoord. Op die manier werd de palmtak het attribuut bij uitstek van de Jeruzalemgangers en de schelp het grote herkenningsteken voor een pelgrim die Sint Jacob had vereerd.

Het reistechisch aspect van die tochten mag hier niet onvermeld blijven. De veiligheid van de pelgrim was niet per definitie gegarandeerd. Er waren uitspraken van concilies — Nicea in 325 en Chalcedon in 451 — over bedevaartgangers en in de kloosterregel van Benedictus stond, dat reizigers moesten worden opgenomen. Maar dat was niet voldoende. Allerwege werden uit godsdienstige en humanitaire overwegingen gastenverblijven ingericht langs wegen en in plaatsen waar pelgrims kunnen verblijven.

In de vierde eeuw sticht een oud-pelgrim te Bethlehem een gastenverblijf in de plaats waar *Maria en Jozef geen herberg hadden gevonden*. Voor reizigers vanuit het westen, die naar Rome gaan, is het grote *xenodoxium* aan de voet van de Sint Bernhardpas een wijd vermaard onderkomen. In de *Lex Baiuwanorum* legden de Frankische heersers, de

Pippiniden, rond het jaar 740 enige beschermende bepalingen ten gunste van pelgrims vast. Karel de Grote wierp zich na God en de heiligen persoonlijk op als *beschermers en verdedigers* van pelgrims. Hij stichtte te Jeruzalem een gastenverblijf en stelde gelden ter beschikking van kloosters op voorwaarde, dat men pelgrims zou blijven ontvangen. Onder het pelgrimerende koren zat natuurlijk ook kaf. Om te profiteren van tolvrijheid reisden handelaars met de groepen pelgrims mee. Ook zwervende clerici probeerden daar soms gebruik van te maken. Ondanks de bepalingen tegen dat misbruik komen ook na het concilie van Pavia in 850 dergelijke medereizigers dikwijls voor (10).

Het zal duidelijk zijn, dat het Heilig Land als eerste bedevaartsoord is te bestempelen. Het oudste reisverslag dateert uit het jaar 333 en informeert ons over allerlei reisbijzonderheden (11). Door naar het aardse Jeruzalem te pelgrimeren, probeerden de bedevaartgangers het hemelse Jeruzalem dichterbij te halen. Na het Heilig Land volgt Rome voor de christenheid van het Westen als pelgrimsoord. *Ontelbare schimmen van heiligen zien wij in Romulus' stad*, schrijft de Spaanse dichter Prudentius (12).

Zijn de gebeurtenissen in Palestina en Rome te relateren aan de bijbelse gegevens, het wordt moeilijker wanneer speciale plaatsen worden beschreven als de bedevaartsplaats bij uitstek voor een heilige. Beschrijvingen van heiligenlevens zijn dikwijls een grote mengeling van historisch betrouwbare gegevens en fantasie. Het werden legenden en de Franse cultuurhistoricus Emile Mâle schreef hiervan: *Deze legenden, misschien even poëtisch als het epos. . . schiepen pelgrimages; zij lieten kerken oprichten, zij vulden deze met kunstwerken, zij brachten miljoenen mensen in beweging; zij waren voor menige zieke een troost en een hoop, zij lieten hen vanaf deze wereld vaag de heerschappij van God zien* (13).

De hele verering van Sint Jacobus (San Jago - Sant Jago - Santiago) berust op zo'n legende.

In het Nieuwe Testament worden drie mannen genoemd die Jacobus heten, te weten:

Jacobus, de zoon van Zebedeüs en Salome, evenals zijn broer Johannes, apostel,

Jacobus, de zoon van Alfeüs, eveneens apostel en

Jacobus, de schrijver van de eerste der zogeheten *katholieke brieven*.

Aangenomen wordt, dat de tweede Jacobus de schrijver van de Jacobusbrief is (14), zodat we hebben te doen met de twee apostelen, die ter onderscheiding de *Meerdere* en de *Mindere* of ook wel de *Oudere* en de *Jongere* worden genoemd. Jacobus de Meerdere werd de eerste martelaar onder de apostelen toen hij op bevel van Herodes Agrippa in het jaar 42 werd onthoofd. Volgens het *itinerarium* van Antonius van Piacenza zou Jacobus vóór de poorten van Jeruzalem zijn begraven; volgens de legende zouden Jacobus' leerlingen zijn lichaam na de onthoofding op een schip hebben gelegd. Begeleid door een engel bereikte dit van zijn roer ontdane schip Iria Flavia, het tegenwoordige El Padron in Galicië in de noord-west hoek van het Iberisch schiereiland. Het aldaar heersende koningspaar weigerde toestemming te verlenen om de heilige in hun rijk te begraven, maar de overtuigingskracht van het nieuwe geloof overwon hun bezwaren: het lichaam van Jacobus de Meerdere werd in een marmeren tombe begraven. Het graf raakte in

10) H. Waddell, *Vaganten in de middeleeuwen*, Utrecht 1966, p. 39.

11) B. Kötting, *Peregrinatio religiosa. Wallfahrtsorten in der Antike und das Pilgerwesen in der alten Kirche*, Münster 1950.

12) *Aurelii Prudentii Clementis Carmina*, ed. M. P. Cunningham, CCSL, CXXVI, p. 370.

13) E. Mâle, *L'art religieux du XIIe siècle*, Paris 1928, p. 188.

14) R. van Doren o.s.b. in *Liturgisch Woordenboek*, Roermond 1958-1962, kol. 1109-1110.

Beeld — tevens reliekhouders — van Sint Jacobus de Meerdere, hout, 14e eeuw. Kerk van Calcaons (bij Catla, Zuid-Frankrijk).

Corn. Engebrechtsz., detail uit het rechterluik van de *Bewening*, waarop o.a. voorkomt Sint Jacobus de Meerdere. Stedelijk Museum "de Lakenhal" te Leiden.

vergetelheid, totdat een engel, die verscheen aan de kluizenaar Pelagius in het jaar 800, het graf aan deze bekend maakte. In een sfeer die veel aan het bijbelverhaal over Bethlehem doet denken, wees een ster de plaats van het graf aan en ter plekke klonk hemelse muziek. De kluizenaar meldde dit aan bisschop Theodimir, die, op de berichten afgaande, Jacobus' graf vond op het veld der sterren (Campus stellae - Compostela). De heersende koning, Alfons II, liet op die plaats drie kerken bouwen, waarvan er één werd toegewijd aan Sint Jacobus. Enige tijd later verscheen Sint Jacob te paard aan Spanjaarden, die in gevecht waren gewikkeld met Moren. Hij hielp hen de strijd winnen door tienduizenden Moren te verslaan. Sindsdien heet hij ook wel de *Morendoder*, Matamoros.

Dit is in het kort de legende van Sint Jacobus. Het is echter een legende, die met stukjes en beetjes aan elkaar is gegroeid via allerlei overleveringen.

De bisschop van Sevilla, de kerkleeraar Isidorus († 636), zegt in zijn *De vita et obitu Sanctorum*, dat Jacobus de Meerdere het geloof zou hebben verkondigd in Spanje. Merkwaardigerwijs vinden we in de liturgie van die tijd niets van die verkondiging terug. Isidorus noemt in zijn beschrijving van de liturgie van zijn tijd Sint Jacob dan ook niet (15).

Het verhaal van de overbrenging van de heilige naar Spanje komt voor het eerst in een Frans *martyrologium* uit het derde kwart van de negende eeuw voor. De eerste Spaanse bron is de *Kroniek van Sampiro* uit het begin van de elfde eeuw. Het verhaal van het terugvinden van de stoffelijke resten dateert van nog later: in 1077 in een verdrag van de bisschop van Iria Flavia met de abt van een bestaand klooster te Santiago. Vanaf het jaar 1139 werd de heilige zonder meer geacht in Compostela te zijn begraven.

De verschijning van de Morendoder werd pas in de twaalfde eeuw aan de legende toegevoegd (16). De legende heeft vaste vorm gekregen in de *Historia Compostellana* (17) en in het boek van paus Calixtus II, het *Liber Calixtinus* (18). Beide beschrijvingen stammen uit de eerste helft van de twaalfde eeuw.

15) M.C. Díaz y Díaz, *Die spanische Jakobus-Legende bei Isidor von Sevilla* in *Historisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft*, jrg. 77, Köln-München 1958, p. 467-472.

16) J. van Herwaarden, *Sint Jacobus in Spanje* in *Spiegel Historiae*, II, 1967, p. 332-339.

17) *Historia Compostellana*, ed. H. Florez, *España Sagrada*, XX, Madrid 1965.

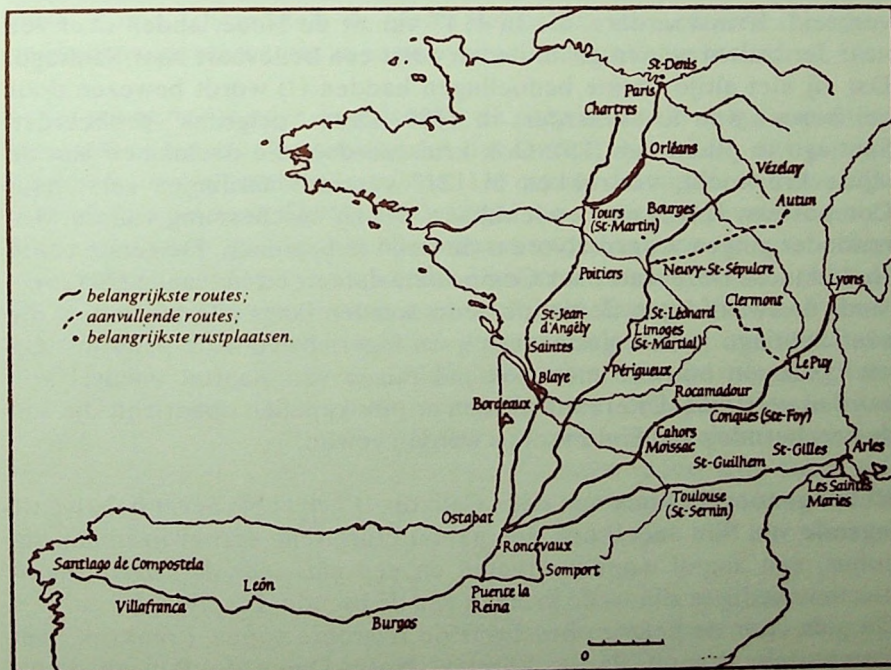
18) *Liber Sancti Jacobi. Codex Calixtinus*, ed. W. Muis Whitehill, 3 dln., Santiago de Compostela 1944.

Het lijkt voor twintigste-eeuwse Nederlanders allemaal een vreemde situatie. Toch is het minder vreemd dan het op het eerste gezicht lijkt. Sint Jacob was patroon van Galicië, een van de vele koninkrijkjes, die Spanje rijk was. Zodra de koning van Galicië ook vorst van omliggende koninkrijkjes werd, groeide het territorium van Jacobus' bescherming. Alfons II en Alfons III waren koningen van Asturië, Galicië en Leon; Sancho de Grote was het over een groter deel van Spanje. Na zijn dood kwam er verdeeldheid, totdat Alfons VI weer een groter deel van Spanje ging beheersen. Die sponswerking van wereldlijke macht had invloed op de verering van Sint Jacob als patroonheilige, want bij verdeeldheid zetten de vorsten zich af tegen Galicië en dus ook tegen de patroonheilige van Galicië. Wanneer een monnik uit het klooster San Domingo de Silos zijn *Historia Silense* schrijft, leeft hij in een periode ná Sancho de Grote en derhalve in een periode van afweer tegen Sint Jacobs patronaatschap. Het enige dat hij ziet, zijn Fransen, die in de elfde eeuw naar Spanje komen om tegen de Moren te vechten. Hij ziet hen als indringers, die door Sancho zijn ingehuurd en van wie weinig goeds is te verwachten (19).

Franse bronnen geven andere berichten. Volgens die informatie is Spanje door Karel de Grote voor het christendom gered en het ligt voor de hand, dat die "redder" omstandig positief wordt beschreven. We vinden dat onder meer terug in de *Kroniek van de Pseudo-Turpijn* (20): In een droom verscheen de apostel Jacobus aan Karel de Grote. De heilige riep de vorst op om de ongelovigen in Spanje te bestrijden: *Door sterren zou Karel worden geleid naar Galicië om een weg naar mijn graf en de basiliek en het land, waarin deze zijn, te bevrijden en dat na U alle volkeren van zee tot zee ter pelgrimsvaart daarheen zullen gaan om van de Heer verlossing van het kwaad van hun zonden te verkrijgen.* Een typische vorm van legende, want er was ten tijde van Karel de Grote in Santiago geen basiliek, maar een klein kerkje, dat door Alfons II was gebouwd. Er doet zich een literair aspect in die legendevorming voor,

19) J. Horrent, *Chroniques espagnoles et chansons de gestes*, Le Moyen Age, LXXII, 1956, p. 279-299.

20) A. Hämel en A. de Mandach, *Der Pseudo-Turpin von Compostela*, Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philologisch-Historische Klasse, 1964, p. 41-105.

De Camino Francés: de pelgrimsroutes door Frankrijk naar Santiago de Compostela.

21) vs. 2998.

22) J. van Herwaarden, *Pelgrims-
tochten*, p. 22-23.

23) Adémar de Chabannes,
Chronique, ed. J. Chavanon, Paris
1897, p. 163.

24) L. Vazquez de Parga,
J.M. La-Carra en J. Uria Riu, *Las
peregrinaciones a Santiago de
Compostela*, 3 dln. Madrid 1948-
1949, p. 40 van dl I.

25) H. Nolthenius, *Duecento*, derde
druk. Utrecht/Antwerpen z.j.,
p. 14.

26) M.D. Knowles, *De kerk in de
Middeleeuwen*, Hilversum 1968,
dl II, p. 57.

dat we niet onvermeld mogen laten. Een dienaar van Karel, Roland, sneuvelde in de strijd tegen de Moren te Roncevaux. In het *Chanson de Roland* komt — waar het de oudste versies betreft — Sint Jacob niet voor. Het is Sint Pieter, die door Karel speciaal wordt aangeropen vóórdat hij ten strijde trekt tegen de Moren in Spanje (21); pas in latere versies wordt de prins der apostelen door Jacobus vervangen! De legendarische vertellingen worden geënt op de geconstateerde werkelijkheid van een rijk, dat onder patronaat van Sint Jacobus in Spanje was heroverd op de islam. *Menige apostel- of heiligenlegende heeft meer betekenis dan het ware geschiedverhaal, omdat het geloof in de legende — hoewel gebaseerd op "onwaarheid" — een cultus kon doen ontstaan, die door de betekenis daarvan een dusdanig historisch gevolg had (een belangrijke bedevaart bijvoorbeeld), dat de werkelijkheid daarvan voor de verdere geschiedenis van het Christendom belangrijker is dan de eigenlijke historische waarheid, die door de legende geweld werd aangedaan* (22).

Vanaf de tiende eeuw zijn er pelgrims op weg gegaan naar Santiago. Van een aantal van de pelgrimages zijn verslagen bewaard gebleven. Sommige daarvan zijn vermakelijk, andere leerzaam. Sommige pelgrims zijn legendarisch geworden. Van hertog Willem V van Aquitanië (eerste kwart van de elfde eeuw) wordt gezegd: *Hij was sedert zijn jeugd gewoon ieder jaar naar Rome en als hij niet naar Rome ging, naar Santiago op bedevaart te gaan* (23). De brave Evermaris uit Friesland heeft vele eeuwen lang de eer gehad om te worden aangezien voor de eerste pelgrim naar Compostela. Hij zou dwars door alle Saracenen heen in het begin van de achtste eeuw de voettocht heen en terug hebben gemaakt. Gelukkig voor Evermaris heeft hij de gevaren niet gekend, want het is aan de dag gekomen, dat zijn biografie pas in de twaalfde eeuw werd geschreven. In die twaalfde eeuw was de bedevaart naar Compostela zó populair, dat de schrijver zich niet zou kunnen voorstellen, dat Evermaris niet ook naar Compostela zou zijn gegaan (24). In de loop van de elfde eeuw werd de bedevaart naar Compostela meer verbreid. Kruisvaarders, die in 1147 vanuit de Nederlanden over zee naar Jeruzalem wilden gaan, deden eerst een bedevaart naar Santiago. Dat zij niet altijd vrome bedoelingen hadden (!) wordt bewezen door het bezoek van kruisvaarders in 1189. Deze "pelgrims" probeerden Santiago te plunderen (25). Ook kruisvaarders die deelnamen aan de vijfde kruistocht, vertrokken in 1217 vanuit Vlaardingen eerst naar Compostela. Het is niet ondenkbaar, dat zij bescherming van de Morendoder gingen vragen alvorens de strijd te beginnen. De eerste echte Nederlandse bedevaart naar Compostela dateert uit het jaar 1224 (26). Sinds de twaalfde en dertiende eeuw werden langs allerlei routes, die naar Santiago leiden, gastenverblijven ingericht voor de pelgrims. Op veel plaatsen bouwde men ook pakhuizen van waaruit voedsel kon worden verstrekt. Uiteraard werden er ook kapellen opgericht, die aan de bescherming van Sint Jacobus werden gewijd.

Het al genoemde boek van paus Calixtus II († 1124) bevat behalve de legende van Sint Jacob ook een aantal liturgische eerbewijzen aan Jacobus, een aantal wonderverhalen en een *gids voor de pelgrim* naast — om volledig te zijn — de kroniek van de pseudo-Turpijn.

De gids voor de pelgrim beschrijft de reisroute vanuit Frankrijk naar Compostela. Vanuit Parijs, Vézelay, Notre-Dame du Puy en Saint-

Gilles du Gard komen vier grote pelgrimswegen samen in de plaats Puente la Reina, even ten zuiden van de Pyreneeën, vanwaar de route via Burgos naar Compostela gaat. De gids voor de pelgrim vertelt over de gevaren onderweg, over eetgewoonten, over andere heiligdommen, die men passeert en over abdijen, die zijn verbonden met de grote abdij van Cluny. Paus Calixtus schreef uit eigen ervaring: hij was in het jaar 1109 zelf naar het graf van Sint Jacob gegaan en zijn pauскеuze vond in het jaar 1119 te Cluny plaats (27).

In de verspreiding van het christendom en ook in de verspreiding van de pauselijke macht over West-Europa is een zeer belangrijke rol gespeeld door Cluny, het klooster bij uitnemendheid waar het hervormingen betrof. Vanuit dit klooster waren al in de tiende eeuw talrijke bestaande kloosters hervormd of gesticht. Het is niet onmogelijk, dat het klooster waarvan in het jaar 872 sprake is (28), bindingen met Cluny heeft gehad. Het gaat te ver om te stellen, dat Cluny de inspirator van de Jacobsverering is geweest, maar we mogen wel stellen, dat de pelgrimage precies paste in het programma van Cluny. Het behoorde namelijk tot de doelstellingen van Cluny om via hervorming van kloosters de verspreiding en verdediging van het christendom te bevorderen en vrede in de christelijke wereld te bewerkstelligen. Zowel de verdediging als de verspreiding van het christendom was wat Spanje betreft een noodzaak. De verdrijving van de islam uit een van de oudst bestaande christelijke rijken zou de vrede tot gevolg hebben. Een andere vrede zou kunnen ontstaan binnen de Kerk zelf als de liturgische verscheidenheid zou worden afgelegd. In Spanje kende men de Romeinse liturgie niet. Onder duidelijke druk van Cluny voert koning Alfons VI in het derde kwart van de elfde eeuw de Romeinse liturgie in. Paus Urbanus II reageert hierop door op 5 december 1095 het oude bisdom Iria Flavia op te heffen en om te zetten in het bisdom Compostela. Het bisdom werd rechtstreeks afhankelijk van de Heilige Stoel. Vijfentwintig jaar later verheft paus Calixtus II het bisdom tot aartsbisdom. In 1139 wordt Compostela een apostolische zetel ná Rome, maar vóór Efese. Rome, Compostela en Efese: Petrus, Jacobus en Johannes precies in de volgorde waarin zij in de evangeliën worden genoemd.

Keren wij nu terug naar de gids voor de pelgrim en de pelgrimsroutes, dan moeten we met betrekking tot dat laatste opmerken, dat er verschillende routes zijn aan te wijzen. De *camino Portugués* is natuurlijk de route van mensen, die vanuit Portugal naar Santiago gaan. De *camino del Mar* geeft de weg aan, die mensen moesten gaan, die per schip naar Compostela komen. De *camino Francés* is zonder meer de belangrijkste, omdat pelgrims vanuit praktisch heel Europa via die Franse wegen naar het graf van Sint Jacob pelgrimeerden. Pelgrims vanuit de Nederlanden kwamen ofwel via België, ofwel via Duitsland op de Franse bedevaartsroutes uit. Zij herkenden hun collega's aan de kenmerken van de pelgrim: een stok met een punt, een kalebas voor het drinken van water en een leren reistas, die nauw moest zijn, maar wel moest openstaan. Die tas moest *van leer* zijn om menselijke lusten af te leggen, *nauw* zijn om open te staan voor God en *open* zijn om meer te geven dan te ontvangen.

Een pelgrimstocht was een langdurige onderneming. Als mensen uit Luik in het jaar 1056 te paard naar Compostela gaan, duurt de terugreis zesendertig dagen (29). Men kan zich bijna geen voorstelling maken

27) E. T. Labande, *Recherches sur les pèlerins dans l'Europe du XIe et XIIe siècles*, Cahiers de la Civilisation Médiévale, I, Poitiers 1958.

28) zie aantekening 16.

29) J. Stiennon, *Le voyage des Liégeois à Saint-Jacques de Compostelle en 1056*, Mélanges Felix Rousseau. Etudes sur l'histoire du pays mosan au moyen âge, Bruxelles 1958, p. 553-581.

- 30) Subskription *Reflexe*. Stationen europäischer Musik. ed. Th. Binkley.

- 31) H. Bordier en L. Brière. *Les archives hospitalières de Paris*, dl II, p. 9.
- 32) E. van der Straeten, *Recherches sur les communautés religieuses et les institutions de bienfaisance, établies à Audenarde depuis le XIIe jusqu'au XVIIIe siècle*, dl I, p. 14.
- 33) J. van Tichelen, *A l'ombre d'un vieux sanctuaire*, p. 19.

- 34) GAL, bibliotheek, inv. no 65006, fol. 21 en 22.*
- 35) GAL, 2e secretarie-archief, inv. no 382, vroedschapsboek, fol. 88v.
- 36) GAL, weeshuisarchief, inv. no 49 en 50, hfdst. V, 3e en 4e post.
- 37) E. Pelinck, *Het St. Jacobsgasthuis en zijn beschermheilige in Leids Jaarboekje* 1948, p. 122.

* GAL = Gemeente Archiefdienst Leiden

van de duur van een voettocht naar Compostela, maar één ding is zeker: na verloop van tijd hebben de samen optrekkende pelgrims elkaar weinig nieuws meer te vertellen. We weten, dat men onderweg met elkaar heeft gezongen of naar canzona's heeft geluisterd, die werden gezongen over heiligen, gebeurtenissen, steden en vorsten (30). De hele geschiedenis van Galicië, Asturië en León is in die canzona's te beluisteren; maar ook de speciale bescherming, die pelgrims onderweg mochten ondervinden als zij bepaalde heiligdommen in de te bezoeken steden met een bezoek vereerden, komt in die gezangen tot uiting.

Als de bedevaart is voltooid, verzamelen de pelgrims zich in hun woonplaats tot broederschappen, die zich inzetten om nieuwe pelgrims gastvrij te onthalen op hun beevaart, om hen met raad en daad bij te staan en om hun de geestelijke hulp te verlenen, die zij op hun weg zo hard nodig zullen hebben. Die broederschappen — zelf een bron van waaruit de verering zich verbreidt — zijn over geheel West-Europa verspreid geweest. Naast broederschappen van de Romeinen (= mensen, die de graven van Petrus en Paulus te Rome hebben bezocht) en van Jeruzalem komen we Jacobusbroederschappen in alle grote steden tegen.

Het is erg moeilijk om van de eerste Jacobusbroederschappen de stichtingsdatum te bepalen; slechts van enkele is die datum bekend. Behalve de Parijse broederschap anno 1298 (31) dateren de meeste uit de veertiende en vijftiende eeuw. Onder de Nederlandse broederschappen bevinden er zich opmerkelijk veel uit zuidelijker streken: Oudenaarde (32) in 1303, Namen in 1390, Brussel (33) en Antwerpen in 1399, Mons/Bergen in 1402. Tussen 1411 en 1497 onder andere Diest, Atrecht, Rijssel, Luik, Valenciennes, Leuven, Kamerijk en Gent. Maar ook in noordelijker streken komen Sint Jacobsbroederschappen voor: Maastricht, Roermond, Utrecht, Breda, Sint Maartensdijk, Schiedam, Den Haag, Alkmaar, Haarlem, Zwolle, Arnhem, Oudewater en — want daar moeten we uiteraard toch terecht komen — Leiden.

Een stichtingsdatum is van de Leidse Jacobsbroederschap niet bekend. Het enige, dat met zekerheid kan worden gezegd, is, dat zij in 1477 bestaat als de pastoor van de Pieterskerk geen bezwaar blijkt te hebben tegen de inrichting van een kapel *inder huyzinge die t Broederschap staende hebben an die Steenschuyr* (34). Eerder in dat jaar — op 26 april — had het stadsbestuur goedgevonden, dat de broederschap een gastenhuis zou inrichten (35).

Tussen 1475 en 1477 heeft de broederschap een tweetal huizen aangekocht van de weduwe van Wermhout Corneliszoon (36). In die huizen komen gastenhuis en kapel. Op 2 augustus 1477 verplichten de broeders zich om ieder jaar in de week na Pasen aan de pastoor van de Pieterskerk een bedrag van vier Hollandse ponden te zullen uitbetalen als dankbaarheidsrecognitie voor de verleende toestemming om iedere dag een gelezen mis in de kapel te mogen opdragen en op de wijdingsdag een gezongen hoogmis. Die wijdingsdag staat niet vermeld, maar het ligt voor de hand om deze op 25 juli, het feest van Sint Jacob, te fixeren.

Men heeft getwijfeld aan de patronage van de Morendoder voor de Leidse Jacobsbroederschap (37). Toch lijkt in Leiden niet Jacobus *de*

Mindere de aangewezen patroon van de Jacobsbroederschap; daarvoor zijn twee argumenten aan te voeren.

1° Alleen broederschappen onder het patronaat van Jacobus de Meerdere hebben gast(en)huizen; uit niets blijkt, dat — waar dan ook — ooit een gilde/broederschap ter ere van Jacobus de Mindere een gastenhuis heeft gekend. Als er sprake zou moeten zijn van een *gildenhuis* zou de stedelijke overheid in deze context het woord *gasthuis* niet hebben gebruikt. Uit de archieven van de gilden blijkt, dat nergens over een *gasthuis* wordt gesproken als het ambachtelijke broederschappen betreft (38).

2° Zeker sinds 1443 is in Leiden een *Sint Jacobs Raemgracht* bekend (39). Die gracht is de tegenwoordig nog aanwijsbare Jacobsgracht in het verlengde van de Langebrug naar de singelgordel toe. Jan Jansz. Orlers meldt ons (40), dat die gracht in de stadswijk *Compostellen* ligt.

Het ligt niet bepaald voor de hand om aan te nemen, dat de lakenijverheid van wat later zal worden aangeduid als de *Oude Draperie* langs de *Vollersgracht* (= Langebrug) doorslaggevend bewijs zou zijn voor het patronaatschap van Jacobus de Mindere. Trouwens, het gilde van Jacobus de Mindere had een eigen altaar in de Hooglandse kerk en had derhalve geen kapel aan het Steenschuur van node (41).

Hoe het ook zij, sinds 1477 is er een Jacobuskapel aan het Steenschuur. In 1486 sluiten de leden van de broederschap een lening af bij de weesmeesters. Het is niet duidelijk, waarvoor die lening werd afgesloten. Waren de tijden misschien ongunstiger geworden — drie jaar later werd zelfs een deel van het gasthuis bestemd voor de opslag van wol (42) — of had men een aanvang gemaakt met de bouw van de nu nog bestaande kapel?

38) J.C. Overvoorde, *Archieven van de Gilden*.

39) GAL, gasthuisarchieven, regeest 531.

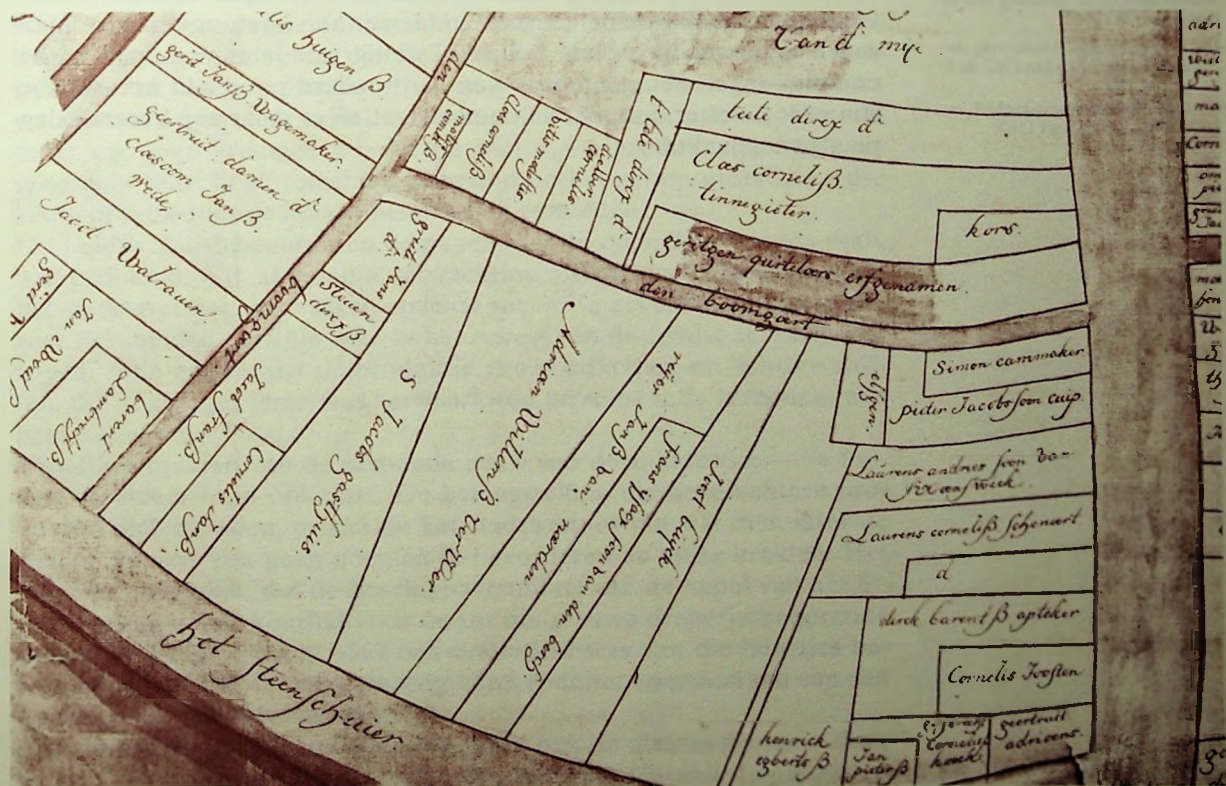
40) J.J. Orlers, *Beschryvinge der stad Leyden*, Leyden 1641, p. 67: Ghebuyrten der Stadt Leyden no 32.

41) ARA, archief kerkelijke goederen, inv. no 582.*

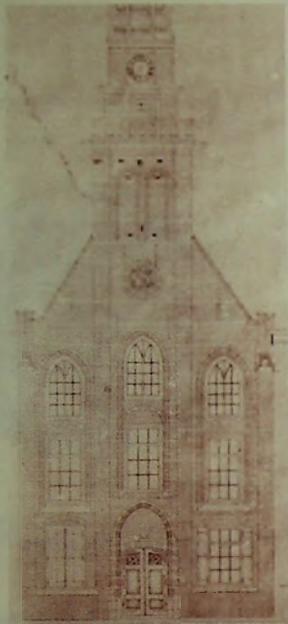
42) *Leidse wevers onder gasticht*, Leiden 1952, p. 77.

* ARA = Algemeen Rijksarchief Den Haag

Het Sint Jacobsgasthuis met belendende erven op een oude kaart.

- 43) J.C. Overvoorde, W.C. Mulder e.a., *Oude gebouwen te Leiden*, Leiden 1907, p. 72-73; E.H. ter Kuile, *De Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst*, dl VII. De provincie Zuid-Holland. Eerste stuk: Leiden en Westelijk Rijnland, 's-Gravenhage 1944, p. 99.

De laatgotische voorgevel van de Sint Jacobskapel, bij de opmeting vóór de restauratie in 1956.

- 44) F. van Mieris, *Beschrijving der stad Leyden*, Leyden 1762, dl I, p. 188-189.
 45) GAL, 2e secretarie-archief, inv. no 760, 13 februari 1567.

Deze kapel (43) staat niet — zoals in die tijd gebruikelijk — naar het oosten gericht, maar is dwars op de gracht gebouwd en voegt zich daardoor in de bestaande perceelsindeling.

Het eenbeukige gebouw wordt door een houten tongewelf overdekt en is aan de koorzijde met vijf veelhoeksijden gesloten.

De voorgevel — die blijkens het jaartal in de sluitsteen boven het venster gereed kwam in 1538 — staat niet haaks op de as van het gebouw, maar geert enigszins met het beloop van de kade. De laatgotische vormen, opgetrokken in een rijke afwisseling van baksteen en Gobertangenen Bentheimersteen, zorgen voor een schilderachtige compositie. Drie traveeën worden door middel van lisenen gescheiden en bieden plaats aan hoge spitsboogvensters. Onder het middenvenster bevindt zich de ingang, die wordt omlijst door een spitsboognis en bekroond door een beeld van Sint Jacob. Boven het middenvenster bevindt zich een klein roosvenster.

De middentravee gaat op tot boven het dak en vormt daar de zuidelijke muur van de ingebouwde toren. Behalve aan de noordzijde — de achterkant — wordt dit bovenste gedeelte van de toren verlevendigd door telkens twee korfboognisjes. De toren wordt — naar alle waarschijnlijkheid — bekroond door een eenvoudige spits.

Mede doordat in de zestiende eeuw de bedevaart naar Compostela in verval raakte, taande de Leidse broederschap zodanig, dat ongetwijfeld een faillissement het gevolg zou zijn geweest. Omdat de kapel *grote-licken belast ende beswaert is mit veel verscheyden schulden ende lasten, zoe dat te beduchten is, dairan gepant ende uyt crachte van dien vercoft soude moegen worden, t welk om redenen zulcx niet wel en soude behoeren*, besloot de stadsregering op 9 september 1547, dat het pand zou worden verkocht aan de Huiszittenmeesters van de Pietersparochie (44). Deze verzorgers van parochiële armen zouden er hun kantoor vestigen, maar zagen er kennelijk weinig heil in. Twintig jaar later verkopen zij het complex tegen een rentebrief van vierhonderd pond aan het stadsbestuur (45), dat er ook mee in de maag zat en er maar een korenopslagplaats van maakte. . .

Saaihal en textielindustrie

Ook de korenopslagplaats functioneerde slechts kort.

In 1567 krijgen de saaiers toestemming van het stadsbestuur om hun hal in een deel van het klooster Nazareth aan de huidige Van der Werffstraat te verwisselen voor de kapel van het St. Jacobsgasthuis. Het is niet geheel duidelijk waarom die verhuizing moest plaatsvinden, want in die periode was de textielnijverheid er allesbehalve gunstig aan toe (46). De eertijds zo bloeiende industrie was al sinds het laatste kwart van de vijftiende eeuw tanende, kreeg echter in de loop van de zestiende eeuw de zwaarste slagen te incasseren.

Van oudsher was het Leidse laken een zeer gezocht en gewaardeerd produkt. Tot 1530 produceerde men jaarlijks zo'n 24.000 stuks van dat laken. In 1563 was de jaarproduktie gezakt tot ongeveer 5.000 stuks, in 1570 tot nog maar 3.800. Het dieptepunt was echter nog niet bereikt: de oorlogstoestand, waarin ons land sinds het begin van de tachtigjarige oorlog was verwickeld, schaadde dusdanig de import van grondstoffen zowel als de afzet van afgewerkte produkten, dat men in 1573 nog maar 1.000 stuks laken maakte. In het jaar daarna legde het beleg van Leiden de textielindustrie vrijwel helemaal lam. Met de ondergang van de lakennijverheid leek het lot van de stad bezegeld. De Spanjaarden mochten dan de stad niet onder de duim krijgen, de malaise door het wegvallen van een der pijlers van het economisch leven kon de stad tot een crisis, ja zelfs tot een ramp leiden.

Met lede ogen zag men, dat de vroegere afnemers van het Leidse laken zelf produkten van vergelijkbare kwaliteit gingen produceren, zelfs soms nog betere produkten konden leveren in vergelijking met sommige Leidse producenten, die meenden het hoofd boven water te kunnen houden door te knoeien met de voorschriften en ondeugdelijke waar te verkopen voor echt Leids laken. De Leidse positie werd er niet beter op, toen vreemde overheden hun eigen produkten gingen beschermen door hoge tolgelden te heffen op het geïmporteerde Leidse laken of zelfs door de import helemaal te verbieden.

De Leidse stadsbestuurders begrepen, dat de oude draperie ten dode was gedoemd, ook al zou die verwachting niet helemaal opgaan, want het ouderwetse Leidse laken speelde tot in de zeventiende eeuw een zeer bescheiden partijtje mee in het orkest van de Leidse textielindustrieën. Men zag in, dat de produktie van goedkopere en lichtere stoffen, die in vroeger jaren was verwaarloosd en soms zelfs verboden, een betere toekomst bood.

Vanaf het midden van de zestiende eeuw was deze industrie — in Leiden en elders — in opkomst. De belangstelling die deze lichtere produkten ondervonden, prikkelde het stadsbestuur om wat men later de *nieuwe draperie* zou gaan noemen te bevorderen en uit te breiden. Het lijkt waarschijnlijk, dat de beschikbaarstelling van de kapel van het St. Jacobsgasthuis als keurhal voor de tot die nieuwe draperie behorende saaien en grofgreinen in 1567 een onderdeel was van die bewuste bevordering van dat wat men als redmiddel voor het voortbestaan van een Leidse textielindustrie beschouwde.

Alle pogingen ten spijt zou waarschijnlijk ook de nieuwe draperie door de met het beleg samenhangende economische stilstand definitief ten

46) Zie voor de Leidse textielindustrie: N.W. Posthumus, *De geschiedenis van de Leidse lakenindustrie*, 's-Gravenhage 1908-1939, 3 dln; N.W. Posthumus, *Bronnen tot de geschiedenis van de Leidse textielnijverheid*, 's-Gravenhage 1910-1922, 6 dln; P.J. Blok, *Geschiedenis eener Hollandsche stad*, 's-Gravenhage 1910-1918, 4 dln.

onder zijn gegaan, als er na het ontzet van de stad niet iets bijzonders was gebeurd. In die jaren ontvluchtten vele Vlamingen hun geboortegrond uit angst voor het krijgsgewoel en de inquisitie; velen van hen trokken naar Engeland, maar het merendeel van hen verkoos zich te vestigen in de Noordelijke Nederlanden, zoals *tengevolge van den achteruitgang der Vlaamsche steden op het eind der veertiende, maar vooral in de vijftiende eeuw* (47) ook al was geschied. Zij bezaten veelal een zeer ver gevorderde vakbekwaamheid op het terrein van de produktie van de juist zo in de belangstelling gekomen lichtere en goedkopere stoffen. Een alert stadsbestuur, waarin secretaris Jan van Hout — zoals op veel andere terreinen — een hoofdrol speelde, stond klaar om te gaan onderhandelen over de voorwaarden die men zou kunnen bieden bij vestiging in de Sleutelstad. Ook dat was een herhaling van de geschiedenis, want in 1278 beloofde Floris V tolvrijheid gedurende tien jaren aan vreemde wevers, die zich in zijn landen wilden vestigen (48). Het gevolg van deze onderhandelingen was, dat vanaf 1577 een groeiende stroom emigranten naar Leiden trok. Door hun komst werden de danig geslonken bevolkingscijfers niet alleen weer op peil gebracht, maar het aantal inwoners nam aanzienlijk toe in vergelijking met de cijfers van vóór het stadsbeleg. Ook de nieuwe draperie, die het beleg nog steeds niet te boven was kunnen komen, werd door de komst van de Vlamingen vergroot, verbeterd en tot bloei gebracht.

Terecht realiseerde het stadsbestuur zich, dat alleen een scherp toezicht op de kwaliteit van de produkten de garantie zou kunnen geven voor een goede en duurzame reputatie van de Leidse textiel. Voor de verschillende produkten werden aparte keurhallen ingericht, zodat men spoedig behalve een Saaihal ook een Baaihal, een Fusteinhal en een Rashal bezat. De Saaihal had de grootste aanvoer te verwachten en niet ten onrechte kreeg dit gebouw in de wandeling de naam *Looihal* mee, als verwijzing naar het *loden* (= aanbrengen van keurloodjes) van de stukken textiel. De andere hallen, die over verscheidene gebouwen in de stad waren verspreid (49), moesten zich “behelpen” met de aanduiding van het materiaal, dat er werd gekeurd.

De betekenis van de saainering blijkt ook uit het feit, dat de stedelijke regering ertoe overging deze industrie te verheffen tot *Hoofdneringhe*, een eretitel, die alleszins in overeenstemming was met de betekenis van deze tak van nijverheid voor de Leidse economie.

In omvang en betekenis nam de *Hoofdneringhe* in de laatste decennia van de zestiende eeuw en de eerste tientallen jaren van de zeventiende eeuw snel toe, maar al voordat een hoogtepunt was bereikt, bleek men dusdanig tevreden over de gang van zaken, dat men ging denken aan uitwendige en inwendige verfraaiing van het gebouw.

Uitwendig was de belangrijkste verfraaiing het optrekken van een sierlijke spits ter vervanging van de eenvoudige spits die voordien de ingebouwde toren moet hebben gedekt.

Op 4 november 1592 gaven burgemeesteren aan mr. Simon Franszoon van Merwen opdracht om het *spitsken off toornken, twelck voor lange vaerdich gemaect es omme opten ouden Raemtoorn te werden gestelt, te doen setten ende oprechten opten toorn van Sint Jacobsgasthuys, nu de Loyhalle sijnde, ten eynde omme de clock voor die van de hooftneringhe dair inne te werden gehangen ende die oock gebruyckt sal werden met een uyrwerck tot een slachclock ten dienste ende grijve van den gebuyren daer*

47) N.W. Posthumus, *De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie*, dl 1, p. 42.

48) N.W. Posthumus, *De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie*, dl 1, p. 41-42.

49) Zie voor de hallen, behalve de in aantekening 46 genoemde literatuur: J.J. Orlers, *Beschryvinge der stad Leyden*, p. 171-179; F. van Mieris en D. van Alphen, *Beschryving der stad Leyden*, dl II, Leyden 1770, p. 456-467; J.C. Overvoorde, *Archieven van de Leidsche hallen*, Leiden 1928.

Opmeting van de torenspits, aanzicht.

omtrent, ende den voorn. toorn van Sint Jacobs-Gasthuys te laeten maecken met een trans off ommegang, die hij tselve mit goetduncken ende advys van stadts thimmerman ende metselaer ten meesten verchieringe deser stede, dienste van de neringhe ende borgerije, ende minste costen bevinden sal te behooren (50).

Dat *spitsken off toornken* was al in 1588 ontworpen, want op 1 december van dat jaar bespraken *die van de Gerechte* het *patroon van het Raemtoornken, gemaect ende geteyckent bij Pieter Anthonisz., Stadstimmerman* (51), en oorspronkelijk bedoeld als bekroning van de toren die heeft gestaan temidden van de raamlanden buiten de stadsvest. De functie van zo'n toren buiten de stadsmuur was mogelijkwerwijs een versterkte verdediging en een hoge uitkijkpost, analoog aan de Montelbaanstoren in Amsterdam. Door de stadsuitbreiding was hij temidden van de bebouwing komen te staan, waardoor hij deze oorspronkelijke functie had verloren. Misschien heeft men het plan gehad hem in te richten voor de openbare tijdsaanduiding, waartoe dan een passende torenbekroning is ontworpen. Dat die spits inderdaad al voor de Raamtoren zou zijn gebouwd en dat men dus de hele spits kant en klaar kon overbrengen naar de Jacobskapel, valt te betwijfelen. Het lijkt aannemelijker dat men het plan in portefeuille had klaar liggen en dat bouw ter plekke niet gewenst scheen, zodat men naar een alternatief zocht. Dat alternatief deed zich voor in het kader van de grootse plannen voor alle denkbare luister voor de saainering, die men koesterde in de jaren negentig van de zestiende eeuw.

Zou er inderdaad alleen sprake kunnen zijn van een gereed staande torenbekroning, dan kan men zich verwonderen over de vele houtleveranties door drie houtverkopers in de maanden tussen december 1592 en juli 1593 (52). In diezelfde periode werkt stadstimmerman Pieter Anthoniszoon met tien knechts aan de uitvoering van zijn eigen ontwerp (53). Pas in juni 1593 wordt er hout geleverd voor een bouwsteiger (54). Als het torentje al klaar stond, waarom al die maanden arbeid van zoveel handen? Het is waarschijnlijk dat de stadstimmerman zijn ontwerp pas eind 1592 en gedurende het eerste halfjaar van 1593 kon uitvoeren. Maar na die voorbereidende werkzaamheden was het niet even snel mogelijk om het werk te voltooien. Bovendien is het niet onmogelijk dat door de nieuwe plaats en functie van de torenbekroning veranderingen in het oorspronkelijke ontwerp nodig waren.

Er zijn twee oorzaken aan te wijzen voor de ontwikkeling van de open torenbekroningen in de zestiende eeuw (55). Enerzijds zijn het de klokkespelen geweest, waarvoor deze opengewerkte torens werden opgericht, anderzijds wilde men de in voorgaande eeuwen onvoltooid gebleven torens afbouwen met behulp van deze constructief eenvoudige en relatief goedkope torenbekroningen. Een combinatie van beide factoren kan er in het spel zijn geweest, als men een niet meer bevredigende oudere torenspits verving door een nieuwe. Ook in Leiden zullen we met dit soort overwegingen rekening moeten houden. Weliswaar hing er een beiaard in de stadhuistoren, die op een steenworp afstand staat van de Jacobstoren, maar hier was er een goede gelegenheid om zowel de *gebuyren* te gerieven met een verbeterde openbare tijdsaanduiding met een voorslag, als de *Hoofdneringhe* te plezieren met een fraaie, opengewerkte toren naar de smaak van de tijd.

Pas op 12 september 1593 hebben *Burgemrs den knechts van Pieter Anthonisz. Stadstimmerman* voor het oprichten van (de) *Mey opten Toorn van*

50) GAL, burgemeestersdagboek A, fol. 69v.

51) GAL, gerechtdagboek A, fol. 118v.

52) GAL, TR extra-ordinaris 1593, bijlagen, koppel A: Cornelis Jansz. houtcooper, resp. 17, 18 en 30 december 1592; 6, 19, 20, 21, 22, 23, 27 en 28 januari; 3, 11, 12 en 15 februari; 1, 8, 18, 19, 20 en 30 maart; 2 en 10 april; 5, 13, 15, 18 en 25 mei; 12 juni 1593.

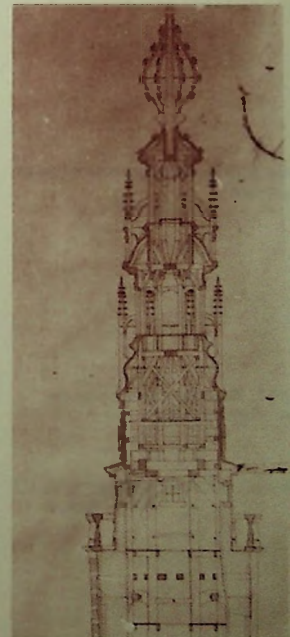
Sacharias Cornelisz. scheepmaecker, op 24 maart en Jacob Fredericsz. in januari 1593.

53) Zie aantekening 51 en GAL, TR extra-ordinaris 1593, bijlagen, koppel A: uitbetalingen op 12, 19 en 24 december 1592; 13, 19 en 23 januari; 6 en 13 februari; 20 en 27 maart; 3 april; 8, 15 en 22 mei; 5 juni; 17 juli; 21 en 28 augustus; 4, 11 en 18 september 1593.

54) GAL, TR extra-ordinaris 1593, bijlagen, koppel A: 12 en 14 juni 1593, resp. geleverd door Cornelis Jansz. en Jacob Banckertsz.

55) E.H. ter Kuile, *De houten torenbekroningen in de Noordelijke Nederlanden*, Leiden 1929, p. 6.

Opmeting van de torenspits, doorsnede.

- 56) GAL, burgemeestersdagboek A, fol. 82v en TR extra-ordinaris 1593, koppel B, no 484.
- 57) GAL, TR extra-ordinaris 1593, bijlagen, koppel B, no 468: *Memorie van tgundt vergult es aende Jacobsghasthuys toorn. Vergult acht cnoopen aende toorn . . . noch aen lofwerck met twee groete appelen vergult: de doppen van blaeuw . . . Noch een Mercurius (= een beeld van Mercurius) vergult. Blaeuw vant teykenen opt pampier ende dairnaer opte plaet. Somma 28 £, 4 st. uitbetaald aan Isaack Claesz. van Swanenburg op 8 november 1593. Idem no 478: levering door Carel Lieftrinck, schilder, van menie, loodwit etc. in augustus en september 1593. Monogram van de kunstschilder: CL in een ring met briljant. Ordonnantieboek C/D, 2e secretarie-archief, inv. no 3755, fol. 63v d.d. 29 december 1594: *Carel Lieftrinck, schilder, een somme van zes guldens over tgundt hem toegevoucht es voor zyne moeyten ende arbeyt, gehadt ende gedaen over tvergulden van acht clooten onder den appel vanden toorn, gestelt aen sint Jacobsghasthuys ofte Loyhalle.**
- 58) E.H. ter Kuile, *De Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst*, dl VII: Leiden en Westelijk Rijnland, p. 99; E.H. ter Kuile, *De houten torenbekroningen in de Noordelijke Nederlanden*, p. 76-77; J.C. Overvoorde, W.C. Mulder e.a., *Oude gebouwen te Leiden*, p. 72-73.

de Loyhalle toegevoucht een somme van twaelff gulden van 40 gr. het stuck (56). Daarna konden schilders en vergulders aan het werk gaan en tot de laatste maand van 1594 komen daaromtrent rekeningposten en betalingen voor (57). Het resultaat van deze bouwbedrijvigheid is een aan de stadhuisstoren verwante torenbekroning (58). Boven de korfboognissen wordt de laat-gotische torenromp afgesloten door een houten balustrade in renaissancevormen, waarbinnen zich de slanke achtkante top ontwikkelt. In twee korte geledingen is de onderbouw opgetrokken: de onderste van baksteen, de bovenste van met leien bekleed hout. Daarboven rijzen uit klokvormige daken, de twee opengewerkte, met lood beklede, houten verdiepingen op, die worden omkranst door fialen ofwel pinakels. De afsluiting wordt gevormd door een open peer. Opvallend zijn de vele gotische herinneringen en de onbevredigende aansluiting van de torenspits op de torenromp. De achtkante top is eigenlijk te mager voor de kloeke onderbouw: de bijnaam *nuffige juffer* zal wel een typering zijn van deze wanverhouding.

Het Sint Jacobsgasthuis op een oude gravure.

Het plan voor de *slachklok* waarvan sprake was in 1592, moet inmiddels zijn uitgebreid tot een plan voor een voorslag. Maar dat lag in de lijn van de verwachtingen, gezien de aard van de nieuwe torenbekroning en de geest van de tijd. Men zal hebben omgezien naar een uurwerk met speelwerk, want op 11 februari 1594 biedt Jan Ingelszoon, uurwerkmaker der stad Mechelen, aan de stad Leiden een uurwerk met voorslag van achttien klokken aan (59). Dat uurwerk met toebehoren was oorspronkelijk gemaakt voor een grote abdij op de grens met Frankrijk. Door de onzekere tijdsomstandigheden durfde men het niet meer te plaatsen, zodat het nu door Jan Ingelszoon te koop werd aangeboden. Het werk bood de mogelijkheid van een voorslag op het hele en halve uur. De stad is kennelijk niet op deze aanbieding ingegaan, want een antwoord aan de Mechelse uurwerkmaker is niet bekend.

Toch is het contact met Jan Ingels niet zonder gevolgen gebleven: op

- 59) GAL, 2e secretarie-archief, inv. no 5210; zie bijlage 1.

4 november 1594 schrijft de Mechelse klokkengieter Pieter de Ghein II, dat hij met het stadsbestuur komt praten. Tussen de beide Mechelse ambachtslieden zullen de nodige verbindingen hebben bestaan.

De toren was nauwelijks voltooid, of het stadsbestuur besloot op 1 januari 1595 de taak van de beiaardier van de stadhuistoren uit te breiden met het versteken van de trommel in de Looihal (60). Het opmerkelijke in deze zaak is niet zozeer het feit, dat er een uurwerk met voorslag zal komen, maar dat men denkt heel spoedig het gewenste in huis te kunnen krijgen zonder dat er in de verste verte sprake is van een contract tot levering van zowel het uurwerk met de speeltrommel als de benodigde klokken.

Daarin lijkt verandering te komen door het aangekondigde gesprek, dat op 3 maart 1595 plaatsvindt tussen Pieter de Ghein en de stadssecretaris Jan van Hout (61). Tijdens dit onderhoud worden de mogelijkheden voor een uurwerk met voorslag besproken, waarbij naar voren komt, dat de klokspijs voor cimbalen aanmerkelijk hoger in prijs zou zijn dan de klokspijs voor klokken. Hieruit valt af te leiden, dat er bij de term *cimbalen* in die tijd sprake is van een afwijkende samenstelling van de legering (62). Of Pieter de Ghein tijdens dit gesprek de aandacht heeft gevestigd op een uurwerk met voorslag, dat in Middelburg bij een zekere Pieter van der Putte — die we kunnen beschouwen als de contactman (63) van de klokkengieter met eventuele kopers in de Noordelijke Nederlanden — te koop zou zijn, is niet bekend, maar de Leidse uurwerkmaker, tevens goudsmid, Cornelis Dircxsoon reisde naar Zeeland om de combinatie in ogenschouw te nemen en om naar de prijs te informeren. De reis naar Middelburg werd een mislukking. Er bleek wel een uurwerk te zijn, maar geen voorslag.

Nu ontmoette Cornelis wel de Mechelse klokkengieter, die juist een *accord clocken* had afgeleverd in Middelburg. Die klokken waren niet bestemd voor die stad, want noch de abdijkerk noch het stadhuis had in het jaar 1595 een nieuw *accord clocken* nodig (64). De klokken waren voor verkoop bestemd, maar konden nog niet worden verkocht, omdat het stel niet volledig was. Was er dan geen combinatie van uurwerk en voorslag te koop — het oorspronkelijk in Middelburg aangeboden uurwerk zal niet geschikt of toereikend zijn geweest voor De Gheins klokken — in ieder geval was er een voorslag.

Na terugkomst van Kors Dircxsoon besloot het stadsbestuur op 13 april 1595 om *ten meerderen ende beteren dienste vande burgers ende inwoonderen deser stede* een uurwerk met voorslag in de Jacobstoren te plaatsen. Kort na deze beslissing moet men bericht hebben ontvangen, dat de voorslag niet naar Leiden kon komen.

Dat was een tegenslag, want de toren was geplaatst, het besluit rond uurwerk en voorslag was genomen en de gildemeesters van de saai-nering konden niet worden teleurgesteld. Zonder gezichtsverlies te lijden ten opzichte van de saaiers moest er worden uitgezien naar een nieuwe oplossing.

Voor die oplossing dacht men aan Delft, uit welke stad een twintigtal jaren eerder de klokkengieter Hendrik van Trier een grote luiklok had gegoten voor het stadhuis (65). De Jacobskapel had toen als tijdelijke opslagruimte voor deze klok gediend.

Op 21 juni 1595 wordt een contract afgesloten met Jan Corneliszoon van der Brandt, uurwerkmaker in Delft, voor de levering van een uur-

60) A. Annegarn, *Floris en Cornelis Schuyt*, Utrecht 1973, p. 49.

61) GAL, 2e secretarie-archief, inv. no 5210.

62) J. Doove, *Kon. bel de cimbalen in Mens en Melodie* 32 (1977) november, p. 368.

63) GAL, TR ordinaris 1597, fol. 188 + bijlagen.

64) A. Annegarn, *Floris en Cornelis Schuyt*, p. 27-29.

65) A. Annegarn, *Floris en Cornelis Schuyt*, p. 29.

Het zestiende-eeuwse uurwerk in de Jacobstoren.

66) GAL, TR extra-ordinaris 1598, bijlagen, fol. 678.

werk met een speeltrommel (66). Dat contract vermeldt uitvoerig alle details van het werk, waarin ruimte moest zijn voor een voorslag met dertien *cimbale* *daervan elcke cimble zal hebben twee speelhamers*, één voor het hele en één voor het halve uur, terwijl de speeltrommel het ook mogelijk moest maken om ieder kwartier een melodietje te steken. Voor dat "steekspel" moest de uurwerkmaker de vierhonderdvijftig noten leveren. Men verwachtte, dat Van der Brandt 3500 pond ijzer nodig zou hebben en dat hij 1505 gulden zou rekenen. Als datum van oplevering werd 15 juli 1596 genoemd. Die levertijd was natuurlijk veel te kort. Het stadsbestuur heeft in 1596 wel twee burgemeesters naar de uurwerkmaker gestuurd om hem te *requereren dat 't zelve mitten eersten mocht worden volbracht ende tot Leyden geleverd* (67), maar dat was een formeel doekje voor het contractuele bloeden. De heren stadsbestuurders konden onmogelijk van Van der Brandt eisen, dat hij overeenkomstig het afgesloten contract zou leveren. Het was hun heel goed bekend, dat de fout aan hun zijde lag, want zij wisten zelfs in 1596 nog niet wat zij eigenlijk wilden. Zij hielden de mogelijkheid open naar cimbale — ook wel kombellen genoemd — maar ook naar klokken, zoals ze het er onderling ook nog niet over eens waren hoeveel klokken ze wilden bestellen.

67) GAL, TR ordinaris 1597, fol. 188.

68) GAL, TR ordinaris 1597, bijlagen, pak 2, fol. 510.

Dat blijkt allemaal uit het contract dat op 24 november 1595 met de klokkengieter werd opgemaakt (68). Opmerkelijk genoeg was het niet de Deltse klokkengieter aan wie de leverantie werd gegund, maar de al genoemde Mechelse Pieter de Ghein. Hij moest een *accoordt off voorslach van simbalen met slachsimbalen* leveren van in totaal zeventien klokken; hij diende ervoor te zorgen, dat het geheel op 1 juli 1596 in Leiden werd afgeleverd. Bij een prijs van zesendertig gulden per honderd pond klokspijs was men bereid om 1798 gulden en acht stuivers te betalen, dezelfde pondsprijs die Jan Ingels bijna twee jaar daarvóór had bodongen voor zijn uurwerk met voorslag.

Het zal duidelijk zijn, dat een opdracht tot levering van zeventien klokken en een overeenkomst voor een uurwerk en speeltrommel met de

mogelijkheid voor dertien klokken of cimbalen problemen moest geven. Het wordt allemaal nog ingewikkelder als de slagklok voor het hele uur niet in dat totaal blijkt te zijn opgenomen (69). De Ghein moest *zestien symbalen zoo groot als cleyn tot het voorslach* maken en dat komt overeen met een omvang van bijna twee octaven (70). Pieter de Ghein blijkt niet zo blij te zijn geweest met de aan de uurwerkmaker verleende opdracht. Hij tekent dan ook niet zo maar het aan hem voorgelegde contract. Hij wil het geheel in beraad houden en zal *wanneer hij van Amsterdam weeder gecomen zal syn* vertellen of hij de voorslag wil gieten. De reden van dat beraad staat ook in het contract: *de conste vander musycke*. Met een voorslag van dertien klokken omspant men geen twee octaven en dat heeft angstige beperkingen in de uitvoeringspraktijken van melodieën tot gevolg. Dat de klokkengieter naar Amsterdam ging, zal ongetwijfeld mede voor een gesprek met Jan Pieterszoon Sweelinck zijn geweest. Dat hij bij terugkomst het contract wil ondertekenen, was voor burgemeesteren aanleiding om hem gul te onthalen (71), waarbij ook Kors Dirxszoon niet werd vergeten. Het ondertekende contract voor de levering van zestien klokken in de voorslag had uiteraard tot gevolg, dat er wijzigingen moesten worden aangebracht in het contract met de Delftse uurwerkmaker. Het zou geen verbazing wekken, als nog eens werd ontdekt, dat de reis van de twee Leidse burgemeesters in 1596 betrekking had op de wijziging van het aantal gaten in de speeltrommel.

Men heeft herhaaldelijk geschreven, dat de voorslag uit cimbalen of kombellen heeft bestaan, alhoewel het gebruik daarvan in torens was achterhaald (72). Het zijn echter nooit kombellen geweest, maar wel degelijk klokken. In een brief aan de contactpersoon in Middelburg schrijft het stadsbestuur nadrukkelijk, dat De Ghein klokken moest gieten, aangezien de overheid van de kombellen afzag (73). Dat het klokken zijn geworden, weten we uit de bewaard gebleven omvangrijke correspondentie, waarin wordt gesproken over nadere besprekingen; de komst van de klokkengieter naar Leiden; de wijze van examineren en de plaats waar dat zou kunnen gebeuren en ook over de opschriften, die op de klokken moesten worden aangebracht. Iedere klok kreeg namelijk de naam van een beroep uit de textielnijverheid. Uitgaande van dertien klokken voor de voorslag en twee slagklokken had stadssecretaris Jan van Hout de volgende vijftien klokopschriften bedacht:

*O Heer, vermeert uus Leydens NEERINGE,
sulcx dat den COOPMAN syn begeringe
deur den DRAPIER gemaect, hier vin:
den PLOTER gont een goet gewin
op dat den WASSCHER hem mach dienen.
Den CAMMER wilt syn broodt verlienen.
Des tragen SPINNERS mont hout op,
vervolt mit spys des WERCKERS crop.
Den VOLLER naect voorsiet van cleren.
's CONROYERS noot wilt med' afweeren
des VERWERS cuype en feyl hem niet.
Weert van den PERSSER swaer verdriet
en weest het ooch van 't WARANDEREN.
De PACKERS van de cost voorsiet.
En den BAILLY geeft eerlick teeren.*

69) A. Annegarn, *Floris en Cornelis Schuyt*, p. 52.

70) A. Annegarn, *Floris en Cornelis Schuyt*, p. 51; J. Doove, *Kom, bel de cimbalen*, p. 368-369.

71) GAL, TR ordinarius 1597, bijlagen, pak 2, fol. 508.

72) A. Lehr, *Van paardebhel tot speelklok*. De geschiedenis van de klokgieterkunst in de Lage Landen, Zaltbommel 1971, p. 149.

73) GAL, TR extra-ordinarius 1597, bijlagen, pak 2, fol. 510.

Nadat met Pieter de Ghein het contract tot levering van zestien voor-
slagklokken en een slagklok was opgemaakt, werd de vijftiende regel
gewijzigd en een zestiende toegevoegd, waarna het zestienregelig vers
als volgt eindigde:

*Geeft dan BAILLY een eerlick teeren
en laet elck een hem GOUVERNEEREN.*

De klokkengieter had moeite gehad met al die namen en daardoor de
hele opzet wat veranderd. Voor het akkoord van alle klokken maakte
het natuurlijk geen verschil, want ook op deze wijze werd bewaarheid,
wat op de halfuursslagklok gebeiteld stond: *So lang dees al in goed
accoordt staen, de nering sal met spoet wel voort gaen* en dat sloeg zowel
op de muziek als op de saainijverheid.

Als de klokken in 1597 in Leiden aankomen, wil dat nog niet zeggen
dat alle akkoorden zijn bereikt. De *Coopman* verhuisde om nog niet
duidelijke redenen direct naar het dorp Warmond en werd door een
tweede vervangen. De *Drapier* werd op geluid afgekeurd en ter ver-
betering naar Mechelen gestuurd.

Het blijkt uit de rekeningen, dat de voorslag pas in 1598 in de toren
hangt (74). Nadat de uurwerkmaker uit Den Haag, Symon Claeszoon
van Purmerende, had laten weten dat hij op 13 juli niet aanwezig kon
zijn, liet de stad de Goudse uurwerkmaker, Huych Claeszoon Hop-
coper, overkomen om op 20 juli de examinering te verrichten met de
klokkesteller uit Delft, Claes Bartoutszoon, en de organist en klokke-
nist uit Haarlem, Philips Janszoon van Velsen. Voor die diensten kren-
gen de heren ieder twaalf gulden (75) en een rijk besproeide maaltijd in
de herberg *De Gouden Hoorn*. Uiteraard werd de eigen klokkesteller,
Gerrit Claeszoon van Bijwech, voor zijn aandeel in werkzaamheden en
keuring een extra honorarium toebedeeld (76).

De keuring van het inmiddels gereedgekomen uurwerk had plaatsge-
vonden vóór februari 1598. Daartoe had de stad de stadsorganist Cor-
nelis Floriszoon Schuyt, de stadhuisbewaarder, klokkesteller en klok-
kenist Gerrit Claeszoon van Bijwech en diens leermeester Sebastiaen
Vredeman uitgenodigd (77).

Sinds februari 1598 verzorgde de stadsorganist, Cornelis Schuyt, *het
steecken van de voorlagen op beyde den stadts uyrwercken*, hoewel hij niet
officieel als zodanig was aangesteld. Op 19 januari 1599 treedt Van
Bijwech helemaal als beiaardier op de achtergrond en wordt Schuyt
behalve organist ook klokkesteller (78). Volgens de aanstellingsakte
moet hij iedere veertien dagen de voorslag van het hele zowel als van
het halve uur versteken, *daerop stellende een gemeen liedeken of psalm
gelijk hij tzelve zo tot zijner eeren als ter eeren van de stadt ende ten
opsichte des tijts bequaemste zal vinden*. Na Cornelis Schuyt versteken
vogels van uiteenlopende pluimage de voorslag. We zien gerenom-
meerde beiaardiers als Jan Philipszoon van Velsen (79) en Pieter Pie-
terszoon van Rijnsburch met diens zoon Jacob in de zeventiende eeuw
de voorspelen verzorgen, maar ook een concierge van het stadhuis (80)
of een, hoewel met naam bekend, anonymus als Joris van Weesel (81).

Was het omdat men de voorslag in de Jacobstoren met de toren zelf
ging zien als minder belangrijk en dat men verzuimde op tijd het nood-
zakelijke onderhoud te verrichten? Op 2 mei 1649 worden we opge-

74) GAL, TR ordinaris 1598, fol. 575,
22 augustus.

75) GAL, TR ordinaris 1598, fol. 177.

76) GAL, TR ordinaris 1598, fol. 580
en gerechtsdagboek E, fol. 11v.

77) GAL, TR extra-ordinaris 1597,
bijlagen, pak 2, fol. 510.

78) A. Annegarn, *Floris en Cornelis
Schuyt*, p. 53.

79) GAL, secretarie-archief, inv.
no 61, fol. 155.

80) GAL, dienstboek E, fol. 353v.

81) GAL, TR ordinaris 1614,
fol. 1179v.

schrikt met de mededeling, dat de toren in slechte staat verkeert, zó zelfs dat men vreest dat deze bij storm of onweer zal omwaaien (82). Omwille van het herstel haalt men de voorslag naar beneden om daarna op 27 mei al te besluiten, dat de klokken op de grond blijven, aangezien deze *met veel valsche toonen vermengt* zijn (83). Dat blijkt niet in goede aarde te vallen, want in 1651 krijgt de gerepareerde Jacobstoren als cadeau de voorslag weer terug, nadat men er voor zo'n achthonderd gulden aan had verbeterd (84). Toch was de voorslag daarmee niet van de ondergang gered. In 1714 hees men alle klokken naar beneden, die daarna in Amsterdam werden versmolten. Maar daarmee werd de toren van Sint Jacob nog niet meteen het zwijgen opgelegd. Er werden nu twee klokken opgehangen, die door de Amsterdamse gieters Klaas Noorden en Jan Albert de Grave in 1712 waren gegoten (85). Die klokken hebben de tweede wereldoorlog niet overleefd. Het uurwerk heeft dienst gedaan tot de buskruitramp van 1807; Le Francq van Berkhey dichtte de Jacobstoren toe: *van buskruid sloeg mijn uurwerk aan en deed mijn wijzer stille staan* (86).

Inmiddels hadden zich ook in het inwendige van de kapel wijzigingen voltrokken. Het stadsbestuur had in maart 1589 besloten om in de kerkruimte zolders en tussenmuren te laten timmeren (87), met als gevolg, dat het gebouw in verdiepingen en vertrekken werd opgedeeld. Door telkens weerkerende veranderingen en verbouwingen werd de Saaihal op den duur een hokkerig samenstel van kamers. Op de eerste verdieping aan de voorzijde lag het belangrijkste vertrek van de Saaihal: de Secreetkamer (88). Daar vergaderden elke woensdag de ieder jaar door het stadsbestuur benoemde gouverneurs van de *Hoofdneringhe* met twee schepenen, die met de titel *Superintendenten* het oppertoezicht uitoefenden (89).

In 1594 kwamen deze heren tot de conclusie, dat hun vergaderruimte niet de vriendelijkste entourage bood voor het uitoefenen van hun werkzaamheden. De heren wilden graag een paar schilderijen aan de wand zien. Omdat zij over een dergelijke zaak niet zelfstandig mochten beslissen, wendden zij zich tot *die van den Gerechte* (= de gezamenlijke vergadering van schout, schepenen en burgemeesters), die op 8 december van dat jaar toestemming gaven om een of meer schilderijen te laten maken door meester Isaack Claeszoon van Swanenburgh, zelf schepenen van de stad (90).

Het werden drie grote stukken, die in 1596 waren voltooid en waarvoor de schilder zesenzestig gulden per stuk ontving (91). Hiermee nog niet tevreden liet men tussen 1596 en 1601 nog twee schilderijen door Van Swanenburgh maken en werd er zowel in 1607 als in 1612 nog een stuk bijbesteld, zodat men uiteindelijk een serie van zeven schilderijen bezat, waarmee — om met de woorden van Jan Janszoon Orlers, boekhandelaar, schepenen, burgemeester en stadsbeschrijver, uit zijn *Beschrijvinge der Stad Leyden* te spreken — de *Secreetkamer rontomme verciert met veele schoone stucken Schilderye, gemaect mette hant van Meester Isaack Nicolai Swanenburgh*, was.

Gouverneurs en superintendanten van de *Hoofdneringhe* hadden zich waarschijnlijk geen passender decoratie voor hun Secreetkamer kunnen indenken dan juist deze serie schilderijen. Men had wel geen meesterwerken van de schilderkunst gekregen, maar wel een versiering die geheel beantwoordde aan het doel dat eraan was gesteld, namelijk dat

82) GAL, Burgemeesters- en Gerechtdachbouck aengaende de saken van den Fabrycq, 2e secretarie-archief, inv. no 4475, fol. 21.

83) GAL, Burgemeesters- en Gerechtdachbouck aengaende de saken van den Fabrycq, 2e secretarie-archief, inv. no 4475, fol. 26 en 27.

84) GAL, 2e secretarie-archief, inv. no 4476, fol. 17v, 25 juli.

85) GAL, TR extra-ordinaris 1714, fol. 102 en bijlagen daarbij sub fol. 106.

86) GAL, verzameling Le Francq van Berkhey.

87) GAL, gerechtdagboek A2, fol. 153.

88) GAL, gerechtdagboek A2, fol. 156.

89) J.J. Orlers, *Beschrijvinge der stad Leyden*, p. 172. Zie voor de organisatie van het bestuur van de Hoofdneringhe: *Achtste vernieuwing der keuren opt stuck van de hoofdraperie neeringhe van allerley Saeyen ende Grofgreyne* (. . .), (Leiden) 1612, vooral artikel 1 en 2.

90) De gegevens over de schilder Isaack Claeszoon van Swanenburgh en zijn schilderijen zijn medegedeeld door R.E.O. Ekkart.

91) E. Pelinck, *Beschrijvende catalogus van de schilderijen en tekeningen* (in het Stedelijk Museum "De Lakenhal" Leiden, (Leiden) 1949, p. 274.

de heeren Coopluyden ende andere uytlantsche personen, die de voors. Camer comen versoucken, te beter mogen bemercken bij wat middelen God Almachtich de Stadt en de neeringe is zegenende.

92) E. Pelinck, *Beschrijvende catalogus van de schilderijen en tekeningen (in het) Stedelijk Museum "De Lakenhal" Leiden*, p. 273-278.

Van de zeven schilderijen zijn er zes bewaard gebleven (92), die onderscheiden worden in twee groepen: twee allegorieën, betrekking hebbend op de *vervallen oude Leytsche Draperie* en de *incomste van de Vlamingen oprichtende de nieuwe*; en vier afbeeldingen van *alle de handwercken, waer mede deze Neeringhen gedaen ende geoeffent werden*.

Isaack Claesz. van Swanenburgh, *De stedemaagd met de Oude en de Nieuwe Neringhe, paneel*. Stedelijk Museum "de Lakenhal" te Leiden.

Op de eerste allegorie houdt de Leidse stedemaagd — als zodanig te herkennen aan de gekruiste sleutels — een donker geklede, oude vrouw bij de arm, die de *Oude Neringhe* voorstelt. Haar ouderdom krijgt extra aandacht door de stok in haar rechterhand, de stoel waarop zij zit en de zandloper in haar linkerhand die op het verglijden van de tijd wijst. Links van haar drie naakte kindertjes of putti, waarvan de middelste — met Hermeshoed — een lege geldbuidel vasthoudt: de *Oude Neringhe* is een failliete boedel; vóór dit groepje liggen enkele werktuigen van de lakenindustrie. Van rechts nadert op vleugels Vader Tijd, die een jonge vrouw aan de stedemaagd voorstelt. Deze jonge vrouw symboliseert de *Nieuwe Neringhe*. Ook aan deze kant dartelen verschillende putti: één ervan tracht de zeis van Vader Tijd in handen te krijgen, terwijl een tweede een hoorn des overvloeds torst, die vanuit de hemel door een hand wordt aangereikt. Een tweede hand vanuit de hemel maakt een zegenend gebaar. Een putto houdt een lauwerkrans boven het hoofd van de stedemaagd. Links op de achtergrond verschijnt het profiel van de stad Leiden.

Alles is erop gericht een duidelijke tegenstelling op te roepen tussen de oude, afgeleefde, ten dode gedoemde *Oude Neringhe* links en de jeugdige, frisse en levenskrachtige *Nieuwe Neringhe* rechts. De hemelse handen moeten duidelijk maken, dat men de opkomst van deze *Nieuwe Neringhe* als een goddelijk geschenk moet beschouwen.

Op de tweede allegorie begroeten twee jonge vrouwen elkaar. Terwijl zij elkaar de hand drukken, overhandigt de linker — de Leidse stedemaagd — de andere — de *Nieuwe Neringhe* — een boek. Dat boek bevat de keuren (= rechtsregels), waarmee de stad de organisatie van de

Neringhe regelde en beschermdde. Putti bevolken ook dit tafereel: tussen de vrouwen één met een Hermeshoed en een goed gevulde beurs, symbolen van handel en voorspoed; rechts een groep met een immens grote hoorn des overvloeds, omgeven door attributen van de textielnijverheid. Achter de putti luisteren mensen naar het aflezen van de keuren door de stadssecretaris. Deze is de middelste van een aantal magistraten op het bordes voor de — gefantaseerde — stadhuisgevel op de achtergrond.

Isaack Claesz. van Swanenburgh. Het verlenen van de keuren aan "die Neringhe", paneel. Stedelijk Museum "de Lakenhal" te Leiden.

Voor de tegenwoordige beschouwer zijn dergelijke allegorieën altijd wat moeilijk te verteren, juist door de uitermate onnatuurlijke houdingen van de hoofdfiguren. Daar staat tegenover dat door de speelse manier, waarop op beide stukken putti hannesen met allerlei symbolen en attributen, een tegenwicht wordt gevormd tegen die zware en onnatuurlijke plechtstatigheid van de hoofdpersonen.

Door het gezicht op Leiden op het eerste schilderij en het aflezingstafereel op het tweede wordt een verbinding gelegd naar de werkelijkheid, maar tevens worden daarmee de allegorieën verbonden met de groep van vier schilderijen met de uitgebeelde handwerken.

Juist aan het feit dat het gehele produktieproces op die vier schilderijen kan worden gevolgd, hebben ze hun bekendheid te danken. Het zo uitvoerig uitbeelden van ambachten was aan het eind van de zestiende eeuw in Holland nog niet gebruikelijk, zodat de nauwgezetheid waarmee de schilder te werk is gegaan, een ook voor de geschiedenis van de textielnijverheid belangrijk document heeft opgeleverd.

Er is echter meer gedaan dan het leveren van een reeks documenten, want hoewel er vooral in de wat overladen composities wel iets aan te merken valt op het werk, is er door de scherpe observatie en de levendige belangstelling voor de uitbeelding van aardige details, een boeiend beeldverhaal opgebouwd, waar ook de tegenwoordige beschouwer nog met genoegen naar blijft kijken. Door de exactheid waarmee de mensen zijn uitgebeeld in de uitoefening van hun verschillende werkzaam-

- 93) Zie voor het technisch proces in de saai-industrie: N.W. Posthumus. *De geschiedenis van de Leidse lakenindustrie*, dl II, 's-Gravenhage 1939, p. 257-270.
- 94) N.W. Posthumus, *De geschiedenis van de Leidse lakenindustrie*, dl I, p. 48.
- 95) N.W. Posthumus. *De geschiedenis van de Leidse lakenindustrie*, dl II, p. 225.
- 96) Zie voor de bepalingen van de straffen op *wuylnisse inde wateren* en voor de in 1584 vastgestelde ontheffingen daarop: *Keuren der stadt Leyden, geamplieert ende gerenoveert* (...), Amsterdam 1657, p. 39.

Isaack Claesz. van Swanenburgh, details uit de panelen waarop de handwerken worden uitgebeeld: de aanvoer van de balen wol; het wassen van de vachten; het sorteren van de wol; het ploten en knippen; het kammen; het spinnen; het verven. Stedelijk Museum "de Lakenhal" te Leiden.

heden bij de vervaardiging van de Leidse saaien is het mogelijk om een korte beschrijving te geven van het produktieproces vanaf de aanvoer van de vachten of de ruwe wol tot aan de verkoop van de afgewerkte en gekeurde saaien; de schilderijen of details daaruit verschaffen daarbij de nodige toelichting (93).

De gehele draperienering is een streng geordende en gereglementeerde industrie. In het *Keurboek voor de Draperie* zijn verzameld alle voorschriften, waarmee niet alleen de textielproductie zelf, maar ook de verschillende daarbij betrokken ambachten nauw worden omschreven en afgepaald.

Op deze technische geleding berustte de sociale organisatie der industrie, de arbeidsverdeling, zowel de "productieverdeling" als de "arbeidsplitsing" staat met haar in het nauwste verband; zij is tevens een maatstaf ter beoordeling van de levenskracht der industrie (94). Zo ook zijn er uitgebreide keuren van kracht voor de saainering.

De korte wol had de industrieën der lakens, baaien en warpen in het leven geroepen, de lange kamwol diende als grondstof voor de saaien, rassen, greinen, fusteynen en aanverwante stoffen (95). De saainering maakte gebruik van de lange, licht gekroesde wol van het Engelse, Schotse, Pommerse en inlandse schaaap. De inlandse wol werd gedeeltelijk aan de vacht gekocht; de buitenlandse hoofdzakelijk in balen scheerwol. Daarbij ging het niet om de fijnere soorten, want die werden vaak juist uitgeschoten voor andere industrieën. De lange kamwol was uitermate geschikt voor effen en gladde stoffen.

Het ruwe produkt — in de vorm van vellen of balen — werd aangevoerd per schip of wagen. Zowel op de vachten als op de balen waren eenvoudige tekens met daarin verwerkte letters aangebracht: de z.g. huismerken die aangaven wie de eigenaars van de materialen waren. Nadat het materiaal was gelost kregen de drapeniers (of drapiers) — de zelfstandig ondernemende saaireders — de beschikking over de te verwerken goederen.

Eerst werden nu de schaapsvellen gewassen. Dit was nodig om te voorkomen, dat vuil materiaal zou worden verwerkt. Gebeurde dit tot het eind van de middeleeuwen nog in de wateren onmiddellijk rondom de stad, ten tijde van de opkomst van de saainering geschiedde dit in de stadsgrachten zelf. Het is duidelijk dat er door dit wassen verontreiniging van het oppervlaktewater optrad. Hoewel er voor andere soorten van vervuiling van openbare wateren strenge verbodsbepalingen van kracht waren (96), stond het stadsbestuur deze ambachtelijke verontreiniging noodgedwongen toe. De gewassen vellen werden in of buiten de stad op ramen te drogen gehangen. Na het drogen werden de vachten bijgeknipt; het stof en de korte haartjes die door dit knippen tussen de vachten waren geraakt, werden er daarna uitgeklopt: het zogenaamde vlaken. De volgende bewerking was het ploten, dat wil zeggen: de wol werd van de schapevellen afgestoken of met de vingers er van afgeplukt.

De geschoren wol werd zonnig gesorteerd en met zeep en vers water gewassen in de *wasbanc* — waarschijnlijk een soort trog — en vervolgens gedroogd.

Na dit wassen, drogen, vlaken en pluizen werd als laatste voorbereiding tot het kammen de wol *toegemaect* met boter en olie, het z.g. smouten. Met kammen die voortdurend in testen werden verhit, werd de wol

gekamd. Dat de wol *vet* werd gekamd, was een bijzonderheid van de saainering: door die verhitting werd de olie warmer, hetgeen de wol weer soepeler maakte. Tijdens het kammen werden de korte wolhaartjes afgescheiden en de langere evenwijdig aan elkaar tot strengen gekamd. Dan volgde het spinnen, aanvankelijk nog met de handspil en het spinrokken, maar tegen het einde van de zestiende eeuw algemeen met het spinnewiel. Het gesponnen garen werd daarna gehaspeld, waarna het gereed was voor de wever. Bij de wever werd het scheergaren door middel van het spoelrad op klossen overgebracht, waarna de draden, benodigd voor de ketting, naast elkaar werden gelegd door middel van het scheerraam. Na van het scheerraam te zijn afgenomen, werd nu het kettinggaren op de kettingboom gewonden. De inslagdraad werd op een spoel gewikkeld. Nu waren alle voorbereidingen vóór het weven gereed en kon de wever (of werker) aan de slag.

Omdat de geweven stoffen eerst van het rijkelijk toegevoegde vet moesten worden ontdaan, volgde — in tegenstelling tot de lakenbereiding — eerst het vollen: door licht trappelen of treden op de stoffen in grote kuipen — warm — water en grote hoeveelheden zeep werden de saaien ontvet en vervolgens licht vervilt.

Dan was het de taak aan de verver de saaien die sprankelende en oogverrukkende kleurenpracht te verlenen, waar de Leidse saaien terecht zo beroemd en gezocht om waren. Naast de blauw- en zwartververs kende men de karmozijn- en *couleur*ververs. Zeker die laatsten zochten naar steeds fraaiere kleurschakeringen in de lichte en tere tinten naast de zogenaamde vaste kleuren.

Na het drogen gaf de conrooier een soort apprêtuurbewerking aan de stoffen; alle Leidse stoffen waren juist zo befaamd zowel door hun kleuren als door hun speciale apprêtuur. De geverfde stukken werden op stokken gerold en in de conrooiketels in zuiver water gekookt, waardoor zij krompen en waardoor de kreukels verdwenen, vervolgens losgewikkeld en waarschijnlijk in een dichte kamer met een kolenvuur verwarmd en gedroogd. Daarna werden ze over droogstaken gehangen om af te koelen en vervolgens aan de ramen geslagen.

Tijdens dit hele produktieproces werden de saaien aan keuringen onderworpen, zoals na het weven, het vollen en het verven; indien goedkeuring volgde, werden ze telkens voorzien van een loodje.

De perser legde de laatste hand aan de afwerking van de stoffen, waarna de pakker ze inpakte. Eerst dan was het produkt voor verhandeling gereed en kon de koopman zijn waar aan de man brengen.

De kunstenaar die tussen 1594 en 1612 de reeks schilderijen voor de Saaihal vervaardigde, was de omstreeks 1538 geboren Isaack Claeszoen van Swanenburgh (97). Als Leidse regentzoon vervulde hij in het artistieke en politieke leven van Leiden een niet te verwaarlozen rol. Zijn eerste opleiding tot schilder kreeg hij waarschijnlijk in Leiden; beslissende invloeden voor zijn verdere loopbaan onderging hij echter in Antwerpen in het atelier van de toen zeer gezochte Frans Floriszoon (circa 1520-1570). In de loop van de jaren zestig van de zestiende eeuw teruggekeerd naar zijn geboortestad, vestigde hij zich daar als schilder. In 1569 trad hij in het huwelijk met Maritgen Dedel, dochter van een der toonaangevende protestanten van de stad.

Al vrij spoedig na het ontzet van Leiden werd Isaack, in het voetspoor van talrijke familieleden, lid van de zogenoemde veertigraad van de

97) R. E. O. Ekkart, *Leidse schilders, tekenaars en graveurs uit de tweede helft van de 16de en het begin van de 17de eeuw in Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken (Leids Jaarboekje) 66 (1974), p. 172-181. Een monografie over deze kunstenaar is in bewerking; daarin zal ook aan de schilderijen uit de Saaihal nadere aandacht worden geschonken, waarbij ook de ontstaansgeschiedenis en de verdere lotgevallen van de stukken nader zullen worden gedocumenteerd. Zie overigens aantekening 90.*

Isaack Claesz. van Swanenburgh, detail van een zelfportret, paneel. Stedelijk Museum "de Lakenhal" te Leiden.

stad. In 1586 voor de eerste keer tot schepen benoemd, heeft hij ruim twintig jaar, vrijwel zonder onderbreking, hoge functies in het stadsbestuur vervuld.

Als uitvoerder van tal van opdrachten van de overheid en van particulieren schijnt Van Swanenburgh, na zijn Antwerpse tijd, nauwelijks nog moderne invloeden te hebben ondergaan. Waarschijnlijk is hij tot vlak voor zijn dood in 1614 aan het werk gebleven.

De schilderijen tonen duidelijk de voldaanheid van superintendanten en gouverneurs met de enorme ontwikkeling die de saaiproductie in de laatste decennia had ondergaan. Het hoogtepunt was echter in het begin van de zeventiende eeuw nog niet bereikt, want tussen 1600 en 1612 steeg de produktie nog met bijna 20 percent en ook in de twintig jaren daarna ging het uitstekend. In de jaren dertig begon een zekere teruggang van de saainering op te treden, niet door concurrentie van elders, maar doordat de Leidse produktie van fijne lakens een deel van de markt overnam. Die nieuwe lakennijverheid kwam in die tijd tot grote bloei en nam al spoedig zo'n positie in, dat in 1639 werd begonnen met de bouw van de Lakenhal.

De saainering onderging in de verdere zeventiende en in de achttiende eeuw in een vertraagd tempo het lot, dat vroeger de *Oude Neringhe* had ondergaan: geleidelijk verdrongen nieuwe behoeften en veranderingen van smaak de ouderwets geworden saaien van de markt. Daar komt bij, dat met name in de achttiende eeuw de gehele Leidse textielindustrie begon te kwijnen en dat de jaarlijkse produktiecijfers na circa 1720 schrikbarend afnamen. Dit alles bracht met zich mee, dat de eertijds zo trotse *Hoofdneringhe* al tegen het einde van de zeventiende eeuw niet meer wist wat ze met al die ruimte in Saaihal en bijgebouwen moest doen.

Men ging onderverhuren. Zo zien we op de bovenverdieping van het in 1599 gebouwde huis naast de Saaihal, op de plaats waar tegenwoordig de pastorie staat (98), de gildekamer van de goudsmeden gevestigd worden (99). Ook konden de kunstschilders er tussen 1694 en 1701 in de Saaihal een lokaal als academie voor beeldende kunst huren (100). De eveneens over haar hoogtepunt geraakte fusteinering kreeg een plaats in het oude gebouw in 1762. Ondanks herhaalde pogingen tot opheffing van de hallen, werd hun bestaan nog tientallen jaren gerekt. Na de kruitramp van 1807 werden alle hallen geconcentreerd in de Lakenhal tot aan hun opheffing in 1823.

De zeven taferelen van Isaack van Swanenburgh waren niet de enige versiering van de Saaihal. Het dienstboek (101) vermeldt nog *een berdt van de Slagh van Vlaenderen ende een van 't beleg van Sluys ende Oostende*, welke *out ende vergaen* waren. In 1683 werd het laatste vervuild tegen *een stuck van 't Laetste Oordeel* (102). Na 1689 zijn Swanenburghs schilderstukken verdwenen en bleef alleen het Laatste Oordeel van een onbekend schilder in de Saaihal achter. Het bleef daar hangen tot in 1787. Een jaar later (103), als de combinatie van de Saay-, Warp-, en Fusteynhallen plaatsgrijpt, komt ook dat Laatste Oordeel niet meer in de inventarissen van de Saaihal voor (104). In 1867 werden zes van Swanenburghs zeven taferelen in erbarmelijke staat op het stadhuis teruggevonden. Na restauratie werden deze in 1872 overgebracht naar het nieuw ingerichte *Stedelijk Museum "De Lakenhal"*.

98) GAL, 2e secretarie-archief, bestedingsboek 1599.

99) F. van Mieris, *Beschryving der stad Leyden*, dl 1, p. 190.

100) F. van Mieris, *Beschryving der stad Leyden*, dl 1, p. 22.

101) GAL, dienstboek N, fol. 101v.

102) GAL, dienstboek oud X, fol. 8v.

103) GAL, archief van de hallen, inv. no 684, rek. 1787/1788, tiende hoofdstuk "ontvangsten": *Nog onnutte meubelen en afgelegde Leggers van de Saayneeringe met approbatie van Heeren Superintendentes op het Donderdaags Erfhuys verkogt.*

104) Mededeling van P.J.M. de Baar.

Beeldenstorm en schuilkerken

Uit het voorgaande is wel duidelijk geworden, dat de draperie in de zestiende eeuw alle andere produktietakken verre had overtroffen. In de mening verkerend, dat de kleine groep drapiers wel wist wat goed voor de stad was, hadden de Leidse industriëlen de gilden uit de textielnijverheid nooit tot enige vorm van zelfstandigheid laten komen (105). In Leiden was nauwelijks van enige gildendwang sprake geweest (106) en de ambachtsslieden uit andere takken van nijverheid waren afhankelijk geweest van de bloei van de lakenindustrie waar het hun eigen inkomen betrof. In 1566/67 is de draperie te vergelijken met een failliete boedel. Leiden was een *plattelandstad* geworden met een *lommenproletariaat* (107). De werkelijke macht van de vroedschap taant. De oude autonomie van de stadstaat werd doorkruist door de centralisatiegedachten van Brussel en Den Haag en het isolement van de stadsbestuurders ten opzichte van de gemiddelde bevolking werd daardoor alleen maar vergroot.

Het stadsbestuur bestaat uit veertig door verkiezing aangestelde leden, eventueel aangevuld met enige oud-magistraten. De bijna allen zeer gefortuneerde leden zijn onderling nauw verwant. Bij de verkiezing werd de regel gehanteerd, dat vader en zoon niet tegelijkertijd lid van de vroedschap mochten zijn. Dat gold ook voor twee broers en waarschijnlijk ook voor twee neven. Het was wel mogelijk, dat een familielid van een veertige tot burgemeester of schepen werd gekozen. Na een éénjarige ambtsperiode (10 november - 10 november) bleef een burgemeester gerechtigd om de vergaderingen van de vroedschap bij te wonen. Ongeveer de helft van de vroedschapsleden bekleedde tot in hoge ouderdom afwisselen de bestuurlijke functies, zoals weesmeester, vestmeester, thesauriersmeester en waardijn. Bij elkaar waren dat tweeëntwintig functies. Daar kwam dan nog een ander aspect bij: de meeste kerk-, getijden-, Heilige Geest-, huuszitten-, gasthuis- en leproosmeesters waren lid van de vroedschap of zouden dat in ieder geval later worden. Op deze manier werd alle bestuurlijke invloed in handen gelegd van een kleine groep burgers, die ook in economisch opzicht tot de dunne bovenlaag van de stadsmaatschappij moet worden gerekend. Voegen we daar nog aan toe, dat die mensen ook de fundaties aan de kerken bepaalden, zodat èn kerk èn stedelijke samenleving uitermate afhankelijk waren van een kleine groep mensen. Het waren met name drapiers van de *Oude Neringhe*, die samen met brouwers, steenbakkers en kooplieden via de vroedschap de stad bestuurden.

Het behoorde tot de taak van het stadsbestuur om de *stadsvrede* te bewaren. Die stadsvrede omvatte twee onderdelen: de rechtens beschermde rust (de zogenoemde quasi-burchtfunctie) en de rechtens beschermde saamhorigheid (quasi-maagschappfunctie). Die beide functies te beschermen was de taak van de pseudo-militaire/pseudo-politiële plaatselijke schutterij.

Leiden telde twee schutterijen: de voetboog- en de handboogschutters. De leiding over die schutterskorpsen berustte bij achtendertig zo geheten *rotmeesters*. Die leiders zouden langzaam maar zeker de gelegenheid krijgen om op te klimmen op de ladder van het stedelijk bestuur.

105) D.H.A. Kolff, *Libertatis ergo* in *Leids Jaarboekje* 58 (1966) p. 123-125.

106) D.H.A. Kolff, *Libertatis ergo*, p. 118.

107) N.W. Posthumus, *De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie*, dl I, p. 407.

108) GAL, vroedschapsresolutieboek H, 22 augustus 1566.

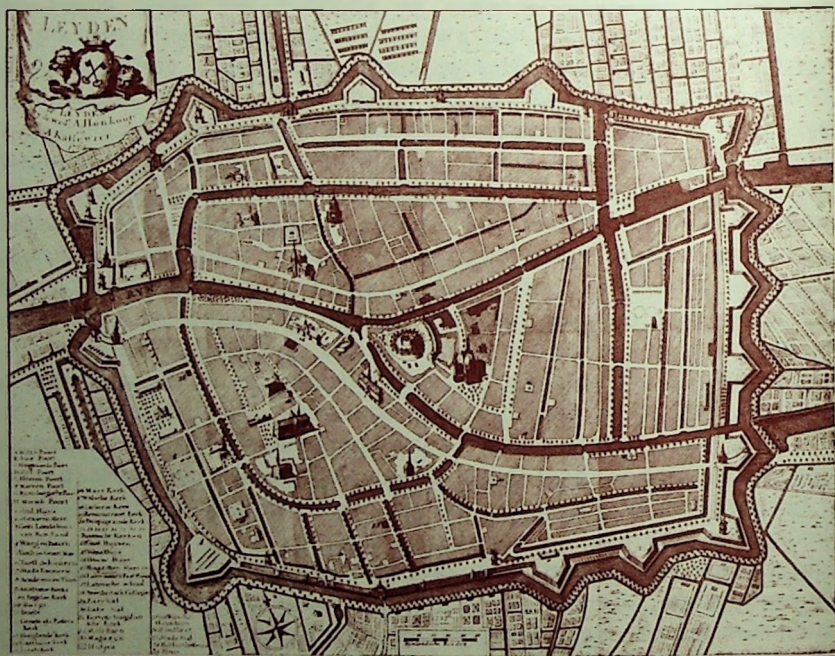
109) J.J. Orlers, *Beschryvinge der stad Leyden*, dl II, Leyden 1641, kroniekje p. 554 e.v. op datum.

110) GAL, archieven van de kerken, inv. no 410.

111) GAL, aflezingsboek B, fol. 271.

Wanneer op 22 augustus 1566 ook te Leiden bekend is, dat er in Antwerpen een beeldenstorm heeft gewoed, verwacht de vroedschap, dat ook in de Sleutelstad mensen aanwezig zijn, *die gelycke nieuwicheyt ende andere oproerten schynen seer genegen te syn* (108). Men verwacht de komst van mensen van buiten Leiden en dus laat men vanaf 24 augustus de stadspoorten bewaken door schutters (109). De dag daarna proberen twee mannen om beelden in de Pieterskerk te breken. De overheid vergadert met de rotmeesters en de leiding van de schutterij zegt toe om de mannen te laten aantreden *omme de stede te houden in goede gerusticheyt*; met andere woorden: om de stadsvrede te bewaren. Niettemin worden op 26 augustus de Pancras- en de Onze Lieve Vrouwekerk volledig geruïneerd. In het huis van het Pancraskapittel verwoest men welhaast alles, wat er staat aangetekend *dat het capittelhuys met veele kleyne stucxkens van brieven ende pampieren bestroyt ende overgeleyt waren* (110). Dat laatste duidt niet op beeldenstorm, maar op wrok. Laat die kanunniken nu nog maar eens bewijzen, dat ze recht hebben op uitbetalingen. Intussen stonden de schutters uit te zien naar mensen, die Leiden in wilden komen. Twee dagen later leest de bode de mededeling af, dat men de stad niet in of uit mag gaan, dan alleen *ter noot ende apparent profyt* (111). Het gevaar van buitenaf is duidelijk groter dan vanuit de eigen stadstaat zelf. De vroedschap willigt de eisen met betrekking tot de inrichting van kerken ten gunste van de nieuwe religie weliswaar in, maar distantieert zich nadrukkelijk door te verklaren, dat men dit deed *sonder de sublatie van den beelden ende andere chiera-giën van der kercken ende veel min de destructie van dien oyt geadnoyeert ofte daerinne geconsenteert te hebben*.

Op de dag van de verkiezing van de nieuwe vroedschap, 10 november 1566, is de stadsvrede zodanig hersteld, dat de mis weer kan worden gelezen. De hoofdman van de Sebastiaansschutterij, mr. Frans Adriaenszoon van Merwen, wordt in het college van burgemeesters

Kaart van Leiden in de zeventiende eeuw, gravure.

opgenomen. Een week later stelt de pensionaris van de stad *hoe dat vele van de gemeente deser stede daer de oeffeningen van de gereformeerde oftewel nieuwe religie, die breeckinge der beelden ende altaren, hem tot leedicheyt dagelicx begeven ende deurdien de onderdanicheyt van den overheyt cesseert ende die Justitie in desestime es gecomen* (112). De vorige vroedschap had ook al geconstateerd: *de justitie in deze stede . . . God betert, niet vryelicken en mach geëxerceert werden ende die beeldenstormers ende andere quaetwillende dagelicx hem vanteren, dat sy eenige kercken binnen deser stede souden poogen inne te nemen* (113). Als regel zijn het de *schamele luyden*, die zich met een en ander bezighouden om de tijd te doden. Slechts een enkele vroedschap of burgemeester sympathiseert met de nieuwe religie (114). De prins van Oranje schreef, dat er godsdienstvrijheid zou moeten zijn en dat *deselve catholicquen vrijelick moeten cunnen gebruycken hunnen kercken in gewoenlicke formen ende manieren* (115). Op die manier was de stadsvrede gegarandeerd en de godsdienstvrede eveneens.

Zo ligt de situatie als de vroegere Jacobskapel aan de drapiers ter beschikking wordt gesteld. *Voor zover de gebeurtenissen van 1566 en '67 een voorspel waren van de politieke omwenteling van 1572 werden ze gedragen door de schutterij en in het geheel niet door de gereformeerden, die, gering in aantal als ze waren en zonder officiële status, zich allereerst moesten proberen te ontdoen van het odium, dat ze droegen door het meewerken van enkelen hunner aan de beeldenstorm* (116).

De schutters in Middelburg hadden bijvoorbeeld een absolute neutraliteit getoond door te zeggen *wij willen voir kercken, papen ende monicken nyet vechten* (117). Hun collega's te Amsterdam stelden, dat het niet tot hun taak behoorde om buiten de grenzen van de stadsvrede het houden van predikaties te beletten (118). Het is duidelijk: godsdienstzaken zijn een kwestie voor de Kerk en niet voor de schutterij.

Het is een beetje te eenvoudig om alleen geloofstechnische aspecten van de beeldenstorm in de beschouwing te betrekken. Toen op 5 januari 1566 het avondmaal werd gevierd, liep Leiden niet te dringen om mee te mogen doen: *men seyde datter geweest hadden 284 personen* (119).

Het verval van de stad in economisch opzicht wekte ook agressie van veel arm volk van *volders, steenplaetsers, turfdraegers ende diergelycke sorten van menschen* tegen kerkelijke instellingen. Tegenover de *declinatie vande neeringhen alhier ende de duyre tijden eenige voorleden jaren grote armoede onder den gemeene man hebben innegebracht* (120) stond het vaste inkomen van de geestelijkheid. De hoge heren van de vroedschap voteerden wel de Kerk maar niet het werkvolk!

We moeten goed voor ogen blijven houden, dat de middeleeuwse kerk-situatie niet gelijk is aan de tegenwoordige. Voor een stad als Leiden waren er in totaal acht geestelijken in het pastoraat werkzaam: vier in de Pieterskerk; in de Pancraskerk en in de Onze Lieve Vrouwe in Maredorp ieder twee. Tot de taak van die pastores mag worden gerekend de zielzorg, het toedienen van de sacramenten en het preken (121). Naast deze zielzorgers waren er tientallen geestelijken aan de kerken verbonden als kanunnik, vicaris of memorieheer. Deze geestelijken (in het geval van de kanunniken soms zelf nog lang geen priester) trokken rijkelijke inkomsten uit hun kerkelijke verplichtingen, die zij veelal door een arme geestelijke — uit Leiden of van elders — lieten

112) GAL, vroedschapsresolutieboek H, 17 november 1566.

113) GAL, vroedschapsresolutieboek H, 25 oktober 1566.

114) D.H.A. Kolff, *Libertatis ergo*, passim.

115) GAL, aflezingsboek B, fol. 276; L.J. Rogier, *Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland*, 2e druk, Amsterdam 1947, dl I.

116) D.H.A. Kolff, *Libertatis ergo*, p. 138.

117) J. van Vloten, *Onderzoek vanwege de Middelburgse beroerten in Werken van het Historisch Genootschap*, nieuwe serie 18 (1973), p. 160.

118) Uittreksel uit de Amsterdamse gedenkschriften van Laurens Jacobsz. Reael 1552-1567, B.M.H.G. deel 17 (1896), p. 17.

119) J.J. Orlers, *Beschryvinge der stad Leyden*, dl II, kroniekje p. 554 e.v. op datum.

120) GAL, vroedschapsresolutieboek H, 26 augustus 1566.

121) B.N. Leverland, *De pastoors van de St. Pancraskerk te Leiden in Leids Jaarboekje* 69 (1977), p. 65-66.

verrichten. Bij de stichting van prebenden, vicariën en memories werden landerijen en andere onroerende goederen aan de Kerk geschonken met de uitdrukkelijke verplichting om voor een nauw omschreven kerkelijke dienst aan de dienstdoende geestelijke een inkomen te geven via de opbrengsten uit renten en pachten van de geschonken goederen. Deze geestelijken ontvingen voor relatief weinig werk een gegarandeerd inkomen, dat hen toekwam. In de sacramentsprocessie liepen in de vijftiende eeuw buiten de pastores zo'n negentig priesters mee; en dan zijn de monniken uit de beide stadskloosters — de Waard en Lopsen — daar nog niet eens bij geteld (122). Zolang het de mensen naar den vleze gaat, is dat aantal geen probleem, maar zodra het inkomen van de bevolking wegvalt door de economische malaise, roept de situatie duidelijk wrevel op.

Na de storm herneemt het leven de gewone gang. Van de ruwweg honderd ingedaagde ketters wordt slechts een tiental ingedaagd wegens beeldenstormerij. En de inquisiteurs vragen alleen of mensen hadden deelgenomen aan de beeldenstorm en niet of zij dachten aan en in de geest van de alteratie. Nu de stadsvrede is hersteld, vraagt de godsdienstvrede niet om een kerkelijk oordeel.

De plaatselijke overheid kan dan ook op 25 januari 1567 een contract sluiten met de aanhangers van de nieuwe religie om gehoorzaamheid te kunnen garanderen (123). Als gevolg daarvan kon een soort verdoken kerk worden gebouwd buiten de Witte Poort, het zogeheten *geuzenhuis*. Na elf weken zou dat noodkerkje alweer worden afgebroken (124). Niettemin blijft men waakzaam: de schout ziet toe, dat de voorstellingen van de rederijkerskamers *gevisiteert ende als vrij van heresie onder-teeckent en zijn* (125) door de kerkelijke overheid.

Men heeft zich met de gedachte geveleid, dat de woelingen nu waren uitgeraasd en dat alles op de oude voet kon doorgaan. De tijden waren echter in verandering gezet en wanneer in juli 1572 Lumey naar Leiden komt, ziet pastoor Gijsbert Joris Willeboortszoon de bui al boven de Pancraskerk hangen. Hij pakt zijn koffers en vlucht naar Amsterdam (126). De pastoor van de Onze Lieve Vrouwekerk wijkt ook uit (127), maar de pastoor van de Pieterskerk, Arent Dirckszoon Bockenberg, blijft op zijn post. Hij heeft de troebelen in 1566 te Leiden niet meegemaakt (128) en hoopt op betere tijden. Een vicaris van de Vrouwekerk, heer Paulus de Goede, neemt de zielzorg min of meer noodgedwongen over. Aan hen beiden werd door de situatie van het ogenblik de zielzorg over de Leidenaren toevertrouwd.

Wanneer de beeldenstorm van 1572 het kerkelijk eigendom in handen van de nieuwe religie heeft gespeeld, gaat de stille wens van de beeldenstormers uit 1566 niet in vervulling: de kanunniken, vicarissen en memorieheren moeten het hun toekomende bedrag ook dan jaarlijks ontvangen.

Dat was een gevolg van het eens afgesloten contract en in die contracten stond niet dat de opbrengst — de *grosse* — uit de renten en pachten van het aan de kerk toebedachte onroerend goed nu niet meer zou moeten worden uitbetaald. De rentmeester van de *geestelijke goederen* te Leiden was zelf kanunnik ten Hogelande geweest, dus hij wist precies wat hem te doen stond (129).

Men pleegt het een onrecht te noemen, dat de oude godsdienst uit de middeleeuwse kerken is verdrongen en genoegen moest nemen met

122) GAL, TR ordinarius, hoofdstuk *weynschenken*, passim.

123) D.H.A. Kolff, *Libertatis ergo*, p. 139.

124) J.J. Orlers, *Beschryvinge der stad Leyden*, dl II, kroniekie p. 554 e.v. op datum.

125) ARA Brussel, *Papiers d'Etat et de l'Audience* 1397 (8). Verslag van inquisiteur Lindanus over de godsdienstige toestand in Holland in 1564. Of dit inderdaad altijd lukte, is zeer de vraag. Men vergelijkte P.Th. van Beuningen, *Wilhelmus Lindanus als inquisiteur en bisschop*, Assen 1966, p. 147.

126) B.N. Leverland, *De pastoors van de St. Pancraskerk te Leiden*, p. 80.

127) B.N. Leverland, *Cornelis Janszoon, de laatste pastoor van de O.L. Vrouwekerk in Leids Jaarboekje* 51 (1959), p. 55, en 52 (1960) p. 140.

128) F. van Mieris, *Beschryving der stad Leyden*, dl I, p. 46.

129) Mededeling drs B.N. Leverland.

bovengrondse catacomben. Het is echter de vraag of de geestelijkheid dat in die jaren ook als zodanig heeft ervaren. Het feit dat de stad de verplichte grosse — eventueel met terugwerkende kracht — uitkeerde (130), hield in dat die geestelijken afstand deden van hun geestelijke taak. Bij overtreding van deze noodzakelijke voorwaarde verspeelde men de uitkering. Waar juist zoveel priesters hun verplichtingen lieten waarnemen door anderen, die dan een klein deel van dat inkomen kregen toegespeeld, was de alteratie een bron van inkomstenvergroting, want gewerkt hoefde er niet te worden en de plaatsvervanger hoefde niet te worden uitbetaald, want er was niets meer waar te nemen. Wanneer pastoor Gijsbert Joris in 1579 weer in Leiden blijkt te zijn, ontvangt hij de grosse van zijn prebende, maar niet de alimentatie die hem zou kunnen toekomen, als hij de eed zou afleggen waarin Filips II als graaf van Holland werd afgezworen (131).

130) GAL, TR ordinaris, hoofdstuk *lyffrenten*, passim.

131) B.N. Leverland, *De pastoors van de St. Pancraskerk te Leiden*, p. 81.

In de eerste jaren na de tweede beeldenstorm was er ook weer van enige verdraagzaamheid sprake. Die verdraagzaamheid slaat in haar tegendeel om na de synoden van de nieuwe staatskerk, waarbij fanatieke orthodox-calvinistische predikanten de boventoon voeren. Deze geestdrijverij mondt uit in de verordening van de Staten-Generaal op 20 december 1581, waardoor alle katholieke godsdienstoefening wordt verboden. Pastoor Arent Bockenbergh en vicaris Paulus de Goede hebben deze verordening voor kennisgeving aangenomen. Beide strijdbare priesters hebben ervoor gezorgd, dat ook op Leiden van toepassing kon zijn wat het Hof van Holland in 1587 aan de graaf van Leicester schreef, dat *het een yegelycken kenlyck ende notoir was, dat het merendeel van een yegelycke stad . . . de Roomsche religie nog van herten toegedaen is* (132). Wat Leiden betreft, zal de groei en bloei van de nieuwe lakenijverheid daar niet vreemd aan zijn geweest. De groei van de stadsbevolking bracht ook een groei van het katholieke volksdeel met zich mee. Het aantal katholieken was omgekeerd evenredig aan de grootte van de verdoken kerken. Op welke manier de twee priesters hun pasto-

132) L.J. Rogier, *Geschiedenis van het Katholicisme*, dl 1, p. 439.

Het Rapenburg in de achttiende eeuw, gezien vanaf de Saaihal in westelijke richting, gravure.

- 133) J.D. Frenay, *Aantekeningen betreffende de Leydsche pastoors sedert de Hervorming tot aan de Herstelling, van 1557 tot 1857*, p. 13.
 134) J.D. Frenay, *Leydsche pastoors* . . . p. 12-15.
 135) GAL, 2e secretarie-archief, inv. no 2277.

- 136) F. van Mieris, *Beschrijving der stad Leyden*, dl 1, p. 46 en 227.

- 137) GAL, 2e secretarie-archief, inv. no 274, passim.

- 138) M.A. Haitzma, *De rooms-katholieken te Leiden van ongeveer 1650 tot de tweede helft van de achttiende eeuw*, publicatieserie Stichting oud-katholiek Seminarie, 3 (1977), p. 4.

- 139) M.A. Haitzma, *De rooms-katholieken te Leiden* . . . , passim.

- 140) Informacie 1517.

- 141) GAL, E. Pelinck, *Openbare gebouwen en instellingen te Leiden tot 1850*, getypt, Jorissteeg.

- 142) M.A. Haitzma, *De rooms-katholieken te Leiden* . . . , p. 47.

- 143) J.D. Frenay, *Leydsche pastoors* . . . , p. 21.

- 144) P.J.A. Juffermans, *Van een eeuwfeest dat stichtingsfeest werd*, Leiden 1936.

rale taak hebben uitgeoefend, is niet meer na te gaan. Er zullen waarschijnlijk nog wel andere priesters incidenteel werkzaam zijn geweest, want wanneer Bockenbergh in 1592 overlijdt, komt er geen directe opvolger. Pas in 1606 zal Sasbout Vosmeer, de apostolisch vicaris, een opvolger voor de overleden pastoor van de Pieterskerk benoemen (133). De keus viel op Rombout van Medemblick (134), een man die voor geen bepaling bang was en rustig na een verbanning de stad weer inkwam, omdat zijn werk daar lag (135). Het paste in de opvatting van Sasbout Vosmeer om de oude kerkelijk indelingen te behouden. Pastoor van Medemblick zal stellig tot pastoor van de Pietersparochie zijn aangesteld. Dat de pastoor nooit in zijn officiële kerk de liturgie heeft gevierd, is duidelijk als we bedenken, dat de nieuwe religie ook de erefunctie van commandeur overnam en de revenuen daarvan uiteraard toebedeelde aan een gefortuneerd lidmaat van de eigen gemeente (136).

Waar de kerk in verstrooiing bijeen kwam voor de godsdienstoefening is formeel niet bekend, maar in de kladaantekeningen van de stadssecretaris komen regelmatig vermeldingen voor van de schout en zijn rakkers, die weliswaar invallen doen ten huize van welgestelde en derhalve ruimbehuide katholieken, maar iedere keer niet verder komen dan de mededeling, dat men bijeen was om een *liedeken te zingen* (137) en dat was misschien wel een paapse stoutigheid, maar het was in geen geval een strafbaar feit.

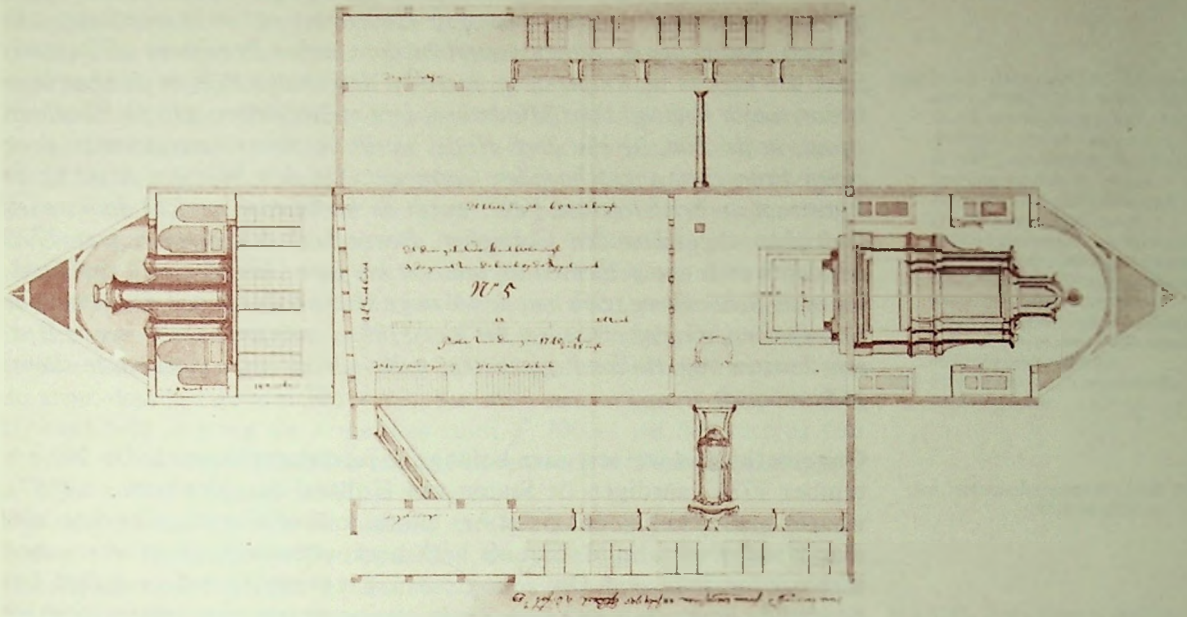
Wanneer om zeer begrijpelijke redenen de stadsbevolking toeneemt — het inwoneraantal bedroeg in 1622 bijna 45.000 en was in 1660 gegroeid tot 72.000 bewoners (138) — groeit de behoefte aan meer vaste verdoken kerkruimte navenant mee. Op goede gronden mogen we aannemen (139), dat veertig procent van de stadsbevolking katholiek was; dit komt neer op 18.000 katholieken in 1622 en bijna 30.000 in het jaar 1660. Dat laatste getal is aanmerkelijk hoger dan het aantal parochianen van de zestiende eeuw (140).

Aangezien de katholieke Kerk formeel werd geacht niet te bestaan, kon een parochiegemeenschap geen kerkgebouw in bezit hebben. De verdoken kerken waren in eigendom van een particulier of enige particulieren samen, die de huisruimte voor de eredienst afstonden.

Waar de parochianen van de Pieterskerk hebben gekerkt, is onbekend tot aan het jaar 1660. In dat jaar concentreert de parochie in verstrooiing zich in de Jorissteeg (141) om daar waarschijnlijk tot het jaar 1668 te blijven. Kort voor dat jaar had Cornelis Huygenszoon van Swanenburch een huis aan de Appelmarkt gekocht. Deze Van Swanenburch was een welgestelde katholiek (142) en wanneer het juist is wat er van pastoor Cornelis Duck wordt gezegd, namelijk dat hij meer de rijken dan de armen opzoekt (143), dan heeft dat de parochie in ieder geval geen nadeel opgeleverd. Ergens in deze benarde jaren ook zal de gemeenschap zich hebben gesteld onder de patronage van Sint Willibrordus, zoals de tweede statie zich toevertrouwde aan de patronage van Sint Bonifatius.

Deze Bonifatiusstatie betreft in 1677 het genoemde pand aan de Sint Jorissteeg na de twee bovenverdiepingen geschikt te hebben gemaakt voor een galerijkerk (144).

Hoe merkwaardig het misschien ook mag klinken: de stedelijke overheid, die eigenlijk het oprichten van schuilkerken krachtig moest be-

strijden, heeft geen moeite gespaard om ons een inzicht te geven in grootte, inrichting en plaats van die verscholen kerken. Om te voorkomen, dat men zonder toestemming van de stad nieuwe ruimte bij het bestaande gebouw zou trekken of zelfs nieuwe kerkjes zou inrichten, werden door de stadstimmerman opmetingen verricht. De oudste tot nu toe bekende opmeting dateert van 6 februari 1680. A. Bredevelt noteert op die dag (145): *de kerck staende op den Nieuwe Rijn op de hoek van de Middelste graght hebbe ik lanck bevonden 58 voeten ende breed 25 voet.*

Omdat we nu voornamelijk zijn geïnteresseerd in de zojuist genoemde kerkruimte, noemen we van de andere kerken slechts de plaats met de lengte in voeten er achter: Hogewoerd bij de Sint Jorissteeg: 54; Haarlemmerstraat bij de Bakkersteeg: 51; Haarlemmerstraat bij de Halve maansbrug, uitkomend in de Bockesteeg: 48; Haarlemmerstraat op de hoek van de Kuipersteeg: 50; Breestraat bij de Vrouwesteeg: 50; Pieterskerkgracht: 51. Qua lengte zijn de schuilkerken allemaal een goed huis diep. Opmerkelijk is de plaats van die schuilkerken: drie op de Haarlemmerstraat (de school van Van Heteren, tegenwoordig cityring; de Overdekte en Kreymborg), twee kerken tegenover elkaar: op de Nieuwe Rijn om de hoek van de Appelmarkt en op de Hogewoerd om de hoek van de Sint Jorissteeg; één kerk op de Breestraat (tegenwoordig sociëteit Minerva) en de nog steeds vanuit de Schoolsteeg herkenbare kerkruimte aan de Pieterskerkgracht. Tegen de achtergrond van een stadsplattegrond heel vreemd verdeeld.

Tachtig jaar later is dat anders. Als Frans van Mieris zijn *Beschryving der stad Leyden* uitgeeft (146), schrijft hij: *De kerk der zoogenaamde Jansenisten heeft haare ingang op de Middelste graft, zich met de huizinge tot aan de Hooigraft uitstreckende. Niet verre van de voorgaande, op den Nieuwen Rijn of Appelmarkt bij de Middelste Graft, is eene andere Kerk, die door eenen Pastoor of waereldlijken Priester bestierd wordt. In de Sint Jorissteeg, by de Hoogewoerd, wordt insgelyks den dienst gedaan door eene*

Opmetingstekening van de schuilkerk aan de Appelmarkt.

145) GAL, 2e secretarie-archief, inv. no 2280.

146) F. van Mieris, *Beschryving der stad Leyden*, dl I, p. 108.

waereldlijken Priester; welke priesters aan geene ordre verbonden of ingelyfd zijn. In de Bakkersteeg, tussen de Haarlemstraat en Marendorps achtergraft, wordt den Kerkdienst verricht door eenen Preekheer of Dominicaan. De kerk in de Kuipersteeg, tusschen den Ouden Rijn en de Haarlemstraat, wordt bediend door Minderbroeders of Recoletten. Op de Haarlemstraat, in de Zon, by sint Jans Hoffje, wordt de dienst waargenomen door eenen Franschen ongeschoenden Carmeliet. Op den Nieuwen Rijn, by de Rijnstraat en het Utrechtse Veer, wordt de kerkdienst verricht door eenen Duitschen ongeschoenden Carmeliet. Deeze kerk wierdt in 't jaar 1729 geslooten en is zoe gebleeven tot omtrent het jaar 1752. De kerk der Jesuiten in de Schoolsteeg, zich met de huizinge strekkende tot aan de overwulde Sint Pieterskerkgraft, is sedert het jaar 1708 — volgens besluit van de Heeren Staaten van Holland, geslooten, zulks aldaar geen openbaare dienst gedaan wordt.

147) GAL, 2e secretarie-archief, inv. no 2278 en 2279.

Ongemerkt zijn we een zeer belangrijk jaartal gepasseerd. Op 21 september 1731 vaardigen de Staten van Holland een plakkaat uit (147), waarin nadrukkelijk staat, dat het aantal katholieke schuilkerken niet mag worden uitgebreid, niet als kerk herkenbaar zijn en in wezen ook niet worden gewijzigd. Om zeker te zijn, dat er niets werd gewijzigd, liet de stad de kerkgebouwen nog regelmatig opmeten door iemand, die we tegenwoordig de chef van Gemeentewerken zouden noemen. Van deze opmetingen werden nauwkeurige tekeningen gemaakt, zodat we nu nog de indeling van de Leidse huiskerkjes kennen.

148) GAL, gerechtsdagboek 4D, fol. 59 en 59v.

Als pastoor Adrianus van Dijk in 1745 aan het stadsbestuur vraagt om de ramen te mogen vergroten aangezien er te weinig licht binnenvalt (148), meet stadstimmerman Pieter van Drongen op of de voorgestelde vergroting wel overeenkomstig het plakkaat van 1731 is. Er bleek geen bezwaar te zijn, want *Die van de Geregte der Stad Leyden hebben bij desen aan den suppliant geconsenteert ende toegestaan, dat hij in desen en volgende Jaren met Partijen of gedeeltens de kasijnen in sijn kerke . . . in de Langte een half voet en in de breette tien duijmen sal mogen maken Conform de tekeningh over te geven onder de Stad te berusten.*

Al deze katholieke schuilkerken hebben met elkaar gemeen, dat zij op de eerste en tweede verdieping van de huizen zijn gesitueerd. Men begon op de eerste verdieping te kerken en als er te veel gelovigen kwamen, werd het plafond naar de tweede verdieping doorgezaagd, zodat er langs de zijmuren en achtermuur een soort balkons of galerijen in de kerk ontstonden. Op die galerijen kwam het licht binnen via ramen, die eigenlijk dakramen waren en dus werden beschut door de daken van de omliggende huizen. Omwille van de beschutting werden schuilkerken ook niet ingericht in een hoekhuis. Een hoekhuis kon wel tot de kerk behoren, maar dan was er op de eerste verdieping de sacristie aangebracht, terwijl — met name wat betreft het huis op de hoek van de Nieuwe Rijn en de Middelstegracht — het hoekhuis beneden werd verhuurd. In het tweede huis woonde beneden de pastoor en in het derde de huishoudster. De ingang was altijd aan de zijkant. Van Mieris noemt niet voor niets de minder aanzienlijke straten en stegen het eerst!

Als een grote groep mensen op een zondag bij elkaar kwam, wist iedereen toch, dat ze dat voor de uitoefening van hun godsdienst deden. Dan was het voor de schout toch een klein kunstje om ze daar op te wachten en te bekeuren. Aanvankelijk gebeurde dat ook wel, maar

later steeds minder. Het plaatselijke hoofd van de politie had weldra in de gaten, dat hij dan wel op een aantal plaatsen in de stad tegelijk moest gaan staan: men bleef toch komen. Op die manier ontstond de zogenoemde *oogluiking* (149).

Als de katholieken de schout bij vooruitbetaling de gelden zouden voldoen, die hij zou innen als hij ze iedere keer opnieuw zou bekeuren, wilde hij hen wel met rust laten. Men bedekte die feitelijke corruptie door te spreken van de *vaste recognitie*. Tegenover die jaarlijks terugkerende som stond de *occasionele recognitie*, het bedrag dat was verschuldigd bij de intrede van een nieuwe pastoor of kapelaan (150). Om de jaarlijkse recognities te kunnen betalen, werd er in de verdoken kerken gecollecteerd. De collecte zal warm zijn aanbevolen, want de gelden die werden geofferd boven het te betalen bedrag, kwamen aan de armenkas ten goede. We weten dat men zeer vrijgevig was. In 1744 bijvoorbeeld ontving de armenkas ruim *f* 700,— uit het surplus van *f* 1.200,— dat men *tot vryheit van de Roomse religie binnen Leyden* in het mandje, zakje, bakje of schaalje had gestort.

Die oogluiking was een zo vanzelf sprekende zaak geworden, dat de Staten van Holland in 1751 bepaalden, dat iedere stad zelf maar moest vaststellen welke gelden er aan recognitie moesten worden betaald (151). In 1773 bepaalde de schout van Leiden het bedrag op *f* 900,—; zijn opvolger maakte er drie jaar later *f* 400,— van.

Met het verstrijken van de achttiende eeuw verliep ook het getij voor de katholieken in de Republiek. Het publiek werd toleranter en de magistraat minder veeleisend. Zo kon het ook gebeuren, dat men in Rotterdam op 5 mei 1777 aan burgemeesters verzocht om een groter kerkgebouw te mogen plaatsen ter vervanging van de oude aan St. Rosalia gewijde schuilkerk in verband met *noodzakelijke en zeer kostbare reparatiën vereyssende gebreken* (152) aan het bestaande gebouw. Vergunning daartoe werd verleend, mits de kerkruimte als zodanig niet van de openbare weg af herkenbaar zou zijn. Tot zover liep alles volgens het geijkte stramien. Het vervolg echter werd opmerkenswaard.

Het ging immers niet meer om vergroting van een tot kerkruimte verbouwd pand. Nee, thans lag het in de bedoeling op de plaats van een aantal huizen een echt kerkgebouw op te richten. En ofschoon het gebouw in wezen een schuilkerk zou blijven — dat wij zeggen niet zichtbaar vanaf de openbare weg — zou het tot buitengewone proporties worden opgevoerd en inwendig rijk worden versierd. Op eigen bodem bestonden er evenwel geen voorbeelden voor een kerk van een dergelijk grootse aanpak. De Hollandse schuilerkerken waren te klein om tot voorbeeld te dienen. Het buitenland moest dus de helpende hand reiken. Niet onbescheiden als men moet zijn geweest bij het tot stand brengen van dit eerste echte kerkgebouw greep men terug op niets minder dan de plannen voor de hofkapel te Versailles, die Jules Hardouin-Mansart driekwart eeuw eerder had ontworpen.

Het grote voorbeeld werd niet tot in de finesses gevolgd, want men had rekening te houden met de gewoonten en gebruiken hier te lande. Wel werd dankbaar gebruikgemaakt van de tribunes, voorkomend in de hofkapel, omdat daarmee plaatsruimte werd gewonnen enerzijds, anderzijds kon worden voortgeborduurd op de galerijen van de hoge en smalle huiskerkjes uit deze contreien.

- 149) D. van Bleyswijck, *Beschryvinge der stad Delft*, Delft 1667, p. 463: *Den Rooms-gesinden, voormaels de eerste / en nu de laeste / als by de oude gereprobeerde Pauselijke instellingen blyvende / en geen Reformatie willende deelachtigh zyn / en oversulcks de minste vryheydt genietende / werden hare Vergaderingen alleenlijck by forme van conniventie ofte ooghluyckinge toegestaen / midts haer stil en gerust houdende / ende hen allenthalve als gehoorsame Onderdanen de Politie onderwerpente.*
- 150) M.A. Haitsma, *De rooms-katholieken te Leiden* . . . , p. 9-10.

- 151) GAL, 2e secretarie-archief, inv. no 2278, 6 mei 1751.

- 152) Gemeente-archief Rotterdam, requeste boek van burgemeesteren kamer, no 4, fol. 335v-336r, aangehaald in D. van Heel o.f.m., *De Sint Rosaliakerk in de Leeuwenstraat te Rotterdam*, Rotterdam 1940, p. 26.

153) Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, dl X, Leiden 1937, kol. 284; J. Verheul Dzn, *De architect Jan Giudici, 1746-1819*, Rotterdam z.j.; E. Wiersum, *De architect Jan Giudici, 1746-1819*, in *Rotterdamsch Jaarboek*, (1934), p. 29-41.

Oprichting voor de bouw van de St. Rosaliakerk werd gegeven aan Carlo Giovanni Francesco Giudici, zich hier te lande noemende Jan Giudici (153), die op 5 januari 1746 in Dulciaghi bij Novarese in Lombardije was geboren. Via Frankrijk kwam deze als vierentwintigjarige naar Nederland, waar hij zich in Rotterdam vestigde en tot zijn dood op 17 mei 1819 bleef. Hij trouwde in 1792 met Jacoba Maria Gildenhuis.

Tijdens zijn tocht door Frankrijk zal hij kennis hebben genomen van het bouwen aldaar. Over zijn opleiding is niets bekend. In Rotterdam kwam Giudici in aanraking met kunstenaars — beeldhouwers en stucwerkers — van Italiaanse afkomst, onder wie de familie Castoldi een belangrijke plaats innam. Op recommandatie van Carolus Castoldi zal Giudici zijn geïntroduceerd bij Jan Karel Osy, heer van Palesteyn en Zegwaard, een vermogend Rotterdams koopman en medeondertekenaar van het rekest van 1777. Gezien zijn relatie met de familie Osy — drijvende en financiële kracht achter de bouw van de St. Rosaliakerk — is het niet zo verwonderlijk dat Giudici de opdracht kreeg deze kerk te bouwen.

Andere belangrijke kerkelijke opdrachten waren de bouw van de hervormde kerk te Zoetermeer, het St. Jacobsgasthuis met kapel te Schiedam, het rooms-katholieke weeshuis te Leiden en de St. Lodewijkskerk aldaar, alsmede een aantal interieurs voor hervormde kerken.

In en om Rotterdam bouwde hij vele herenhuizen en buitenverblijven. Maar naast deze opdrachten uit de kerkelijke en particuliere sector werd Giudici ook belast met het ontwerpen van overheids- en utiliteitsbouw. In 1774 behaalde hij een tweede prijs, groot f 150,—, voor zijn ontwerp voor een nieuw Gronings raadhuis. In 1780-1781 werd hij geconsulteerd voor de verbetering en vergroting van het Rotterdamse raadhuis; zijn plannen zijn echter nooit tot uitvoering gekomen. Verder kennen we van hem het Arsenaal, het Admiraliteitsgebouw, het Oude Vrouwenhuis, de Concertzaal in de Bierstraat en brouwerijen te Rotterdam, een beurs te Schiedam en het gebouwencomplex op de werf te Hellevoetsluis.

Nog tijdens het Ancien-Régime — op 16 mei 1786 — werd hij benoemd tot architect en inspecteur-generaal der gebouwen van het Ed. Mog. College der Admiraliteit op de Maze. Op zichzelf al een verwonderlijk feit, omdat katholieken vóór de komst van de Fransen waren uitgesloten van elke overheidsbetrekking.

Op 24 september 1795 volgde zijn benoeming tot architect en inspecteur-generaal der gebouwen bij het verenigd departement van Rotterdam en Vlissingen. Begin januari 1807 werd hij door koning Lodewijk Napoleon aangesteld als directeur-generaal over de werkzaamheden nodig na de kruitramp in Leiden, welke functie hij heeft vervuld tot eind 1809, toen hij werd belast met het ontwerpen van de uitbreiding en verfraaiing van Assen als koninklijke residentie.

Fransen tijd en buskruittramp

In 1793 vallen de Fransen ons land binnen en veroveren voorshands alleen de Generaliteitslanden. De grote rivieren snijden hun de pas af naar de rijke en belangrijke provincies van de Republiek. Maar daarin komt een wending als de strenge vorst, die plotseling op 16 december 1794 inzet, de weg naar het noorden opent met zijn tot grote ijsvloeren dichtgevroren rivieren.

In 1795 is de Republiek in Franse handen, het oude regentenbewind omvergeworpen en de leuze *Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap* maatstaf voor de nieuwe orde. Voorbij is de tweederangs-positie van de katholieken. Voortaan kunnen ook zij hun kerkgebouwen aan de openbare weg timmeren. Amsterdam ziet nog in hetzelfde jaar aan de Prinsengracht de St. Willibrorduskerk of Vrededuijfe opgericht worden. Spoedig zullen er meer volgen in de Bataafse Republiek.

In 1796 wordt de staatskerk afgeschaft en bij de staatsregeling van 1798 wordt bepaald, dat alle gebouwen van de hervormde Kerk aan het plaatselijk bewind zullen komen en dat binnen zes maanden een vergelijk moet worden getroffen, waarbij het kerkgenootschap met de meeste leden voorkeur tot naasting zal krijgen (154). Inderdaad worden er in die jaren enige kerken aan de katholieken teruggegeven. Maar meestal wordt via de politiek van op de lange baan schuiven de zaak getraineed, zodat bij de nieuwe staatsregeling van 1801, waarbij elke partij wordt bevestigd in haar feitelijk bezit (155), het merendeel van de middeleeuwse kerken nog in protestantse handen is.

154) G. Brom, *Herleving van de kerkelijke kunst in katholiek Nederland*, Leiden 1933, p. 25.

155) G. Brom, *Herleving van de kerkelijke kunst in katholiek Nederland*, p. 25.

Op 5 juni 1806 bombardeert Napoleon zijn dan achtentwintigjarige broer, Lodewijk Napoleon, tot koning van Holland. Bij diens komst in Den Haag wordt het Binnenhof aangepast aan de nieuwe situatie en ingericht tot koninklijk paleis. De hofkapel wordt op last van de nieuwbakken koning aan de katholieke eredienst teruggegeven en tot een Jonisch-classicistisch interieur verbouwd. Ook voor andere kerken roept men in die tijd de bemiddeling van de koning in. Natuurlijk had de medaille van deze handelwijze een keerzijde: *Lodewijk had makkelijk royaal doen: hij gaf niet alleen het goed van anderen, maar hij gaf iets wat enkel betrekkelijk een goed te noemen was. Verlaten en vervallen gebouwen, zonder volledige verzorging onbruikbaar, waren immers een soort geschenken, die de begunstigden duur kwamen te staan* (156).

156) G. Brom, *Herleving van de kerkelijke kunst in katholiek Nederland*, p. 31.

De koninklijke belangstelling richtte zich echter ook op andere zaken. Zo koesterde de koning ambitieuze plannen op cultureel gebied, ondanks de steeds meer verslechterende economische toestand onder de voor een handelsnatie uiterst nadelige bepalingen van het *Continental Stelsel*, dat zijn keizerlijke broer het door hem beheerste imperium had opgelegd om Engeland op de knieën te krijgen. Met Frankrijk en Parijs als voorbeeld wilde hij de kunstbeoefening hier een nieuwe impuls geven. Bovenal wilde hij de bouwkunst bevorderen. Daartoe gaf hij niet alleen opdrachten tot verbouwing en verfraaiing van de voormalige stadhoudelijke paleizen, maar ook liet hij plannen uitwerken voor nieuwe residenties. Slechts de plannen voor zijn Utrechtse paleis (157) zijn verder gekomen dan het papieren stadium: een conglomeraat van

157) G.A. Evers, *Utrecht als koninklijke residentie*, Utrecht 1941.

Lodewijk Napoleon Bonaparte, koning van Holland, miniatuur door Aubry, 1806. Collectie Dr. F.A.J. Enschedé.

bestaande panden is zo goed en zo kwaad als mogelijk en met in acht neming van de Hollandse zuinigheid verbouwd tot een koninklijke residentie, waarbij de gevels overvloedig met cement werden bestreken om althans van buiten enigermate eenheid in bouw te suggereren. Aan het hoofd van dit vorstelijk bouwbedrijf stond ridder Jean Thomas Thibault (1757-1826), die door de koning uit Parijs naar Holland was geroepen. Onder zijn leiding werkte een aantal Nederlandse architecten.

De regering van de Napoleontische koning is nog geen jaar oud als Leiden door een verschrikkelijke, alles verwoestende ramp wordt getroffen.

Een schip heeft tot 's morgens circa 12 uren aan de Kwaak gelegen, en is toen van daar gevaren naar 't Rapenburg, waar 't bij de Langen Brug is blijven liggen; de beide knechts zijn vervolgens naar een kroegje in de Raamsteeg gegaan (158). Het was die 12e januari 1807 Koppermaandag — de maandag na Driekoningen — een zekere feesttijd voor den ambagtsman, bij welke gelegenheid zich dan vele in den drank te buiten gaan; dit, zegt men, zou het geval bij de schippers knechts, die men zegt alleen met hun beiden aan boord waren, geweest zijn, dat ze beschonken zijnde zeer zorgeloos met vuur moeten hebben omgegaan (159). Die zorgeloosheid is noodlottig geworden voor een hele stadswijk en haar inwoners, want het schip was . . . met Buskruid gelaaden, zoals de Leydse Courant drie dagen later schrijft. Een ooggetuige zegt, dat hij eerst een schitterend licht gewaar werd; een seconde daar na zag hij eene witte wolk, . . . nauwelijks zag hij zulks of hij hoorde een doffe slag, verzeld van dreuning (160). Ook anderen hebben eerst de schittering van de vlam gezien, daar op den rook zien opklimmen, en daar na . . . den slag . . . gehoord (161). Onderscheiden zyn de opgaven van de hoeveelheid Buskruid, . . . doch, volgens de meest algemeene, zou het vier Lasten zyn geweest weet de krant te melden en dramatisch verhaalt ze, dat eensslags de Hemel als in vollen vlam

158) *Bijzonderheden van Leijdens Ongeval op den 12 Januarij 1807.* Vervat in eenige gemeenzame brieven, verrijkt met een platte grond. Amsterdam 1807, p. 29.

159) *Bijzonderheden van Leijdens Ongeval . . .*, p. 13.

160) *Bijzonderheden van Leijdens Ongeval . . .*, p. 33.

161) *Bijzonderheden van Leijdens Ongeval . . .*, p. 33.

Het Rapenburg wóór de ramp, gezien vanaf de brug voor de Nieuwsteeg naar de Saaihal, gravure.

stond, en gelyktydig van zulk eenen verbazenden slag wierd gevolgd, dat men niet alleen in den Haag en Delft, maar ook te Gouda, Zwammerdam, Rotterdam, ja zelfs te Amsterdam en gelykliggende Plaatzten, omtrent 10 uren in de rondte den slag heeft gehoord, en in het denkbeeld was, dat er eene Aardbeëving was geschied, terwyl ondertusschen, als in eene minuut, omtrent een derde deel der Stad een prooy wierd van de akeligste verwoesting, en den deerniswaardigsten jammer; want niet alleen wierden eene ontelbaare menigte Huizen beroofd van de Glazen hunner Voorgevels en Daken, maar zeer veelen wierden van binnen op de allerdeerlykste wyze beschadigd, en verscheiden der aanzienlykste Huizen wierden genoegzaam plotslings in eenen puinhoop verwisseld.

Ongelukkiglyk wierd dit deerlyk onheil nog met een nieuwen ramp vermeerderd, door het ontstaan van brand in de ternedergestorte Huizen, welke in weerwil van alle betoonde werkzaamheid niet voor den volgenden ogtend om 6 uren geheel en al was geblust, zynde het Weër allerongunstigst en de wind vry sterk. Over de brand merkt onze eerder aangehaalde schrijver op: toen het schip sprong wierd de gragt voor een ogenblik geheel droog gemaakt, en 't water wierd met kragt en overvloed, ter wederzijde over de ruinen heen gesmeten, veelligt is hier door op vele plaatszen, het ontstaan van brand verhinderd geworden (162).

Is het kranteverslag dramatisch, aangrijpend is het relaas van een dagboekschrijver (163):

Altans zoo om vier uren is het schip in de lugt gespronge en heeft duyzende menschen ongelukkig gemaakt want de gansche stad was verwoest. Dat niet tot een puyhoop lag stont in een geraamte. En nog hadde wij gods groote genaade en barmhartigheid bij dit droevig ongeluk ondervonde want wij hadde daar alle bij om kunne gekoome hebbe. Maar dat heeft die goede god nog niet geblieft. Hij heeft er nog eenige gespaart. De elende en jammer en gehuyl was niet te vertelle zooveel menschen tot pletteren zoo veele gekwetste die onder de puyhoopen vandaan wierde gehaalt al. (.....) De kooning is des avonds om tien uren uyt den haag gekoome in onze verwoeste stat. En is

162) *Bijzonderheden van Leijdens Ongeval* . . . , p. 52.

163) J.P. Duyverman, *Een ooggetuige verslag van de buskruitramp van 1807 in Leids Jaarboekje 67* (1975), p. 105-109.

Het Rapenburg na de ramp, gezien vanaf ongeveer hetzelfde punt als de vorige afbeelding, gravure.

zelf op de verwoeste en verbrande hooppe mee gaan helpe om waare het moogelijk nog ongelukkige die nog leewe hadde te redde. Nu en dan vondeze nog leevende het kint van eene de vroede heeft hij op zijn arm gehad des anders daags toen het uit de puyhoop vandaan was het welk maar riep og mijn lieve fransman breng mijn maar bij mijn vaader. Zijn moeder met een kint aan de borst hebbe zij wel hoore kerme maar konde haar niet levendig krije. De brand was te fel. En zoo waare er viele daar wel het gekerm van gehoort wierd maar die door de verwoesting zoo spiedig als men wel wenste niet geret konde worde. Het was elendig elendig om te zien en te hoore.

Een gehele stadswijk was weggevaagd. Aan de noordzijde werd het verwoeste gebied begrensd door de huidige Zonneveldstraat, aan de zuidzijde door de Raamsteeg, westelijk werd de grens ongeveer gevormd door de Nieuwsteeg en de huidige Doezastraat, oostelijk door de Garenmarkt, de achtererven van de Breestraat en de Saaihal. *Wonderlijk was het met de tooren van de zaaihal want van ondere en in de ronte was alles stuk en lag omver maar de tooren was blijve staan*, staat er in het eerder geciteerde dagboek opgetekend. De officiële rapporten noemen later een dodencijfer van honderdeenenvijftig; het aantal gewonden was aanzienlijk.

De koning heeft zich niet alleen maar op de hoogte gesteld op de plaats van de ramp, ook heeft hij het niet gelaten bij zijn persoonlijke pogingen tot hulpverlening, waarover krant en tijdgenoten spreken. Als een van zijn eerste daden stelde hij de architect Jan Giudici aan als directeur-generaal van het getroffen gebied (164), die daarbij werd *belast met het opnemen der schade, het maken van bestekken voor en de aanbesteding van de noodige herstellingen enz.* (165). Deze taak werd uitgevoerd in samenwerking met de onafhankelijk van deze opdracht aangestelde plaatselijke commissie, die door de gemeenteraad en de koninklijke commissaris voor de ramp, J.D. van Slingelandt, was ingesteld. Daarnaast wordt alle mogelijke hulp toegezegd, ambachtslieden uit de omliggende steden gaan *op ordre van Zyne Majesteit* naar Leiden om daar de werkbazen te helpen bij het lenigen van de dringendste nood, noodzakelijk materieel wordt door andere steden gestuurd, en de Haagse bakkers bakken brood voor Leiden. Voorlopig wordt *f* 100.000,— uit 's lands schatkist aan de minister van Binnenlandse Zaken ter beschikking gesteld voor het herstel. Ondertussen zal er ook een collecte door het hele land worden gehouden, *maar welke uitslag kan die hebben in een Land dat reeds zoo vele Jaaren zucht onder den last van een vernielend Oorlog, en dat van handel en welvaard beroofd is* (166)?

De koning belooft ook wederopbouw van het vernielde stadsdeel. Maar de vorst keek verder dan het huidige moment. Bij hem moet het denkbeeld zijn gerezen hier, op deze puinhopen, één van zijn grootse plannen op bouwkunstig gebied te kunnen verwezenlijken.

Nog op 17 januari verschijnt de volgende advertentie in de Koninklijke Courant (167):

De Minister van Binnenlandsche Zaken verwittigt alle Architecten, dat Zijne Majesteit bevolen heeft een Concours te openen tot de keuze van het beste plan van herbouwing van de door den ramp van den 12en dezer maand, vernielde Wijk der Stad Leyden. De Plans met de ophelderende Beschrijvingen zullen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, moeten worden ingezonden uiterlijk op den 20en Februarij aanstaande, op dat dezelve aan Zijne Majesteit, kunnen worden voorgedragen, voor het einde dier maand,

164) Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, dl X, p. 284.

165) M.D. Ozinga, *De architecten van Lodewijk Napoleon als koning van Holland* in *Bulletin K. N.O.B.*, 4e serie, 11e jrg. 1942, p. 75.

166) *Bijzonderheden van Leijdens Ongeval* . . . , p. 51-52.

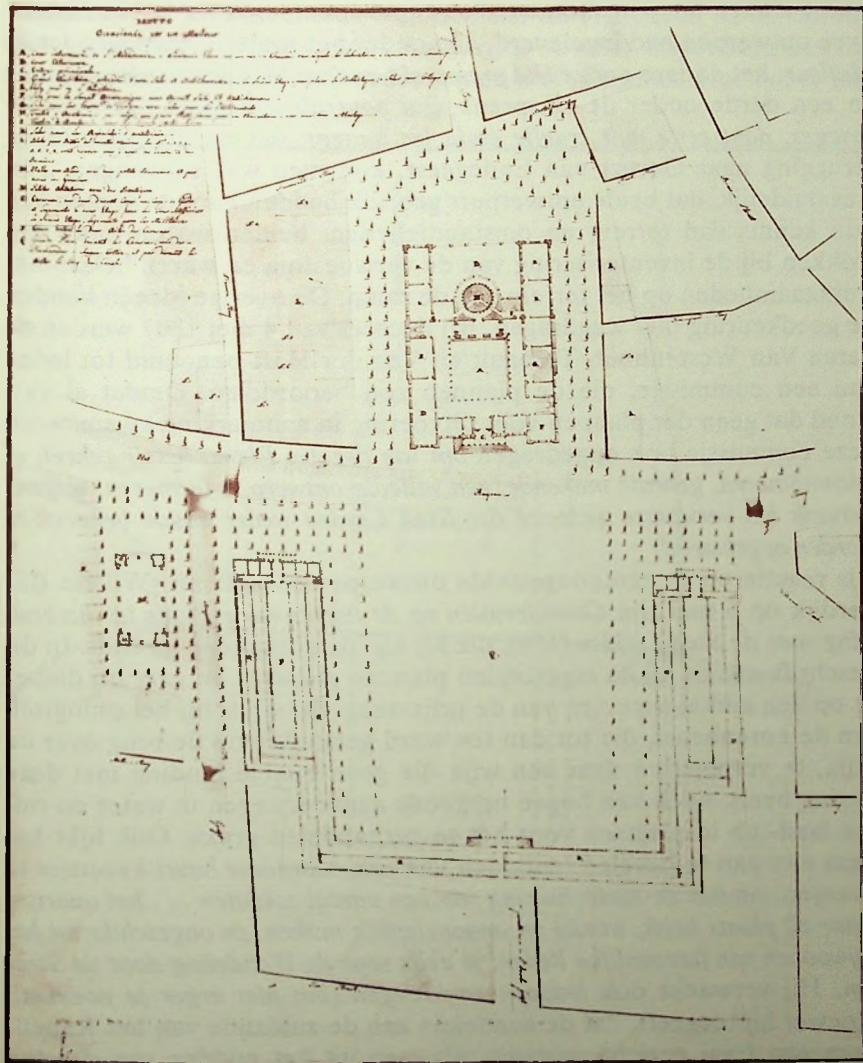
167) ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 833, 17 januari 1807, no 8.

en de arbeid reeds met de maand Maart eenen aanvang zal kunnen nemen. Aan den genen, wiens Plan zal worden aangenomen, zal door den Minister van Binnenlandsche Zaken, eene premie van Duizend Guldens worden uitgereikt.

De advertentie wordt op 19 januari ook opgenomen in de Leydse Courant. Het is duidelijk dat de koning geen gras wil laten groeien noch over het gebied van de ramp, noch over de beoordeling en de uitvoering van de ingezonden plannen.

De dag volgende op de advertentie in de Koninklijke Courant schrijft de minister aan de koning: *Uwe Majesteit heeft me de naam gevraagd van enkele bekende architecten die geraadpleegd kunnen worden over een herbouwplan voor de volledig verwoeste wijk van de stad Leiden. Behalve de heer Giudici te Rotterdam noemt men de heer Van der Hart te Amsterdam, Hanegraaf die in dienst is bij het Hoogheemraadschap Rhijnland. Door zich te beperken tot dezen, zou men anderen misschien onrecht kunnen aandoen; maar zoals Uwe Majesteit reeds heeft aangekondigd zal er een prijsvraag voor alle architecten worden gehouden om een dergelijk plan te maken en men zal het resultaat moeten afwachten (168).*

168) ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 833, 18 januari 1807, no 10.

Een van de twee door Giudici ingezonden ontwerpen voor herbouw van het verwoeste gebied: Occasionée par un Malleur. Algemeen Rijksarchief, Den Haag.

169) ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 833, 30 januari 1807, no 41a.

Op 28 januari vaardigt de koning een decreet (169) uit, waarin o.a. te lezen staat, dat de openbare gebouwen, *welke beschadigd zijn geworden, . . . voor rekening van den Lande, zullen worden gerepareerd* en dat de *Hoogeschool van Leyden . . . den naam van Koninklijke Academie van Holland zal aannemen*. Niet alleen dus wil de koning de stad herbouwen en daarmee de bouwkunst bevorderen, ook tracht hij door het verlenen van het predikaat *koninklijk* het aanzien van de hogeschool en daarmee van zijn rijk te verhogen.

Ziende dat hij wat al te overhaast de zaak afgehandeld wil zien, bepaalt de koning op 7 februari, eveneens bij advertentie in de Koninklijke Courant, dat de inzendingstermijn wordt verlengd tot 1 april 1807 (170). Eerst op 1 maart (!) wordt bij advertentie een kaartje van het te herbouwen gebied met het bouwprogramma verkrijgbaar gesteld bij de weduwe Cijfveer te Leiden, waaruit blijkt dat in het ontwerp dienen te zijn opgenomen een academiegebouw, een korenbeurs, een infanteriekazerne, stallen voor de cavalerie, woningen en tenslotte een monument voor de slachtoffers van de ramp (171).

Op de eerste april waren twaalf plannen bij het ministerie van Binnenlandse Zaken binnengekomen. Tot de inzenders behoorde Giudici die twee ontwerpen had ingeleverd, één onder het motto *Occasionée par un Malleur*, het andere onder *Già presso al termine*. Met deze twee plannen en een derde onder de zinspreuk *Qui pourrait cependant exprimer les ravages, dont cette nuit cruelle étala les images*, dat na de beoordeling terugging naar Gevers van Endegeest, kon men wat aanvangen. Het was duidelijk, dat beide ontwerpers gebruik hadden kunnen maken van hun kennis van terrein en omstandigheden: beiden waren nauw betrokken bij de inventarisering van de verwoesting en waren belast met werkzaamheden op het terrein van de ramp. De overige ideeën konden de goedkeuring niet wegdragen. Bij decreet van 4 mei 1807 werden de heren Van Westenhout, Thibault en Van der Hart benoemd tot leden van een commissie, die de plannen zou beoordelen. Omdat al vast stond dat geen der plannen voor uitvoering in aanmerking kwam, werd deze commissie ook opgedragen *om van dezelve Plans, hetzij geheel, of gecombineerd, gebruik makende, een volledig ontwerp te formeren, volgens hetwelk het verwoeste gedeelte der Stad Leyden weder zoude behoren te worden opgebouwd*.

Als reactie op de tentoongestelde ontwerpen schrijft mr. Willem Bilderdijk op 6 mei zijn *Consideratiën op de ingekomene Plans ter herbouwing voor de Stad Leijden* (172), die hij aan de commissie inzendt. In dit geschrift noemt hij de ingezonden plannen *prulwerk* en gaat hij dieper in op een aantal aspecten van de prijsvraag. Zo vindt hij het onlogisch om de korenbeurs, die tot dan toe werd gehouden op de brug over de Rijn, te verplaatsen naar een wijk die geen enkele binding met deze nering heeft, noch kan bogen op goede aanvoerwegen te water en ruime laad- en losplaatsen voor het te verhandelen graan. Ook lijkt het hem niet aan te bevelen temidden van een *voorname buurt* kazernes te bouwen, omdat *de samenhuizing van een aantal soldaten . . . het quartier waar zij plaats heeft, woelig en onaanzienlijk maken, en ongeschikt tot het bijwoonen van fatsoenlijke lieden, ja zelfs voor de Wandeling door de Straten*. Hij verwacht ook *knippen en kroegen (om niet erger te noemen)*. Hoewel hij toegeeft, dat de academie aan de zuidzijde van het Rapenburg een fraai gezicht oplevert, als men uit het midden van de stad

172) ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 834, 13 juli 1807, no 4.

komt, pleit hij voor een brede straat vanaf de Koepoort naar een plein aan de zuidzijde van het Rapenburg, waarop dan de academie zou moeten worden opgetrokken.

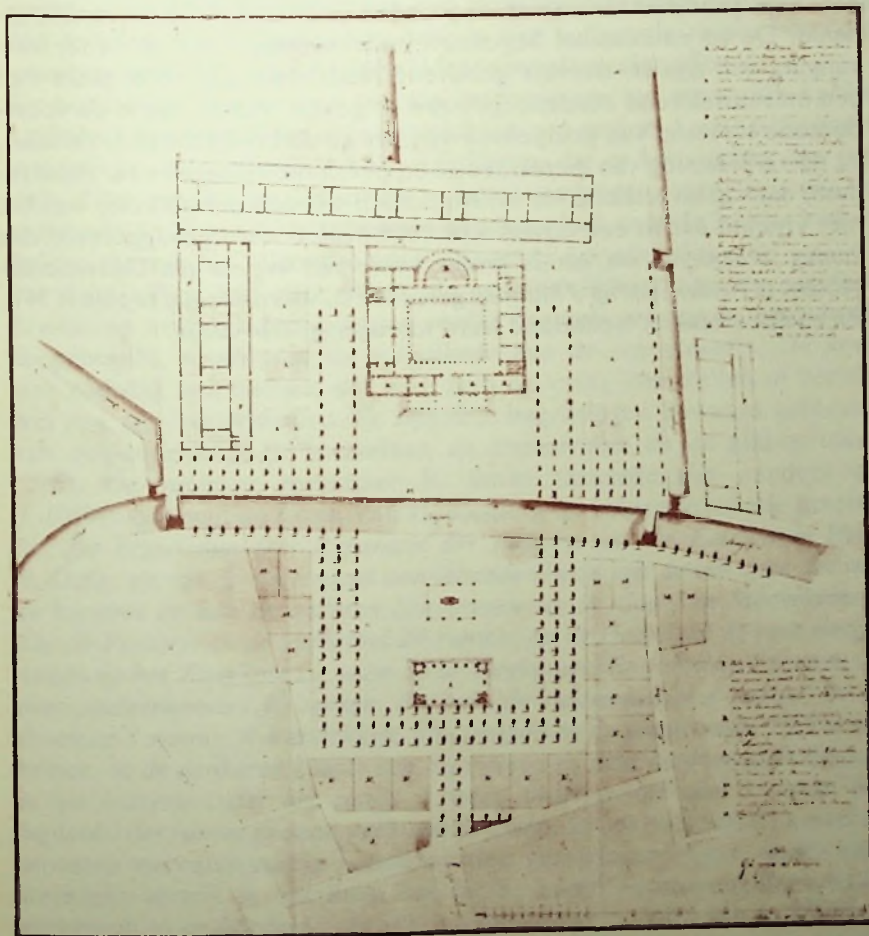
Het zal niet in de laatste plaats zijn te danken geweest aan de overwegingen van Bilderdijk — ofschoon inmiddels ook de gebruikers van de korenbeurs zich negatief hadden uitgelaten over het verplaatsen van deze beurs — dat op 14 mei de korenbeurs van het bouwprogramma wordt afgevoerd (173).

Nadat de commissie op 11 juli verslag had uitgebracht over haar werkzaamheden aan de minister van Binnenlandse Zaken, verleende deze op de dertiende toestemming om af te wijken van de bepalingen van de prijsvraag. Men had kennelijk lering getrokken uit de ideeën van Bilderdijk, want nu verdwijnen ook de militaire objecten uit de plannen.

De commissie gaat ijverig voort met het tot stand brengen van een plan voor de herbouw. Met als uitgangspunt Giudici's ontwerp, waarbij het academiegebouw met de voorgevel naar de oude stad gericht aan de zuidzijde van het Rapenburg stond, monden de tekeningen — steeds strakker, classicistischer wordend — uit in het definitieve ontwerp.

Op de eerste jaardag van de ramp wordt de eerste steen gelegd voor het monument ter nagedachtenis van de slachtoffers, dat in de as van het nieuwe academiegebouw aan de overzijde van het Rapenburg aan het water zou komen te staan. Verder is men niet gekomen. Hoe het er had

173) ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 834, 14 mei 1807, no 13.

Het andere plan van Giudici: Già presso al termine; dit idee werd het uitgangspunt van de commissie voor verdere ontwerpen. Algemeen Rijksarchief, Den Haag.

De architect Jan Giudici en zijn vrouw, Jacoba Maria Gildenhuis, silhouetkening.

komen uit te zien, valt af te leiden uit het monument te Soestdijk ter ere van de kroonprins, Willem II, dat Van der Hart heeft ontworpen, kennelijk gebruikmakend van de plannen voor de Leidse herinneringsnaald. De zo enthousiast begonnen onderneming om Leiden ter vervanging van zijn zo heerlijk gehavend stadsbeeld een ruim plein met een indrukwekkend academiegebouw te geven, verzandde in de voortdurende toestand van geldgebrek van het koninkrijk Holland. En toen, na de verplaatsing van de residentie en overheidsdiensten naar Amsterdam, daar geldverslindende bouwplannen werden ontwikkeld, was het niet vreemd dat in een advies aan de minister werd gesuggereerd *den koning te bewegen om van de groote ontwerpen wegens een Universiteitsgebouw te Leiden, dat op 3 millioen gerekend is, vooralsnog af te zien* (174). En zoals zo vaak in Nederland werd *vooralsnog: voor altijd*.

174) M.D. Ozinga, *De architecten van Lodewijk Napoleon* . . . , p. 78.

Verbouwing van Saaihal tot Lodewijkskerk

Wij zijn dieper op de geschiedenis van de herbouwing van de Leidse ruïne ingegaan, omdat kan worden verondersteld, dat die gehele affaire toch nog een verlengstuk heeft gehad.

Leiden had voor een middelgrote Hollandse stad wel erg veel schuilkerken. Dit kan verband hebben gehouden met Leidens positie als universiteitsstad. De universiteit immers trok velen van buiten Leiden, van buiten Holland, ja zelfs van buiten de Republiek aan. Het is dus niet te gewaagd te veronderstellen, dat ook vele rooms-katholieken aan de onderwijsinstellingen in Leiden de colleges hebben gevolgd. Maar voor die mensen moesten er dan faciliteiten worden geschapen om — al was het dan behelpenderwijze — hun godsdienst te kunnen uitoefenen.

Onder het bestel van het koninkrijk Holland was de situatie natuurlijk niet anders. Bovendien was de koning de rooms-katholieke godsdienst toegedaan. Het gaf dus geen pas nog langer de mis op een zolder in een achterafstraatje te vieren. Het kon gebeuren, dat de vorst zelf zijn *Koninklijke Academie* zou bezoeken. Voor dat doel waren in het groot auditorium zelfs koninklijke loges voorzien. Het zou dan al te dwaas zijn, dat dan de koning — als hij daartoe de wens te kennen zou geven — voor het bijwonen van een godsdienstoefening een steile trap zou moeten opstommelen om daar in een benauwde ruimte met zijn gevolg ergens op een krakende zolder te worden geïnstalleerd.

De koninklijke bemoeienis met de herbouw van het verwoeste Leidse stadsdeel heeft anderen — of misschien een ander — ertoe aangezet stappen te ondernemen om de schuilkerk, die er het slechtst aan toe was, door een betere behuizing te laten vervangen. Vast staat dat de ramp van 1807 ook verstrekkende gevolgen had voor de Leidse katholieken, meer in het bijzonder voor die van de Appelmarktkerk.

De ontploffing had niet alleen de onmiddellijke omgeving van het kruitschip weggeblazen; ook aan verder liggende gebouwen was schade toegebracht, waaronder de schuilkerk aan de Appelmarkt. De kerk was zodanig beschadigd, dat men zich de vraag kon stellen of herstel wel zou zijn verantwoord. Er zijn drie begrotingen bewaard gebleven van respectievelijk de metselaar, de timmerman en de glazenmaker (175). De meester metselaar B. Smits taxeerde zijn aandeel op *f* 1059,—, terwijl de firma Van Haaselberg de volgende schade noteerde: *De begrooting Der Reparatie der Pastory van De Eerwaarde Heer B. Ocke; en van de twee naast aan staende Huize aan de een zyde dat van de kosteres en aan de anderen behoorende tot de Capel en Stoovekamer. Tot de Pastory: in de voorgevel 24 ramen; op de Gaanderij 8; twee dozijn ramen op het Zangkoor; 1 raam op de biegekamer. En Sakristy 4 ramen; op twee studeerkamers 10 ramen. En bove de studeerkamer 4 ramen; in de doorloop 2 ramen; 4 Vertrekken, uitkomende op de plaas moete 10 Ramen komen; in de donkeren kamer een deur cosyn en deur beschot in de Keuke; in het kamerje agter het zaalje 1 raam; in de groote zaal 3 ramen het beplanke der ramen gedaan werk aan de Dake.* In het huis van de kosteres moesten tweeënzeventig *ramen* worden gerepareerd naast ander herstelwerk; terwijl in het huis, dat bij de kapel en stovenkamer werd gerekend, in de voorgevel negentien *ramen* aan de kant van de Middel-

175) J.D. Frenay, *Leydsche pastoors . . .*, hoofdstuk herstellingskosten Appelmarktkerk, p. 1-3.

stegracht onder handen zouden moeten worden genomen. *En berekend zal aan timmerwerk beloope de zomma f 2250,—.*

Glasmaker G.T. Klijnders schreef: *De ondergeteekende declareert dat hy in gemoede opgenoomen en getaxeerd heeft het herstel van het Glasmakerswerk aan de Roomsche Cath. Kerk en pastorie-huizen op de Appelmarkt, en vermeent te zullen beloope de somma van f 1250,—.*

Voor het verwen van al het buitenwerk f 250,—.

Het totaalbedrag van f 4809,— was groot, maar viel in het niet bij de totale schade alleen al aan de publieke gebouwen, kerken en godshuizen ten bedrage van f 325.000,—; toch moet de pastoor met de directeur-generaal, Giudici, hebben gesproken over andere mogelijkheden dan herstellen.

Pastoor van de Appelmarktkerk was in die tijd Bernardus Ocke, zoon van een destillateur uit de Amsterdamse stadswijk Marken (176), die uit de archieven naar voren komt als een kunstzinnig en werkzaam mens. Hij werd geboren te Amsterdam (177) op 29 januari 1755 en nog diezelfde dag gedoopt in de Begijnhofkerk (178). Of de familienaam altijd *Ocke* heeft geluid, is nog maar zeer de vraag, want zijn vader tekende de huwelijksakte (179) met de naam *Ockoko*. Deze vader stierf op 41-jarige leeftijd (180) en liet een niet vermogende familie na (181). Barend (182) en zijn twee jaar jongere broer Pieter (183) hebben in 1768 recht op een bedrag van f 1500,— uit de nalatenschap, maar moeder Johanna Quant kon die gelden niet uitbetalen (184). Als Pieter in 1811 te Leiden te boek staat als rentenier (185) is hij goed vijftig jaar oud. In diezelfde tijd blijkt ook de pastoor een flink kapitaaltje te bezitten. Zij zullen andere bronnen hebben aangeboord dan alleen het vaderlijk erfdeel, maar welke bronnen dat zijn geweest, is niet bekend. Na zijn priesterwijding in 1779 werd Ocke kapelaan in Amsterdam. Zijn eerste statie werd *het Haantje*, dat tegenwoordig beter bekend is als het museum *Ons' Lieve Heer op Solder* (186). Na vijf jaar arbeid te Amsterdam werd hij waardig bevonden om in Loosduinen een nieuwe statie te stichten (187), waarmee hij tevens voor de eerste keer bouwpastoor werd. In 1795 werd hij overgeplaatst naar Leiden (188). Daar kreeg hij voor de tweede keer de kans om bouwactiviteiten te ontplooiën.

Die bouwactiviteiten zullen naar alle waarschijnlijkheid zijn ingeluid tijdens gesprekken met Giudici, toen deze de schade, die was toegebracht aan de oude schuilkerk, kwam opnemen.

Misschien zijn er toen mogelijkheden besproken om aan een beter onderdak te komen.

Zeker is in ieder geval, dat de pastoor op een gegeven ogenblik de stoute schoenen heeft aangetrokken en zich in een rekest (189) tot de koning zelf heeft gewend. Na de gebruikelijke omhaal van woorden komt zijn *nederig verzoek* erop neer; dat het Zijne Majesteit moge behagen ofwel aan mijnheer *Judici*, danwel aan een andere expert de opdracht te verstrekken tot het voordragen van een tekening, ontwerp en bestek voor de herbouw van een kerk voor de rooms-katholieke eredienst.

Het verzoek lijkt duidelijk: de pastoor wil een plan en een bestek voor een kerk. Een nieuwe kerk dus, maar dan wel op de plaats van de bestaande. Toch ontkomen we niet aan de indruk, dat er ook gespeeld is met de gedachte aan herbouw van een der vernielde oudere kerken.

176) GAA, notarieel archief, inv. no 11603, akte 229, 23 mei 1758.*

177) Liste Civique, no 1131.

178) GAA, doop-, trouw- en begraafboeken, no 342, fol. 17.

179) GAA, ondertrouw pui, 1 februari 1754, no 733, p. 204.

180) GAA, Begraven Nieuwe Kerk Amsterdam, 28 maart 1767, no 1059/90.

181) GAA, notarieel archief, inv. no 11603, akte 229: *hebbende gedeclareerd beneden 2000 gulden gegoed te zijn.*

182) GAA, notarieel archief, inv. no 11632, akte 119.

183) GAA, doop-, trouw- en begraafboeken, no 342, fol. 18v: 27 september 1757.

184) Zie aantekening 182.

185) Liste Civique, no 1132: geboren 26 september 1758.

186) Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, dl VIII, Leiden 1930, kol. 1234.

187) Zie vorige aantekening.

188) GAL, 2e secretarie-archief, bevolkingsregister, kohierboek.

189) ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 834, 3 april 1807, no 7; zie bijlage 2.

* GAA = Gemeente Archief Amsterdam

Tenslotte werden er in die dagen — zoals we hiervoor reeds zagen — meer van dergelijke verzoeken aan de koning gericht. Het is mogelijk, dat er onmiddellijk aan de Saaihal was gedacht, die voor sloop zou worden verkocht, hoewel dit wordt weersproken door de mededeling van de hofaalmoezenier, Lamblardie, dat pastoor Ocke er niet aan had gedacht dit gebouw te vragen (190). Misschien ook zag de pastoor zich in zijn wildste fantasieën de mis weer celebreren in een van de middel-eeuwse parochiekerken. Van de Pancraskerk is bekend, dat het ministerie van Binnenlandse Zaken in dat jaar het gemeentebestuur vraagt of het noodzakelijk is de zwaar beschadigde kerk nog te herstellen (191), of dat men kan volstaan met de andere kerken. Wie zal het zeggen of de gedachten van de pastoor naar deze kerk uitgingen, die toch — om zo te zeggen — om de hoek lag. Of werd er misschien toen al aan de Onze Lieve Vrouwekerk gedacht; een kerk waarvoor men zich later tot twee keer toe tot Den Haag zal wenden om haar in handen te krijgen (192). De archieven hebben deze vragen niet opgelost. Waarschijnlijk zullen we ook nooit de juiste toedracht te weten komen, omdat het meeste alleen maar door middel van het vluchtige gesproken woord zal zijn overgebracht. Misschien is er alleen maar gezinspeeld op mogelijkheden, of is het gebleven bij dromen . . .

Maar het rekest is verzonden en het antwoord is aan de koning. Jammer genoeg is het verzoekschrift ongedateerd, zodat we niet met zekerheid weten of de vraag die de minister van Binnenlandse Zaken op 25 januari aan Giudici stelt, welke van de publieke gebouwen zou kunnen worden gemist, reeds een gevolg is van Ockes actie. Het lijkt aannemelijk. Giudici antwoordt in ieder geval, *dat volgens zijne gedachte de Saij-Hal staende op het Raepenburg, moetende worden gede molieert, het beste gemis soude kunnen worden* (193). Dit gebouw stond al op de nominatie voor sloop. Men hield er dus al rekening mee, dat men het zou moeten missen. Waarom dit dan nog eens nadrukkelijk opgeven aan de minister? Alles wijst er op dat na het verzenden van het rekest dit de volgende zet is in het zich nu ontwikkelende spel.

Het vermoeden lijkt gewettigd, dat de pastoor zijn zinnen tenslotte had gezet op de verwerving van de Saaihal, want hij had inmiddels van de koning de belofte gekregen, dat deze voor hem een nieuwe kerk zou bouwen. Ocke had zelfs gemeend, dat het zijn plicht was de minister er op opmerkzaam te maken, dat men veel kosten zou besparen door deze voormalige kerk te gebruiken. De minister leek aanvankelijk het plan goed te keuren, maar tijdens een tweede bespreking toonde hij zich minder geneigd en besloot hij, dat de Saaihal zou worden verkocht, omdat het te laat zou zijn de voor de tweeëntwintigste april aangekondigde verkoop nog op te houden (194).

De fatale veiligheidsdatum naderde met rasse schreden. Goede raad was duur. Inmiddels had de koning commissaris Van Slingelandt opgedragen zich in verbinding te stellen met Giudici om door deze voorgelicht te worden over de financiële gevolgen van een gunstige beslissing.

Van Slingelandt antwoordt op 25 maart (195), na de architect te hebben geconsulteerd, dat de absoluut noodzakelijke reparaties voor de reconstructie van de Appelmarktkerk f 4.500,— tot f 5.000,— zullen bedragen, en dat bij een gedeeltelijke vergroting van de kerk op zijn huidige plaats de kosten f 20.000,— tot f 25.000,— zullen bedragen; maar dat er een som van f 45.000,— tot f 50.000,— nodig zou zijn voor de bouw van een nieuwe kerk.

190) A.R.A. archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 834, 4 mei 1807, no 4; zie bijlage 10.

191) A.R.A. archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 835, 9 oktober 1807, no 8.

192) P.J.A. Juffermans, *Van een eeuwfeest dat een stichtingsfeest werd*, p. 15.

193) A.R.A. archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 833, 1 februari 1807, no 7, bijlage 1.

194) Zie aantekening 190.

195) A.R.A. archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 834, 31 maart 1807, no 35; zie bijlage 3.

De koning stuurt dit rapport voor advies naar de minister op 31 maart. Deze op zijn beurt wendt zich op 3 april tot de wethouders in Leiden met de vraag hem het aantal parochianen van pastoor Ocke op te geven. Na de pastoor daarover te hebben gehoord, kunnen de wethouders de minister op 21 april (196) schrijven, dat dat er ongeveer zeshonderd zijn. Dit aantal lijkt dan in tegenspraak met de duizend tot twaalfhonderd personen die volgens het rekest de kerk bezoeken.

De brief van de wethouders aan de minister werd gekruist door een brief van de minister aan Giudici, waarin deze o.a. vraagt of de Saaihal geschikt is om te worden verbouwd tot rooms-katholieke kerk.

Giudici kwijt zich van zijn taak door het gebouw nogmaals te inspecteren en rapporteert uitvoerig, *dat voornoemde Gebouw zeer wel in staet is om voor Eene kerk te worden geappropriëerd, de buiten Mueren, vooral de pennanten met hunnen buiten Contraforten zijn nog zeer Solide; de tusschen Mueren waer eene meenigte Oppeningen van onregelmaetige deuren en Ligt kosijnen, hebben wel wat geleeden, maer bij eene Eventueele Opbouwning moeten in dezelve de kerk kosijnen worden geplaets en bij gevolge uitgebrooken en verder in ordre hersteld; allen de binnen Mueren die het meeste hebben geleeden, moeten allen worden opgeruimd en allen de Zolders daer in staende uitgenomen; voornoemde Zolders kunnen dienen zoo verre die kunnen strekken om het Nieuwe dak te maeken en des noods het Oeverige noodige voor het dak kan worden genomen uit den voorraad van Oude hout op de ruine staende etc etc.*

Dat hij het oude afkomende hout meent te kunnen gebruiken voor het dak wordt niet alleen ingegeven door de zorgelijke staat van 's rijks financiën in die economisch weinig florissante tijd, maar spruit ook voort uit de gewoonte dat gebruikt, maar nog bruikbaar materiaal opnieuw werd aangewend.

Voorts verzekert hij dat het gebouw hecht genoeg is om als kerk te dienen en verwacht dat de verbouwing niet meer dan circa f 20.000,— zal kosten.

Het rapport (197) is gedateerd 23 april en wordt nog dezelfde dag ontvangen op het ministerie: er is haast bij, ofschoon het om een verloren zaak lijkt te gaan. De dag tevoren immers, is de Saaihal geveild en gekocht door een inwoner van Den Haag, die er de formidabele som van f 7.504,— voor over had. Als men weet, dat het gebouw was getaxeerd op een opbrengst van f 4.000,—, begrijpt men hoe belust de koper moet zijn geweest. Dit was zeker de mening van Van Slingelandt, die — ook al op de drieëntwintigste — het volgende korte bericht schrijft: *Hede heb ik van Leyden tijding bekomen, dat de Saayhall bij de verkoop gisteren f 7504:—:— gegolden heeft, hetgeen daar de taxatie op f 4000:—:— gemaakt was, verre daar boven is. Ik heb begreepen het van mijne pligt was UWelEdGeb. hiervan kennis te geeven* (198). De affaire is duidelijk in een stroomversnelling gekomen, want de minister reageert prompt door aan de koper te laten weten, dat men het er nog niet over eens is of het gebouw hem kan worden gegund. Nadere uitleg kan nog niet worden gegeven: hij wordt vriendelijk verzocht zo lang te wachten (199).

De volgende dag in een klein briefje van Gevers van Endegeest heet het: *Oosthuizen is gisteren reets door mij gerequireert tegen heden middag ten 1. uuren bij den minister van B. Zaken om daar met hem te spreken, vermits ik kennis droeg van 't geen omtrent de Saaihal gaande is.— Het*

196) ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 834, 23 april 1807, no 32a; zie bijlage 4.

197) ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 834, 23 april 1807, no 32c; zie bijlage 5.

198) ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 834, 23 april 1807, no 32b; zie bijlage 6.

199) Lodewijksarchief; zie bijlage 7.

komt hier op neer, dat men de Saaijhal tot een Rooms Catholiegen Kerk wil appropriëren — (200).

Wie is deze Van Oosthuysse en waarom heeft hij een zo hoog bod gedaan?

Antwoord geeft de meer geciteerde eerwaarde heer Lamblardie: *de heer Oosthuysse, die alleen maar benadeeld is door zijn ijver voor het voordeel van de katholieken, heeft zich tot koper van dit gebouw gemaakt in de hoop, dat men de tijd zou hebben om Zijne Majesteit te informeren en om Zijn beslissing af te wachten alvorens te beginnen met de sloop die door de verkoopvoorwaarden is voorgeschreven* (201).

Dat zal dus de volgende zet zijn geweest van pastoor Ocke: hij heeft zijn gefortuneerde bekende ingeschakeld om de Saaihal voorlopig veilig te stellen. Inderdaad, goede raad is duur!

Dezelfde persoon heeft in 1811 de Spaanse kapel in Den Haag, waarvoor Spanje om zijn oorlog met Napoleon niet meer wilde zorgen, met alles wat er om en in was gekocht; en van zijn weduwe konden de Jezuiten dit bezit twintig jaar later overnemen (202).

Bekender is hij als stichter van de kerk in Rijsenburg, waarvoor hij op 7 juli 1809, samen met zijn vrouw, de eerste steen legde (203).

Bij het stichten en in stand houden van katholieke kerken heeft hij dus zijn sporen wel verdiend. Het doet alleen wrang aan, als we ons realiseren hoe deze man heel zijn vermogen had verworven. Petrus Judocus van Oosthuysse, van oorsprong een Vlaming, heeft zijn fortuin gemaakt als fournisseur van het Franse leger. Deze parvenu werd voor zijn verdiensten, het land bewezen, door Lodewijk Napoleon in de adelstand verheven.

Al met al is er nog niets meer bereikt dan dat de verkoop is opgehouden en dat de minister tijdens zijn onderhoud met Van Oosthuysse deze heeft gelast de sloop op te schorten (204). Er komt weer wat schot in de zaak als de minister wordt geconfronteerd met het verhaal van de hofaalmoezenier Lamblardie, die de Jacobstoren *een der mooiste van de stad* noemt, en *een monument dat respectabel is door zijn oudheid*.

De minister brengt nu verslag uit van hetgeen hem is gerapporteerd (205). Hij noemt de drie mogelijkheden, die Giudici heeft becijferd:

1° volstrekt noodzakelijke reparaties	f 4.500,— à 5.000,—
2° verbetering met gelijktijdige vergroting	f 20.000,— à 25.000,—
3° nieuwbouw op dezelfde plaats	f 45.000,— à 50.000,—

Vervolgens rekent hij voor wat het zou kosten om de Saaihal in te richten tot kerk:

voor de verbouwing van de Saaihal	f 20.000,—
voor de aankoop van het huis naast de Saaihal	f 3.000,—
voor de verbouwing van dat huis tot pastorie	f 9.000,—
voor het gemis van de koopprijs van de Saaihal	f 7.500,—
verminderd met de geschatte opbrengst van de oude panden aan de Appelmarkt	f 2.000,—
totale kosten	f 37.500,—

De minister plaatst dan nog eens tegenover deze berekening de kosten van een nieuw te bouwen kerk op de Appelmarkt, die wordt begroot op

Daarvan dient dan wel te worden afgetrokken het rendement van de verkoop van de Saaihal

Opvallend is dan dat er hetzelfde totaalbedrag verschijnt

f 45.000,—
f 7.500,—
f 37.500,—

200) GAL, ramparchief, inv. no 6; zie bijlage 8.

201) Zie aantekening 190.

202) G. Brom, *Herleving van de kerke-lijke kunst in katholiek Nederland*, p. 29 aantekening.

203) J. Kalf, *De katholieke kerken in Nederland*, Amsterdam 1906, p. 136.

204) Zie aantekening 190.

205) ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 834, 4 mei 1807, no 2; GAL, ramparchief, inv. no 7; zie bijlage 11.

Petrus Judocus van Oosthuysse, detail van een portret door J.J. de Loose. Collectie Van Rijckevorsel.

De minister laat het thans aan de koning over een beslissing in deze netelige kwestie te nemen, maar merkt tot slot nog op *of niet best zoude zijn de finale afdoening dezer zaak zoo lang op te houden, tot dat ik aan Uwe Majesteit zal hebben ingezonden eene generale opgaaf der herstellingen aan de publieke gebouwen binnen Leyden.*

De koning heeft daar kennelijk mee ingestemd, want ook nu wordt er nog geen beslissing genomen, en de zaak blijft rusten tot het gemeentebestuur op 1 oktober 1807 weer aan de bel trekt (206).

Najaarsstormen teisteren nu de gehavende stad. De voorgaande dag is er een stuk van het dak van de Saaihal afgevlagen en heeft schade toegebracht aan het huis van de weduwe Willer. Terstond wordt Giudici weer op pad gestuurd om poolshoogte te gaan nemen, die op de vijfde verslag uitbrengt (207) en aanbevelingen doet om het gebouw gedurende de winter te bewaren.

Maar dan is er op 15 oktober 1807 eindelijk het langverwachte decreet (208), waarbij besloten wordt de *Saaihal toe te staan om tot eene kerk der Roomschegezinden te dienen, neevens de Somme van Zeven en dertig dui-*

Van Oosthuysen wordt eerst op 12 november (209) het voor de katholieken zo heuglijke bericht deelachtig; voor hem betekent het, dat de koop niet doorgaat, maar dat zal hij al eerder uit andere bron hebben vernomen!

Het was nu eerst zaak het gebouw te consolideren overeenkomstig de aanbevelingen van Giudici. Daar zullen de wethouders voor zorgen, zoals ze zich ook belasten met het doen gereedmaken van een bestek tot de opbouw van de kerk. Die opbouw zelf zal echter aan de pastoor en de bestuurders van de rooms-katholieke gemeente worden overgelaten, evenwel onder het toezicht van de wethouders *speciaal ten einde te zorgen, dat de geaccordeerde gelden werkelijk worden besteed tot het oogmerk, waartoe zij door Z.M. den koning zijn geaccordeerd* (210).

Alle moeite om de Saaihal te verwerven, komen tot een goed eind als op 18 februari 1808 in de notulen van burgemeester en wethouders wordt opgenomen, *dat de voormalige Saaihal dezer stad, zonder eenige betaling, van stadswegen wordt gecedeerd tot eene kerk voor de Roomsche Catholieke gemeente, thans op de Appelmarkt alhier parochieerende* (211).

Al op vrijdag 26 februari 1808 meldt de Leydse Courant: *op Maandag den 7 Maart aanstaanden zal in een der vertrekken van het Raadhuis publiek worden aanbesteed het opbouwen der voormalige Saaihal tot eene Roomsche Catholieke Kerk; waarvan de bestekken ter lezing zullen liggen in het huis naast de Saaihal voornoemd; zijnde inmiddels nadere informatie te bekomen bij den Architect J. Giudici en den StadsFabryk Uljee.*

In die bestekken (212) werd o.m. bepaald, dat in de aanneemsom zouden moeten zijn begrepen alle arbeidslonen en biergelden, de kosten voor gereedschappen die nodig zouden zijn bij het werk en — voor de metselaar en de steenhouwer — de leverantie van alle benodigde materialen. De timmerman diende in zijn aanneemsom op te nemen de kosten van *spijkers, knieren en sluitwerken*; de houtleverantie stond los daarvan.

De aannemers zouden hun werk *meesterlijk, zindelijk en volkomen naar den eisch en onder goedkeuring* moeten uitvoeren.

Als opleveringsdata werden genoemd voor het steenhouwerswerk:

206) GAL, 2e secretarie-archief, inv. no 889, no 215; zie bijlage 12.

207) ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 835, 6 oktober 1807, no 6; zie bijlage 13.

208) GAL, ramparchief, inv. no 7; zie bijlage 14.

209) GAL, 2e secretarie-archief, inv. no 889, no 250; Lodewijks-archief; zie bijlage 15.

210) ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 835, 18 december 1807, no 15; zie bijlage 17.

(noot 211:)

211) Lodewijksarchief; zie bijlage 20.

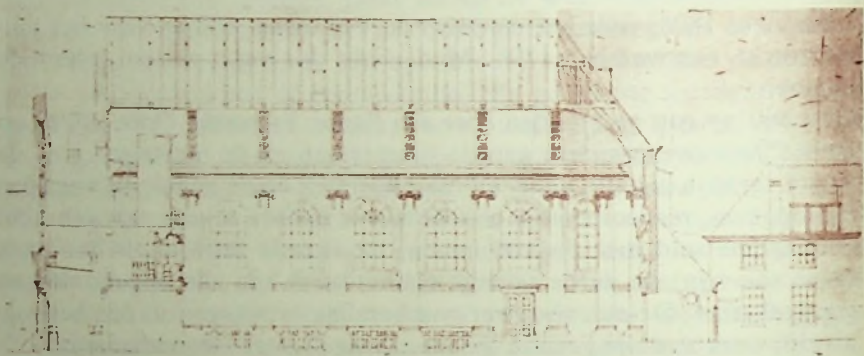
212) GAL, 2e secretarie-archief, inv. no 5183.

215) De gegevens betreffende de verbouwing zijn ontleend aan het bestek, zie aantekening 212.

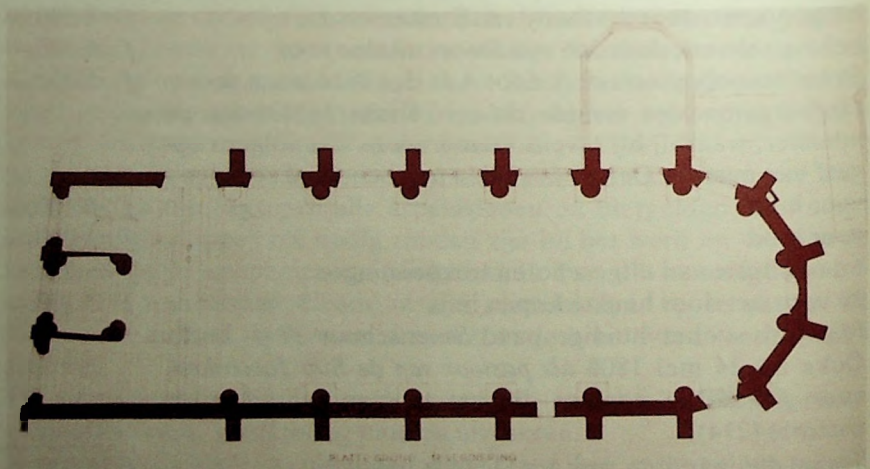
Het herinrichten (215) van de Saaihal tot godshuis begon met het weglopen van het huisje aan de zuidwesthoek van de voorgevel, alle aanbousels tegen de westelijke zijmuur en alle zolders en tussenmuren binnen de middeleeuwse kapelmuren. De oude raam- en deurkozijnen en overbodig geworden constructie-onderdelen (zoals muurbinten, standvinken en teerlingen) werden uitgebroken, waarna een aanvang kon worden gemaakt met het herstellen van de overeind gebleven muren, de nissen en de steunberen. Tegen de zijmuur werden twee steunberen, naar het voorbeeld van de bestaande, bijgemetseld. In de zijmuren brak men de nodige gaten in, waarin de timmerman nieuwe kerkraden plaatste.

Na al dit uitbreken, inbreken en oplappen van de buitenmuren werd de gehele buitenzijde — met uitzondering van de voorgevel — bepleisterd. Naar huidige begrippen geen fraaie oplossing, maar in die tijd een uit Frankrijk overgenomen modieuze ontwikkeling in de bouwkunst: we zagen het reeds bij de vermelding van Lodewijks paleis in Utrecht. Modieus of niet, de architect was wel gedwongen tot deze kunstgreep: twee eeuwen had men vrij spel gehad om vensters en deuren in de oude kapelmuren te hakken, waarbij de oorspronkelijke gotische vensters of latere deur- en venstergaten werden dichtgemetseld. Bij de werkzaamheden van 1808 zal de kerkmuur een aanblik hebben geboden niet ongelijk aan die van een lappendeken: een modernisering "à la Française" bood dus een gelukkige uitweg.

Zocht men voor de muren van de westzijde en het koor zijn toevlucht

Doorsnede van de Lodewijkskerk; opmetingstekening vóór de restauratie en verbouwing van 1956. Lodewijksarchief.

Plattegrond van de Lodewijkskerk vóór de verbouwing.

in het cementeren, de voorgevel werd — voor zover de gewijzigde toestand dat toeliet — gerestaureerd. De benedenvensters werden veranderd, maar een steunbeer werd opgemetseld aan de westzijde gelijk aan die aan de andere kant. Het muurwerk werd in orde gebracht *en zoo veel mogelijk met gelijke steenen als de overige van de voorgevel* hersteld; een hardstenen pilastertje werd beter vastgezet.

De grootste veranderingen voltrokken zich echter binnen de oude muren. Volstond men voor de buitenkant met het herstellen of het bepleisteren van het oude muurwerk, inwendig zou een interieur worden ontwikkeld, dat totaal vreemd zou zijn aan de gotische oorsprong van de kapel. In overeenstemming met het heersende classicisme werd een koele, maar feestelijke kerkzaal ontworpen.

Als een variant op het onder Lodewijk XVI opkomende classicisme werd onder Napoleon weliswaar de empirestijl ontwikkeld, maar deze noviteit ging kennelijk aan de toen tweeënzestig jaar oude bouwmeester voorbij. Voortwerkend op het hem vertrouwde stramien van de achttiende eeuw vatte hij het classicisme nog op in de late vormen van de Lodewijk-XVI-stijl.

De architect, van wie *Tekeningen, Proviliën en verdere te geven ordonnantiën* afkomstig waren, kon voor het ontwerpen van de vereiste details een beroep doen op een van de voorbeeldboeken of verhandelingen die in omloop waren en waarin ontwerpen voor de uiteenlopendste decoraties waren te vinden.

Belangrijke werken waren Perciers en Fontaines *Recueil de décorations intérieures* en Durands *Recueil et parallèle de tout genre, anciens et modernes*.

Giudici liet links en rechts van de toeganspoort de boogopeningen tussen de pijlers van de toren dichtzetten. Het aldus gevormde portaal opende met dubbele deuren op de kerkruimte. De ruimten ter weerszijden werden eveneens van de kerkruimte afgescheiden en toegankelijk gemaakt door middel van deuren. Het oostelijk (rechter) vertrek stond in verbinding met de pastorie (thans bibliotheek); het westelijk (linker) vertrek herbergde de trap naar de galerijen. Boven deze afscheidingen en tegen de toren werd over de gehele breedte van de kerk een galerij opgericht, die aan de voorzijde kwam te steunen op vier Jonische zuilen. Boven deze galerij kwam nog *eene Hoxaal* voor het orgel.

In de kerkzaal werden rondom tegen de wanden halve kolommen opgemetseld: zestien in getal staan ze tussen de hoge kerkraden van de linkerzijde en het koor en tegen de blinde muren van de rechterzijde en dragen de *strijkbinten*. Op deze *strijkbinten* rusten de *kapbinten* van de dakconstructie en de formelen van het gestukadoorde houten tongewelf. De formelen van het gewelf worden in het midden vastgehouden met ijzeren veren aan een ribbe of balk, die over de gehele lengte van de kerk door de kap loopt.

De kerk werd van een houten vloer voorzien, waarbij het koor achttien duim (bijna een halve meter) hoger kwam te liggen dan de ruimte voor de gelovigen. Voorts werden in het koor drie mahoniehouten deuren geplaatst: één ter verbinding met de pastorie, één als toegang tot de sacristie, en één loze omwille van de symmetrie. De steenhouwer leverde en stelde dorpels en neuten voor deur- en vensterkozijnen en plinten langs de basementen van de zuilen en de muurgedeelten daar-

Een van de Jonische kapitelen op de forse halfzuilen. De van de voluten afhanginge guirlanden duiden op ontlening uit Frankrijk.

tussen, legde een marmeren vloertje in de pastorie en bevloerde het kerkportaal *met de best uitkomende tegels van het oude gebouw.*

Ofschoon men dat misschien zou verwachten, werden de kapitelen op de hoge kolommen niet door hem geleverd. Dit soort sierende elementen, evenals de rozetten in het gewelf, werd aangebracht door de stukadoor. Aan de hand van door de architect gegeven instructies kon deze de verlangde ornamenten uitvoeren. Maar misschien zijn deze kapitelen en rozetten wel geen eigenhandig werk, want tegen het einde van de achttiende eeuw werd het mogelijk zich voor interieurdecoratie te bedienen van fabrieksmatig gegoten ornamenten. Die ornamenten waren dan ontworpen door bekende architecten-decorateurs en konden gemakkelijk worden aangebracht, zelfs door minder bekwame vaklieden. Zij waren even duurzaam als steen en aanmerkelijk beter dan stuc of hout, want het ene wordt aangetast door de inwerking van de lucht en het ander door de wormen, zoals een catalogus uit die tijd over dergelijke ornamenten weet te melden (216).

De stukadoor dus bracht de sfeervolle versiering aan en pleisterde alle wanden, zuilen en het gewelf tot die blanke eenheid, die wij nog kennen.

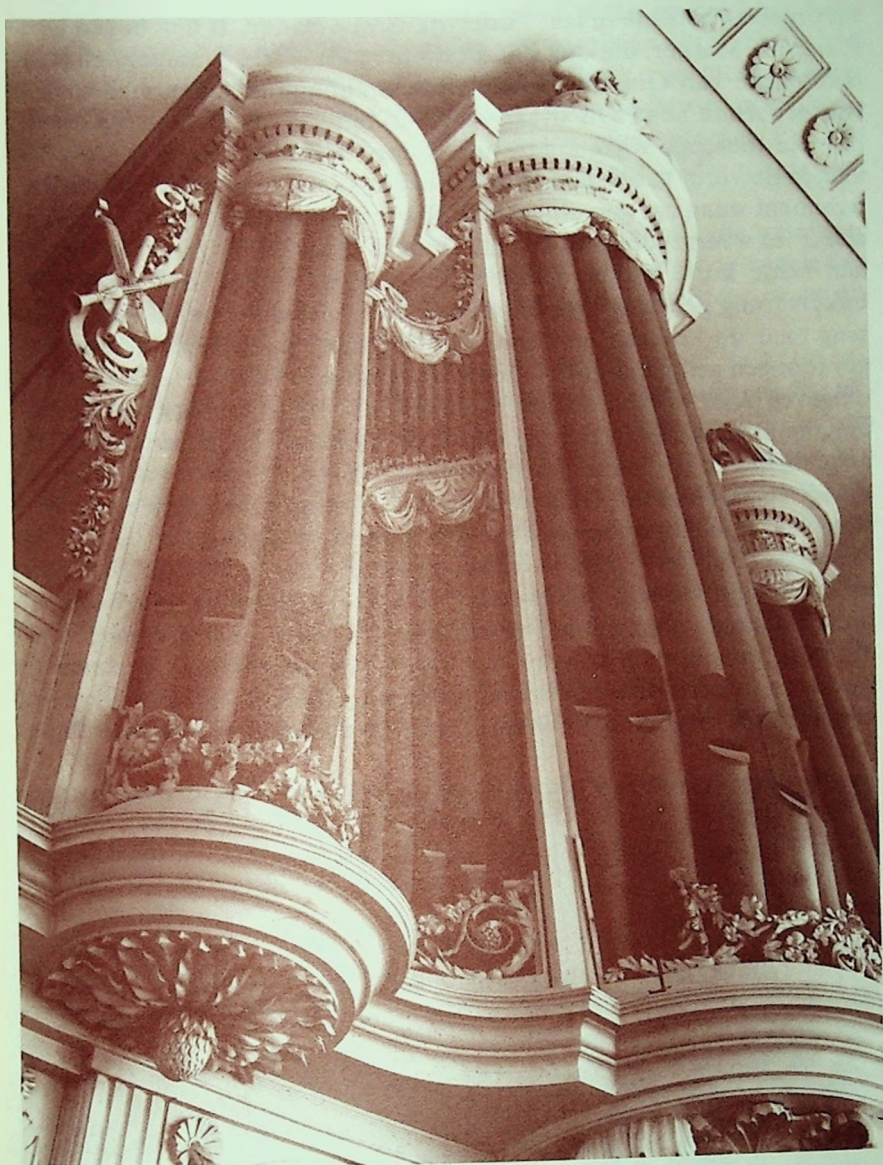
Had de stukadoor eindelijk zijn armen lam gesmeerd, dan kwam op zijn tijd de verversbaas, die voor ieder geval met één recept wel raad wist, broederlijk inspringen.

Het eerste het beste stuk hout werd welgedaan door de almachtige verfkwast, gemarmerd naar onbekend en dikwels onbestaanbaar marmer, waarmee het nuchter zuinig Holland, dat van elke kans zoveel mogelijk partij wilde trekken, even goedkoop als fatsoenlijk dacht klaar te komen (217).

Toen al dit werk was gedaan, stond er een intieme eenbeukige kerk, die inwendig ongeveer 29 m lang, 9,50 m breed en onder het gewelf 13,50 m hoog is. De lange wanden worden in zes traveeën verdeeld door gladde halfzuilen met Jonische kapitelen; ook in de hoeken van de koorveelhoek staan deze halfzuilen. De op een meter hoge basementen gestelde kloeke kolommen zijn 7,25 m hoog en dragen een goed uitgewerkte kroonlijst, waarop het gedrukte tongewelf rust. Tus-

216) D. Irwin, *Empire style design and ornaments*. A reprint of "Recueil des dessins d'ornements d'architecture, c. 1813, New York 1974, p. IX.

217) G. Brom, *Herleving van de kerkelijke kunst in katholiek Nederland*, p. 74.

Het oude orgel uit de schuilkerk werd naar de Lodewijkskerk overgebracht; de firma Christianen ontwierp een nieuwe orgelkas. Het pijpwerk werd in 1956 overgebracht naar de zangertribune in de Lodewijkskapel.

sen de tegenover elkaar staande zuilen en vanaf de zuilen in de hoeken naar het centrum van de koorveelhoek lopen banden met rozetten over het tongewelf.

In de linker (westelijke) muur en in de twee buitenste zijden van de koorveelhoek staan tussen de halfzuilen hoge rondboogvensters.

Tegen de torenwand strekken zich twee boven elkaar gelegen galerijen uit, waarvan de bovenste plaats biedt aan het orgel. Dit orgel heeft een grote middentoren, geflankeerd door twee kleinere zijtorens. De torens worden gedekt door gebogen kroonlijsten, waarbij de middentoren wordt bekroond door muziekinstrumenten en de zijtorens door siervazen. Onder de torens consoles met bladornament.

De firma B. Lohman had het oude orgel, dat hoogstwaarschijnlijk omstreeks 1780 door de Leidse orgelbouwer Mittenreyter was gemaakt (218), uit de schuilkerk op de Appelmarkt naar het Steenschuur overgebracht en de firma Wed. A. Christianen had dit orgel schoongemaakt en een ontwerp voor een nieuwe orgelkas gemaakt (219). Wie de nieu-

218) Mededeling J. Jongepier.

219) Lodewijksarchief; zie bijlage 53.

we orgelkas bouwde in laat Lodewijk-XVI-vormen, is niet bekend; misschien H. Masker, die ook het altaar leverde (220). Waarschijnlijk naar tekeningen van Giudici maakte deze meubelmaker een vrijstaand altaar geheel uit hout. Dit altaar wordt als het sacrale element op een min of meer theatrale wijze afgezonderd door plaatsing onder een overhuiving in de vorm van een halfrond, classicistisch tempeltje. Op een hoog basement staan zes gecanneleerde Korinthische zuilen: twee achter het altaar ter weerszijden van het tabernakel en twee, tot paren gekoppeld, aan beide korte zijden. Deze zuilen dragen een in het midden half cirkelvormig gebogen kroonlijst, waarop een halve koepel met de opening naar de kerkzaal gewend, rust. In deze koepel het *Alziend Oog*, gevat in een gelijkzijdige driehoek als symbool van de drievuldigheid en omgeven door wolken en een stralenkrans. Langs de boog van de overhuiving hangen ineengestregelde druiventrossen en korenaren af, zinnebeelden van de eucharistie; een pedestaal op de kruin van deze boog draagt een wereldbol, bekroond door een kruis, waaromheen zich een slang kronkelt. De boog wordt geflankeerd door siervazen.

Tegen de altaartafel staat — gevat in een zwarte lijst — een marmeren antependium, waarop in bas-reliëf de kruisafneming is uitgebeeld. De ter rechterzijde afgebeelde franciscaanse monnik doet vermoeden, dat dit werk oorspronkelijk voor een franciscaanse statie is bestemd geweest. In het midden van het altaar staat een met een koepel gedekt cilindervormig tabernakel, waarop een zwart kruis met ivoren corpus.

Het interieur van de Lodewijkkerk in de negentiende eeuw, litho.

Aan de buitenzijde van de gekoppelde zuilen staan op het hoge basement de — eveneens houten — beelden van Maria en Jozef. Het is heel wel mogelijk, dat deze beelden uit de schuilkerk zijn meegenomen; stilistisch zijn ze bijvoorbeeld verwant aan de uit de Petruskerk afkomstige Maria- en Jozefbeelden — in bruikleen afgestaan aan het Bisschoppelijk Museum te Haarlem, thans in Utrecht — die dateren uit het derde kwart van de achttiende eeuw (221).

Het priesterkoor wordt gescheiden van de ruimte voor de gelovigen door een houten communiebank met aan de einden staande engelen en in het midden een zittend engeltje, die het gebeeldhouwde, zwaar gedrapeerde communiekleed ophouden.

Rechts tegen de wand hangt in de tweede travee vanaf de koorveelhoek de mahoniehouten preekstoel. Deze preekstoel, destijds bereikbaar via een trapje in de pastorie, heeft een eenvoudig gevormde kuip met Lodewijk-XVI-ornament en een klankbord dat lijkt te hangen aan losjes neerhangende koorden, die worden opgehouden door twee molige engeltjes. Langs de wanden staan tussen de zuilbasementen banken voor de notabelen. Tegen de achterwand boven de deur naar het portaal en de twee deuren naar de vertrekken ter weerszijden van de toren plaquettes met de volgende tijdverzen (222):

*quae piis peregrinantibus olim constitit domus sacra
 quae pristina religiois maiestate destituta, profano squalida
 pulvere diu jacuit
 Cui impetuosiore inopinatae rabie subvertens propinquas
 aedes pulvis prius pepercit
 sub auspiciis ludovici napoleonis regis beneficentissimi, Magno
 deo reconstitutur gloriosior*

De kapitalen vormen respectievelijk de jaartallen 1567, 1807 en 1809. Het ontegenzeggelijk sobere interieur lijkt de hoofse sfeer te ademen van een paleiskapel. Misschien juist daardoor roept het herinneringen op

221) H. van Haften, *Maria met het kind en het lam in Kunst en Religie*, jrg. 42, no 1, p. 11-16. Opvallend is de overeenkomst van het Jozefbeeld met het uit de kerk van Oegstgeest afkomstige Jozefbeeld: J.J. Graaf, *Gids voor het Bisschoppelijk Museum te Haarlem voor kerkelijke oudheid, kunst en geschiedenis*, Leiden 1913, 5e dr., p. 215.

222) L.C.J. Roozen, *Dit is Leiden*, Leiden z.j., p. 230: *Wat eens een heiligdom voor vrome pelgrims was, wat lange tijd beroofd van oude godsdienstluister in werelds stof begraven lag, wat gespaard bleef door het kruis dat met een razernij zo hevig en zo plots de naaste huizen had vernield, dat is nog glorierijker door de gunst van Lodewijk Napoleon, de allermildste koning, de allerhoogste god weer toegewijd*

Middengedeelte van het antependium, voorstellende de kruisafneming.

aan de Rotterdamse Rosaliakerk, het dertig jaar oudere bouwwerk van Giudici, dat zo jammerlijk te gronde is gegaan tijdens de verwoesting van Rotterdams binnenstad in de meidagen van 1940.

Tegenover de robuuste vormen van het Leidse interieur stond de lichte élégance van het Rotterdamse. In beide kerken werd een ritmische geleiding van de ruimte bereikt met behulp van de klassieke ordenarchitectuur. Maar scheidden in de Rosaliakerk de slanke Korinthische zuilen de galerijen van het middenschip, hier staan de forse Jonische halfzuilen direct tegen de glad gepleisterde buitenmuren. Waren hoogte en breedte toereikend geweest binnen de bestaande wanden, wij zouden ervan kunnen zijn verzekerd, ook hier galerijen langs de zijmuren te hebben aangetroffen. Zulke galerijen waren niet alleen een geliefkoosd onderdeel in de theatrale kerkopbouw van die dagen, vaak waren zij noodzakelijk bij het gegeven kleine grondoppervlak van het kerkgebouw en het grote aantal gelovigen.

Het interieur van de Lodewijkkerk, gezien naar het koor. De foto geeft de situatie weer van vóór de verbouwing in 1956.

Beide kerken werden uitgerust met een gestukadoord tongewelf en met een galerij en een orgeltribune tegen de achterwand.

Stond er in de Rosaliakerk tegen de halfronde koorsluiting een hoge altaaropstand, zoals we die kennen uit zowel de grote barokke kerken buiten het Nederlandse grondgebied als de knusse huiskerkjes van de Republiek, in de Lodewijkskerk kon Giudici vrijer en moderner te werk gaan, zodat we daar een vrijstaand altaar aantreffen, welks illusionistische overhuiving herinneringen oproept aan Romeinse architectuur.

Uit de archieven valt tot nog toe niet altijd op te maken, wat elke ambachtsman of leverancier precies heeft gemaakt of geleverd voor de totstandkoming van het nieuwe bedehuis. Weliswaar zijn — kan het Hollandser — alle uitbetaalde bedragen exact bekend, die ten grondslag hebben gelegen aan de verbouwing en inrichting van de voormalige Saaihal tot kerk, maar de bijbehorende specificaties zijn verdwenen. Broer Pieter zou namelijk na het overlijden van pastoor Ocke in 1816 een verantwoording (223) maken van alles wat tijdens de bouw was uitgegeven. Volgens die verantwoording heeft de gehele operatie het voor die tijd niet onaanzienlijke bedrag van f 66.753:10:8 gekost, hetgeen bijna het dubbele was van de begroting. Pastoor Ocke was erop gebrand een schoon en waardig godshuis op te richten. Hij ontzag daarbij zelfs niet zijn eigen portemonnaie. Te lang al hadden de katho-

223) Lodewijksarchief; zie bijlage 53.

Het interieur van de Lodewijkskerk, gezien naar de orgeltribune. De balustraden en het orgel vertonen nog de oude donkere kleuren.

224) Lodewijksarchief; zie bijlage 31.

liken zich moeten terugtrekken in vertimmerde woon- en pakhuizen. Nu had hij de gelegenheid te baat genomen een *Aula Dei* te scheppen. Om de erkentelijkheid van de Leidse katholieken tegenover de koning, die door zijn royale gift dit alles mogelijk had gemaakt, tot uitdrukking te brengen, had de pastoor zich opnieuw tot de vorst gewend, nu met het verzoek zijn kerk toe te mogen wijden aan de H. Lodewijk, 's konings koninklijke patroonheilige. Of er ook nog politieke of financiële overwegingen hebben gegolden bij deze naamgeving, is niet bekend. Bij Koninklijk Besluit van 9 april 1809 No 15 (224) werd verlof verleend *om den naam van Kerk van den Heiligen Lodewijk te geven aan de Kerk der Roomschegezinden te Leiden, welke bevorens is geweest het gebouw der Saaihal*. Zo werd de patronage van St. Willebrord, eerste geloofsverkondiger in onze contreien, onder het nieuwe politieke bestel geruild voor de patronage van St. Lodewijk, eens koning van Frankrijk.

225) ARA, archief rooms-katholieke eredienst, inv. no 63, dossier 278.

Op 11 oktober 1809 kon de pastoor de minister mededelen (225), dat de laatste hand aan de kerk werd gelegd en hem aankondigen, dat zij tijdens een plechtige godsdienstoefening op dinsdag 17 oktober 1809 's morgens om 10 uur in gebruik zou worden genomen. Het gemeentebestuur werd uitgenodigd deze plechtigheid bij te wonen (226), welke uitnodiging werd aanvaard. Op 26 oktober meldt de Leydse Courant: *By de eerste Openbaare Godsdienstverrichting in deze nieuwe Kerk, die, ingevolge de Ordonnantie van den kundigen Bouwmeester Giudici, op eene bevallige wyze is ingericht, had de Gemeente het genoegen de tegenwoordigheid te genieten van den Heere Landdrost van Maesland, den Heer Burgemeester dezer Stad, het Collegie van heeren Wethouderen, met derzelve Secretaris, den Heer Hoofd-Officier, met het Collegie van Heeren Schepenen en derzelve Secretaris, benevens een aantal haarer aanzienlyke Stadgenoten.*

226) GAL, 2e secretarie-archief, inv. no 764, fol. 14v.

De Misse geschiedde staatiglyk, onder allerkeurigst en Godsdienstwekkend Musiek, in tegenwoordigheid van de Hoog-Eerw. Heeren Abbé Bertrand, Almoessenier des Konings, Hubert Nicou, Prediker van het Hof, en van Haare alle in Costume van de Koningl. Kapelle, wordende bediend door den Hoog-Eerw. Heere H.F. ten Hulscher, Aarts-Priester over de voormalige Departementen Holland en Zeeland, geëssisteerd door den Hoog-Eerw. Heer J.M. Chedeville, Professor in het voormeld Roomsche Theologisch Seminarium te Warmond, benevens eenige Heeren Studenten uit hetzelfde; en wierd voorts door den zeer Eerw. Heer B. Driessen, Pastoor te Voorshoten, eene op het Feest passende Redevoering gedaan over Psalm 25 cs. 8. (naar de Vulgata).

De plegtigheid eindigde met het grootsch Te Deum van den kundigen Componist Krecht; de Stichting was algemeen, en kennelyk uit de buitengewone stilte, welke by die langduurende plegtigheid onafgebroken plaats had.

De tekst van de feestpreek — *Heer, ik heb den luister van Uw Huis en de woonplaats Uwer heerlijkheid bemind* — bood genoeg gelegenheid om de lof te zingen van hem die zich het lot van Leiden had aangetrokken: de koning.

De erfenis van pastoor Ocke

Met het in gebruik nemen van de Lodewijkskerk is een tweetal "drieliiken" voltooid:

1° in de geschiedenis van de katholieke gemeenschap zijn onder wisselende omstandigheden de beschermheiligen achtereenvolgens Sint Pieter, Sint Willebrord en Sint Lodewijk;

2° in de geschiedenis van het gebouw zien we na elkaar de functie van gasthuiskapel, keurhal voor saaien stoffen en nu weer openbare kerk van de uit het verborgene naar voren tredende katholieke gemeenschap.

Op dat zelfde moment opent zich een derde "drieliuk" voor het gebruik van de met zoveel elan herbouwde kerk: eerst als statie, dan als hulpkerk en — eerst in onze tijd — als parochiekerk.

De Lodewijkskerk is in 1809 weliswaar de eerste katholieke, uiterlijk herkenbare, kerk in Leiden na de alteratie: ze is geen parochiekerk. Ook het koninkrijk Holland is nog steeds missiegebied, grotendeels onder het bestuur van aarts priesters in de voormalige bisdommen, en met staties in plaats van parochiekerken.

De koning had gezorgd voor middelen die de verbouwing van de Saaihal tot kerk mogelijk hadden gemaakt; Giudici had rapporten, kostbegrotingen en — na de toewijzing van het gebouw — herstel- en verbouwingsplannen gemaakt; maar de grote inspirator moet ongetwijfeld pastoor Ocke zijn geweest. Hij was het, die zich — vermoedelijk na ruggespraak met Giudici — tot de koning had gericht voor een betere behuizing van zijn kerk; hij was het ook, die zich met nog een andere taak belastte.

De burgemeester doet namelijk op 24 maart 1808 — als men nog niet zo lang bezig is met de opbouw van de kerk — een voordracht aan de minister (227) om de pastoor een stuk grond aan het Rapenburg ten westen van de kerk af te staan, waardoor de kerk van die zijde behoorlijk licht zou kunnen scheppen. Een ontwerp tot bebouwing van die grond, van de hand van Giudici, wordt bijgevoegd. Op 16 mei (228) gunt de minister dit stuk grond van veertig voet breed tegen de door het rijk daarvoor uitgeschoten kosten onder voorwaarde hierop een huis of gebouw van betamelijk aanzien te bouwen.

Op 22 december schrijft de pastoor aan de minister (229), dat hij met de bouw wil gaan beginnen, maar dat hij graag het gehele stuk grond, gelegen tussen zijn kerk en het te vormen plein op de ruïne, in eigendom zou willen verwerven, mits de minister die grond kosteloos zou willen afstaan. In ruil daarvoor zou hij zich dan verplichten tot bebouwing van dat gedeelte van het Rapenburg met twee huizen van ongeveer achtentwintig voet breed, die onderling zouden worden verbonden door een frontmuur met een poort in het midden. Met dit plan — waarvan een schets werd bijgevoegd — werd beoogd, dat de kerk zoveel mogelijk licht zou krijgen, maar ook, dat *tog eenmaal iemand mogt beginnen om de opene Wijk dezer Stad aan te vullen en eenigermaten te herstellen*.

In haar advies van 21 januari 1809 (230) wijst de commissie tot herbouwing erop, dat bij uitvoering van dit plan weliswaar een betamelijke

227) Zie aantekening 213.

228) Lodewijksarchief; zie bijlage 24.

229) ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 627, 20 december 1808.

230) ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 637, 20 februari 1809, no 23. Zie bijlage 28.

bebouwing voor het Rapenburg zou worden verkregen, maar dat men dan in plaats van een rij woonhuizen aan het plein een lange, doodse muur zou optrekken. Op zichzelf geen verbetering van het groots opgezette ontwerp van herbouwing van 3 november 1807. Maar omdat er hoegenaamd geen animo is onder de bevolking om op het verwoeste terrein te bouwen, komt het de commissie *des te prijsselijker* voor, dat iemand zich aanbiedt om te beginnen. Zij stelt evenwel voor, in plaats van de ringmuur langs het gehele terrein, op de hoek, gevormd door het toekomstige plein en de Boomgaardsteeg, een huis op te trekken als het voorgestelde hoekhuis op het Rapenburg en die twee hoekhuizen dan ook met een frontmuur met poort te verbinden, gelijk als op het Rapenburg. Op 20 februari volgt de minister dit advies, zeer tegen de zin van pastoor Ocke. Deze gaat nog te rade bij Giudici en bij bemiddelde gemeenteleden voor de financiering van dit derde huis, maar de meerkosten, geschat op f 10.000,—, zijn niet op te brengen. Hoe deze bouwplannen hadden moeten worden gerealiseerd, is een raadsel. De pastoor moest immers zijn eigen vermogen al aanspreken om de inrichting van de kerk mogelijk te maken. Bovendien zou de rijkssubsidie over twee jaar worden uitgesmeerd, hetgeen ook moest worden opgevangen. Vermoedelijk heeft Ocke gespeculeerd op een aanvullende uitkering van 's konings wege, want op 6 juni 1810 verklaart de burgemeester (231) — in het Frans — dat hij alle rekeningen heeft gezien, die betrekking hebben op de verbouwing van de Saaihal en dat hem daaruit is gebleken, dat er aan noodzakelijke kosten f 20.000,— meer is uitgegeven. Het vermoeden lijkt gewettigd, dat de pastoor met die verklaring bij de koning had zullen aankloppen. Of het ooit zover is gekomen, is niet zeker, maar wel waarschijnlijk. Mocht dat inderdaad zijn gebeurd, dan is er in ieder geval niet meer de gelegenheid geweest een eventuele toezegging vast te leggen noch uit te voeren. Op 13 juli 1810 hield het koninkrijk Holland op te bestaan en werden wij ingelijfd bij het Franse keizerrijk; Lodewijk Napoleon verliet ons land. De bouwplannen voor het stuk grond konden toen wel worden vergeten.

231) Lodewijksarchief; zie bijlage 33.

Dit zal de eerste tegenslag zijn geweest, waarmee de statie aan het Steenschuur kreeg te kampen. Toch liet de pastoor het niet daarbij zitten. Hem moeten — al of niet vage — beloften zijn gedaan, want na de bevrijding van het Franse juk vraagt hij koning Willem I hem het meer uitgegeven bedrag van f 20.000,— te restitueren. 's Konings beslissing (232) heeft de pastoor nooit vernomen, want op 6 augustus 1816 sterft hij: voor de statie een slag die hard aankomt.

232) Lodewijksarchief; zie bijlage 37.

Met Ockes dood ontviel de geloofsgemeenschap de grote doorzetter zonder wiens ideeën, maar ook zonder wiens beurs er niet zoveel zou zijn terechtgekomen van de mooie plannen. Tevens was er een ingewikkelde situatie ontstaan. De Saaihal was "om niet" afgestaan aan de rooms-katholieke gemeente, terwijl de koning een subsidie van f 37.000,— aan deze gemeente had toegekend. De pastorie en het stuk grond westelijk van de kerk waren evenwel op persoonlijke titel door pastoor Ocke aangekocht, die ook privé-kapitaal had aangewend voor de inrichting van kerk en pastorie. Bovendien was een aantal rekeningen nog niet voldaan.

Enige erfgenaam van de overledene was diens broer, Pieter. Het zal duidelijk zijn, dat deze met de erfenis danig in zijn maag zat. Want wat

doe je als leek met een pastorie en een kerk — welk laatste bezit nog moet worden gedeeld met de kerkelijke gemeente — terwijl er tot overmaat van ramp op de gehele nalatenschap nog een fikse schuld rust?

Pieter Ocke ging te rade bij de inmiddels in de adelstand verheven (233) mr. Gerard van Bommel en benoemde hem tot zijn zaakwaarnemer (234). Maar eerst moest er geld op tafel komen om alle bouwschulden te betalen. Nu had pastoor Ocke een flinke kunstverzameling nagelaten, die tegenwoordig vele miljoenen zou opbrengen, aangezien grote Hollandse meesters erin waren vertegenwoordigd. De kunstmin van de vroege negentiende eeuw was echter anders gericht, maar na de veiling op 21 april 1817 van de ruim honderd exemplaren bevattende schilderijencollectie (235) was men een eind in de goede richting gekomen (236). De schuldeisers konden worden tevreden gesteld.

Ondertussen werd er ter behartiging van de belangen der gemeente een voorlopige commissie gekozen, welke commissie zich in de voetsporen van de overleden herder richtte tot de koning met het verzoek de gevraagde *f* 20.000,— te mogen ontvangen tot delging van de schuld aan Pieter Ocke. Jhr. Van Bommel, wendde daartoe ook nog zijn invloed aan in Den Haag. Maar alles was tevergeefs: op 2 juni 1818 (237) besliste de koning, dat *tot nog toe op gene legale wijze is gebleken, dat het voormalig Bestuur aan Pastoor Ocke autorisatie zoude hebben gegeven, om de bovengemelde som van f 37.000,— te overschrijden, of hem zoude hebben beloofd, de somme van f 20.000,— welke hij, boven de eerstgenoemde som, heeft besteed en voorgeschoten . . . uit 's Lands kasse te restitueren.* Wel bleef de erfgenamen de mogelijkheid open de *autorisatie, agreatie, of belofte* tot overschrijding of restitutie aan te tonen door middel van *legale bewijzen.*

Pas na dit “nul op het rekest” erkende de aartspriester van Holland en Zeeland, Jacobus Joannes Cramer, de commissie en belastte haar met

233) GAL, nieuw notarieel archief, inv. no 63, fol. 149; id., fol. 585; inv. no 75, fol. 782; inv. no 79, fol. 700; inv. no 82, fol. 378.

234) GAL, nieuw notarieel archief, inv. no 198, fol. 47.

235) Kunsthistorisch Instituut Leiden, catalogus schilderijenveiling Bernard Ocke.

236) GAL, nieuw notarieel archief, inv. no 198, fol. 47; inv. no 64, fol. 103; inv. no 162, fol. 257 e.v.

237) Zie aantekening 232.

Gezicht op het koor van de Lodewijkkerk.

238) Lodewijksarchief; zie bijlage 38.

239) Lodewijksarchief; zie bijlage 36.

240) Lodewijksarchief; zie bijlage 40.

de taak om van de *erfgenamen aftevragen kerk en huis voor eenen Pastoor en voor de gemeente, dan des noods na te gaan den verkoop van de Oude Kerk en huis* (238), dit terwijl hij een maand daarvoor had beweerd niet te hopen, *dat men ooit geloof sla aan het gerucht, of voorstel, om die zoo schoone kerk nog eens te zullen moeten verkoopen* (239)!

De commissie kwam toen met het voorstel (240) om onder de gemeenteleden een lening van f 20.000,— uit te schrijven om aldus Pieter schadeloos te stellen en daardoor in het bezit van kerk en huis te komen. Zij verlangden dan wel, dat de opbrengst van het plaatsengeld voorlopig niet meer zou behoeven te worden afgedragen aan de aartspriester, maar zou kunnen worden gebruikt voor de aflossing van de schuld.

Natuurlijk ging de aartspriester niet akkoord met die aanslag op zijn inkomsten, waarop de meesten van de welwillende geldschieters *eenigzints driftig wierden* en vroegen wat er nog meer van hen werd verwacht. Na deze onwilligheid van de aartspriester liet de commissie weten zich alleen nog maar te beschouwen als een commissie, aangesteld om de belangen van de gemeente te behartigen. Op 11 november 1817 kreeg deze voorlopige commissie een officiële machtiging van de gemeenteleden om met Pieter Ocke overeenkomsten af te sluiten ten aanzien van kerk en pastorie (241).

241) Lodewijksarchief; zie bijlage 44.

Eind 1818 gaat er het gerucht, dat de voormalige koning van Holland, Lodewijk Napoleon, in Den Haag zou zijn. De commissie er achter heen om via een tussenpersoon in contact te geraken met de ex-monarch, zonder resultaat overigens. *Maar, schrijft de contactman (242), dan nog zoude ik met rede twifelen, om langs dien weg voor de wettige aanspraak van de f 20/m een meer gunstig resultaat te verkrijgen.* De zaak blijft slepende en de gedupeerde zelf stuurt een rekest aan de koning, onder bijvoeging van een volledige verantwoording van kosten en baten (243), met het verzoek om restitutie van de meer uitgegeven

242) Lodewijksarchief; zie bijlage 51.

243) Zie aantekening 223.

De ingang van de Lodewijkskerk. De foto geeft een indruk van de desolate staat, waarin de kerk verkeerde vóór de restauratie.

f 25.753:10:8, zodat hij in staat is om zelf in zijn levensonderhoud te kunnen voorzien, omdat bij het gemis van dat geld met het klimmen der jaren *anders de vooruitzichte voor hem geheel verloren zijn*. De beslissing van de koning is niet bekend; op 23 april 1834 sterft Pieter Ocke, misschien een berooid en ontgoocheld man.

Aanvankelijk wilde de aartspriester, zolang er geen oplossing was gevonden voor de financiële perikelen, geen nieuwe pastoor aanstellen. De woordvoerders uit de statie waren erop gebrand, dat kapelaan Tomas tot pastoor zou worden bevorderd; de aartspriester had evenwel andere plannen. Er moet zelfs aan zijn gedacht de Lodewijksstatie met de Bonifatius te verenigen, want hij merkt in zijn brief van 9 juli 1817 (244) ook nog op, dat de landdeken *grootte zwarigheid* had gemaakt tegen het instellen van een commissie, aangezien hij het *vertrouwen der Gemeente scheen te missen door de veelvuldige onware, en zelfs ongerijmde betigtingen, waarmede hij bij allerlei menschen werd bezwalkt, als of hij door vleyerij, en andere lage middelen gezocht, gesolliciteerd, aangedrongen had Pastoor van St. Lodewijk te worden, waar uit onrust, verlegenheid en tweespalt bij de Gemeente ontstaan is, op den grond alleen van een voorstel eens derden, dat zoo de uiterste noodzakelijkheid het vereischte, men de twee gemeenten in een zoude moeten smelten*.

Tenslotte wordt Joannes van Riel tot pastoor benoemd (245). Pas na diens overlijden in 1833 zou Henricus Tomas naar de Lodewijkskerk komen om er pastoor te worden.

De tweede Leidse statie (246) — toegewijd aan Sint Bonifatius — heeft in verscheidene opzichten altijd een beetje achter de statie van Sint Willebrord aangelopen. Al in de zeventiende eeuw betrok men het gebouw, dat door de Willibrordus-gemeenschap was achtergelaten. Nu de Appelmarktkerk was verwisseld voor een echt kerkgebouw, probeerde pastoor A. van Stockum in 1819 de oude parochiekerk van Onze Lieve Vrouw in Maredorp terug te krijgen. Op een vraag van de landsregering welke herstellingen, verbeteringen of vergrotingen aan de kerkgebouwen nodig waren, had de pastoor geantwoord, dat zijn kerkje te gebrekkig en te klein was om welke kosten dan ook aan het oplappen te spenderen, om daarna het voorstel te lanceren de Onze Lieve Vrouwekerk, die door de Waalse gemeente sinds kort was verlaten, terug te geven. Omdat het dak van de kerk in slechte staat verkeerde, had de Waalse gemeente dak en bovenkant van de muren verkocht voor afbraak. Ondanks verzoeken aan Gedeputeerde Staten en koning Willem I werd het aan pastoor Van Stockum niet duidelijk hoe de zaak zou worden beoordeeld. Zijn opvolger die zekerheid wilde hebben, schreef op 5 mei 1819 een brief aan de chef van het departement van R.K. Eredienst: *Ik kome eergistren in de zorg dezer gemeente en verneem, dat, indien men nog veertien dagen zoo vort gaat met afbreken, dat dan eene kerk onherstelbaar is, die als er een nieuw dak op lag, nog wel duizend jaren konde staan*. Maar het antwoord is niet bemoedigend. De chef van het departement gelooft niet *dat er veel kans is, om de bedoelde kerk te bekomen, noch dat het met het belang der R.C. of met dat der schatkist zoude stroken, dezelve te conserveren*. De afscheiding van België in 1830 haalde een definitieve streep door de rekening. De directeur-generaal voor de R.K. Eredienst schreef, dat weliswaar *de belangen der Catholyken van Leiden niet uit het oog zijn verloren, doch dat de omstan-*

244) Zie aantekening 238.

245) J. D. Frenay, *Leydsche pastoors . . .*, p. 35.

246) De gegevens over de Bonifatiusstatie, later Petruskerk, zijn ontleend aan: P. J. A. Juffermans, *Van een eeuwfeest dat een stichtingsfeest werd*, p. 12-24.

digheden voor het tegenwoordige niet toelieten om op het aanhangige verzoek eenige beslissing te nemen.

De pastoor van de Bonifatiusstatie bleef echter uitzien naar een nieuwe kerkruimte. Het in 1831 te koop aangeboden logement *De Gouden Leeuw* aan de Breestraat werd op 2 januari 1832 aangekocht *voor en ten behoeve van de Roomsche Catholyke Gemeentens, behoorende, zoo tot de evengemelde kerk in de Sint Joris-steeg, als tot de Roomsche Catholyke kerk op de Haarlemmerstraat te Leyden voorschreeve, genaamd "de Zon"*. Een fusie van staties lag kennelijk in het verschiet, alhoewel de samenwerking nooit het doel heeft bereikt, dat in 1832 voor ogen stond.

Al was de bovenzaal van het logement groter dan de kerkzolder aan de Hogewoerd, de ruimte was niet het grootste ideaal waar men naar streefde. Reeds op 6 januari werd aan het gemeentebestuur de vraag gesteld of het mogelijk zou zijn om op het open terrein achter *De Gouden Leeuw* een stuk grond te krijgen voor de bouw van een nieuwe kerk. Het stadsbestuur zat met die vraag een beetje in de maag, want de pastoor van de Bonifatiusstatie moest op 26 januari op bezoek bij de burgemeester. Tijdens dat bezoek kreeg hij te horen, dat sommige protestanten bezwaar hadden tegen de vestiging van een katholieke kerk in het hart van de stad. De directeur-generaal voor de zaken van de R.K. Eredienst noemt naast twee andere bezwaren ook *de protestanten en vooral de buuren hebben er tegen*. De pastoor tilt daar niet zo zwaar aan: *Naar de verlangens van sommige protestantsche buuren, aan wien het zien der kerkgangers of het hooren van het gezang niet aangenaam zoude zijn, zal men zich niet wel behoeven te storen, wijl in een zamenleving als de onze elk in dat opzigt zijn vrijheid behoort te hebben*.

Het tweede bezwaar tegen de vestiging van een kerk was weinig steekhoudend: *daar de kerk in de St. Jorissteeg te klein en te slegt is, zou men dan die gemeente niet kunnen insmelten in de overige?* Het gebouw was immers voor twee staties aangekocht.

Het derde — in wezen het eerste — bezwaar tegen de vestiging van een kerk zo dicht bij de Lodewijkskerk was zinnig qua ponering en wat mager qua beantwoording. Het mag waar zijn geweest, dat in de honderd huizen tussen de Visbrug en de Karnemelksbrug zeventig katholieke gezinnen woonden en dat in de omtrek van het aangekochte gebouw drieëntachtig huisgezinnen woonden, die binnen drie minuten vanuit hun woning de kerk konden bereiken, maar dat zou dan hooguit hebben betekend, dat ze binnen vier minuten de Lodewijkskerk zouden hebben bereikt.

Maar gedurende de gehele negentiende eeuw zal het particularisme, dat de zeventiende- en achttiende-eeuwse schuilkerkjes tot hoge bloei had gebracht, nog welig tieren, zodat op de meest onverwachte plaatsen en volkomen zonder plan de nieuwe kerken werden opgericht als trotse tekens van even zovele verlaten schuilkerken.

Toch werd in 1834 een subsidie verleend voor de bouw van een kerk op de open plek van de *kleine ruïne* achter het voormalige logement *De Gouden Leeuw*. Deze kerk, gebouwd door Th. Molkenboer die zich voor het interieur wel moet hebben laten inspireren door de Lodewijk, werd op 28 juli 1836 ingewijd en onder bescherming gesteld van Sint Petrus, Leidens aloude patroon.

Bij de parochiële herindeling van 1857 — nadat vier jaar tevoren de kerkelijke hiërarchie was hersteld — werden de Petrus-, de Hartebrug-

en de Mon Père-kerk verheven tot parochiekerken; de Lodewijkskerk werd hulpkerk van de Petrus.

Die situatie zou zo blijven totdat de Mon Père werd verplaatst naar de Herensingel. Als op 25 juli 1933 de Petruskerk in de as is gelegd, worden er aanvankelijk plannen gemaakt om op de oude fundamenteën een nieuwe kerk te bouwen. In diezelfde tijd echter breidt de stad zich in zuidelijke richting uit. Men besluit tot bouw in de nieuwe wijk en koopt een stuk grond aan de tegenwoordige Lammenschansweg aan. Daarmee blijft er in de binnenstad slechts één parochiekerk over. Tussen de brand en de kerkinwijding op 10 maart 1936 genieten de "dakloze" parochianen van de Petrus gastvrijheid in de Lodewijkskerk. Zij zijn niet de eersten, want tijdens de eerste wereldoorlog waren er reeds Belgische vluchtelingen opgevangen. Later zouden de studenten er hun diensten houden.

Het zou voor de hand hebben gelegen, dat men de binnenstad in 1936 een tweede parochiekerk had gegeven: de Lodewijkskerk. Dit "verzuim" werd eerst in 1954 goedge maakt bij de oprichting van de Lodewijksparochie (247).

247) Lodewijksarchief.

Sloopwerkzaamheden rond de Lodewijkskerk i.v.m. de verbouwingsplannen van 1956.

Uitgaande van een bestaande situatie, waarbij men nog niet kon overzien, dat de binnenstad zou ontvolken en in de jaren zestig een ver voortschrijdende ontkerstening zou inzetten, besloot men kort na de oprichting van de nieuwe parochie tot vergroting van het oude kerkgebouw. Bij diezelfde gelegenheid zou men tevens de kerk restaureren. Tijdens deze werkzaamheden — uitgevoerd door het architectenbureau Van Oerle en Schrama, in samenwerking met de Rijksdienst voor Monumentenzorg — werd de pleisterlaag van de buitenmuren afgebikt, waardoor het middeleeuwse metselwerk, dat weer in het oog kwam, noodzakelijkerwijs grondig moest worden hersteld. Ook het metselwerk van de voorgevel werd onder handen genomen; tevens werden de in de loop van de negentiende eeuw aangebrachte kozijnen door beter bij de stijl van Giudici passende vervangen. Al het pleister- en schilderwerk werd opgeknapt. De zoldering boven het ingangsportaal werd weggenomen, waardoor het zicht vrij kwam op het daar aanwezige gotische gewelf. De toegang naar de galerij werd verplaatst van de westzijde naar de oostzijde van de toren en kwam daarmee in de plaats van

zicht op het koor tijdens het sloopwerk.

de vanuit de pastorie (Steenschuur 17) bereikbare ruimte die gebruikt was geweest als zitplaats van de *familie van de pastoor* (= de bewoners van de pastorie).

Het herstelwerk bracht ook een nieuwe vloer met zich mee in het schip en op het priesterkoor. Daar werden tevens de drie hoge, houten altaartreden vervangen door vier minder hoge, natuurstenen treden. De communiebank werd gemarmerd, evenals de oude orgelkas. De pijpen uit die kas bracht de Alkmaarse firma Vermeulen over naar een door de Haagse orgelbouwer J. Reichner gemaakte kas, afkomstig uit een in Krommenie afgebroken rooms-katholieke kerk (248). Dit orgel werd opgesteld op de zangertribune, die was opgetrokken in de nieuwe ruimte ter rechterzijde van het priesterkoor. Voor deze uitbreiding — de Lodewijkskapel — was het achterhuis van de voormalige pastorie afgebroken. De toen vrijkomende antieke trap en de schouw uit de achterkamer werden ten geschenke gegeven aan het Elizabeth Gasthuishof (249). Ter verbinding van de Lodewijkskapel met de kerk werden twee muurvakken tussen de halfzuilen uitgebroken tot de kroonlijst: de middelste zuil werd bij die gelegenheid tot een hele zuil en de beide hoekzuilen tot driekwart zuilen aangevuld. Tijdens deze werkzaamheden werd de preekstoel één travee opgeschoven in de richting van de toren. Aan de andere zijde van het priesterkoor moest de uit 1850 stammende doopkapel (250) wijken voor een veelhoekige Mariakapel, welke kapel een verbinding kreeg met de tijdens dezelfde activiteiten gebouwde pastorie. Om een goede aansluiting te krijgen op deze kapel, achtte het architectenteam het noodzakelijk de vensterdorpels in de koorsluiting te verhogen en nieuwe toegangen te maken. Op 12 januari 1956 was men zover, dat de eerste steen voor deze kapel kon worden gelegd. Op die steen staat te lezen:

*Mater Virgo CLara
saCeLLo hoC Dotata*

hetgeen betekent:

Aan de zuivere Moeder Maagd wordt deze kapel geschonken. In die steen is een oorkonde gemetseld (251). De vergrote kerk werd op 18 juni 1957 door de inmiddels tot eerste bisschop van Rotterdam verheven oud-pastoor M.A. Jansen ingewijd.

Door de eeuwen heen zijn kerken vergroot, verfraaid en aangepast aan de eisen van een veranderende tijd. Hoewel deze veranderingen meestal werden uitgevoerd in de "stijl van de dag", werd toch over het algemeen gestreefd naar een harmonische aansluiting. De uitbreiding van de Lodewijkskerk ligt nog niet ver genoeg in de geschiedenis terug om een juist oordeel daarover te kunnen vellen. Toch lijkt het er op, dat de huidige generatie de verschillende ruimten niet met elkaar in overeenstemming vindt: het oorspronkelijke, evenwichtige interieur is verbrokkeld ten gunste van niet logisch aansluitende nevenruimten. Wanneer in de toekomst genoeg afstand is genomen, is het niet ondenkbaar, dat een volgende generatie tot een ander oordeel komt, ofwel besluit de oorspronkelijk door Giudici beoogde situatie te herstellen.

In 1961 kocht het kerkbestuur de Jacobstoren van de gemeente Leiden voor het symbolische bedrag van één gulden om er vervolgens — tijdens de oplevende belangstelling voor beiaarden — een carillon met

248) Mededeling J. Jongepier.

249) Lodewijksarchief, rapporten van het architectenbureau.

250) Bij die gelegenheid verdween ook de in de buitenmuur van de doopkapel gemetselde gedenksteen, gelegd door pastoor Tomas, alsmede het boven de doorgang naar het priesterkoor aangebrachte tijdsvers:
*nIst qUls renatUs fUerIt eX
aqUa aC splrItU sanCto,
neC potest InIrolre In
regnUM Del. (Jois III, 5)*
hetgeen betekent:
indien iemand niet herboren wordt uit water en heilige geest,
kan hij niet ingaan in het Rijk Gods.
De kapitalen geven als jaartal 1850. Vermeld in: L.C.J. Roozen, *Dit is Leiden*, p. 239.

251) Lodewijksarchief.

luidklok in te laten hangen door de firma Eijsbouts. Naar het zestiende-eeuwse voorbeeld werden de versregels van Jan van Hout weer op de klokken aangebracht. Omdat dit carillon door achterstallig onderhoud niet meer optimaal functioneerde, is in het kader van het vijfde eeuwfeest van het kerkgebouw een begin gemaakt met de restauratie en verbetering van luidklok, zestiende-eeuws uurwerk en twintigste-eeuws carillon.

Het is een bewogen geschiedenis, die de oude kapel aan het Steenschuur heeft meegemaakt, verbonden met belangrijke facetten van het dagelijkse leven in Leiden. De wisselende gunst der tijden heeft zo opvallend haar sporen nagelaten in dit dierbaar bouwwerk. Ten prooi aan ontlustering, verwoesting en onttakeling was er toch telkens weer een wending ten goede. Dit gebouw heeft het geluk gehad, dat er op de kritieke momenten een tweede gebruik (252) voor werd gevonden. Laten we de wens uitspreken, dat er ook in de toekomst altijd mensen zullen zijn, die wijzen op zijn karakteristieke schoonheid!

52) A.J. Odijk, *Het eeuwige leven*. De problemen rond de 2300 kerkenmonumenten, in *De Volkskrant*, 24 december 1977: *Laat zo'n gebouw dan toch liever van een "tweede gebruik" gaan genieten, of laat het, als het niet anders kan, "overwinteren", want altijd breekt er weer een lente los!*

Bijlagen

GAL, 2e secretarie-archief, inv. no 5210

Memorie van een horlogie die te Mechelen ghemaect is swar weghende wijf dusent pont oft daer omtrent ende is lanck acht voet ende de breede is seven voet ick en quan uE anders gesscrijuen dan ick hebb hier onder geset gelyck opde selver maniere als het weerck ghemaect is ende is ghemaect als een crus met ur ende half ur ende met sijn vorslach van achtin clocke ende elke clocke met twee hamers om te spelen met twee oft drij partie ende den prijs sau costen sesendertich guldens het hondert pont ende het is ghemaect gewest voor een groot abdi op de frontier van frankerike soe dat se daer niet en dorve stellen van sorghe oft sij ouerloepen saude woorde / dat is de cause dat het weerck te coepen is. Ik en wet niet besonders meer te scrijuen dan godt wilt uE gesontheit verlien ende mij mede. gesscreuen ut Mechelen den eelfften februari 1594

bij mij Jan Ingels uwen
dienaer wat ick vermach,
horlogiemaecker der stdt
van Mechelen

ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 834, 3 april 1807, no 7

Le soussigné **Bernard Ocke**,
Pasteur de l'Eglise catholique sur le Marché aux pommes à Leide,
Doyen des Eglises catholiques de cette Ville et du Rhymland,
Provisieur du Séminaire à Warmond.

A reçu avec la plus vive reconnaissance une nouvelle preuve de la sollicitude Paternelle de Votre Majesté par l'examen que le sieur **Judici** architecte est venu faire par Votre ordre des dommages qu'a éprouvé dernièrement l'Eglise confiée aux soins du soussigné. Il prend la liberté de représenter à V.M. que le bâtiment de cette Eglise, par sa vétusté, a déjà coûté des sommes immenses tant à son prédécesseur, le sieur Bouman, qu'au soussigné lui même, qui avoit déjà sacrifié une partie de son patrimoine à l'établissement de l'Eglise de Loosduynen dont il a été auparavant pasteur même le premier et le fondateur; comme il a successivement employé des sommes importantes de son patrimoine au soutien de son Eglise actuelle à Leide.

Que ses paroissiens pour la plus grande partie se trouvent très appauvris par la suite de déperissement successif qu'a éprouvé cette Ville. Que les ressources de sa Paroisse, surtout après le dernier desastre lui permettront moins que jamais de faire des sacrifices pour la reconstruction de cet edifice.

Que cet edifice, indépendamment de la perisse et des dommages occasionnés par la dernière explosion du 12 janvier ne peut plus être considéré comme assez solide pour contenir un nombre de mille ou douze cent personnes, qui fréquentent cette Eglise;

que cet edifice, indépendamment d'un entretien annuel de f 500 florins a absorbé dans les onzes dernières années, que le soussigné y a officié une somme pres de f 6000.

Que dans la même époque cette Eglise a beaucoup souffert par la construction d'un quay et par la réparation d'un pont voisin.

A ces causes, le soussigné s'adresse à V.M. avec humble prière, qu'il Lui plaise d'ordonner soit au sieur **Judici** architecte, soit à tel autre Expert qu'il plaira à V.M. d'indiquer de présenter un dessin, plan et devis de la reconstruction d'une Eglise pour le service Catholique Romain, pour l'emplacement de l'Eglise du soussigné actuellement existante et beaucoup dégradée par les causes susdites, afin qu'après examen du dit Plan et devis il soit ordonné par V.M. ce qui appartiendra; ou du moins, qu'à l'occasion des réparations à faire par suite du dégât occasionné le 12 janvier dernier il soit fait par ordre de V.M. au corps du Bâtiment même telles autres réparations et reconstructions essentielles qui puisse assurer la vie des Bons Catholiques et rendre cette reconstruction utile pour de longues années, sans quoi la seule réparation des dommages essayés en dernier lieu pourra être considérée comme faite presque en pure perte.

Permettez Sire qu'il présente à Votre Majesté les assurances de son dévouement et de son plus profond respect

Bernard Ocke.

ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 834, 31 maart 1807, no 35

Rapport du Mr. le Chevalier Slingelandt
sur la Requete du Pasteur Ocke de Leyde pour la réparation à faire de une eglise de Leyde, que Sa Majesté lui a renvoyé.

A Sa Majesté le Roi

Sire

C'est en consequence des Ordres de Votre Majesté, que j'ai l'Honneur de rapporter à la Requete de Monsieur Bernard Ocke Pasteur de l'Eglise Catholique située sur le Marché aux Pommes à Leide.

Qu'ayant consulté suivant les Ordres de Votre Majesté Monsieur l'Architecte Giudici de ce que couteroit la reconstruction de cette Eglise, il m'a rapporté que les réparations absolument nécessaires pour la Reconstruction couteront Quatre Mille Cinq Cents, à Cinq Mille Florins, et qu'en agrandissant en partie l'Eglise dans sa même position les frais monteroient de Vingt à Vingt Cinq Mille Florins; mais qu'il faudroit une Somme de Quarante Cinq, à Cinquante Mille Florins pour la Construction d'une nouvelle Eglise.

Je prend la liberté d'ajouter icy le rapport de Monsieur Giudici, afin que Votre Majesté se trouve en état de juger sur l'enorme différence de ces trois cas, dont la decision pourroit ajouter beaucoup aux Couteuses Reconstructions des Batimens Publics de la Ville.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect

de Votre Majesté
le Tres Humble Serviteur
J.D. Van Singelandt
Commissaire

Leide
le 25 Mars 1807.

In de marge:
Au Ministre de l'Interieur pour avis au Rapport 31 mars 1807.
Louis

4

ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 834, 23 april 1807, no 32a

Wethouderen der Stad Leiden

aan

Zijne Excellentie den Minister van zijne Majesteit den Koning tot de Binnenlandsche Zaken.

Hoog Edele Gestrenge Heer!

Ter voldoening aan het Besluit Uwer Excellentie, van den 3rd dezer maand, No. 7, waarbij Hoogstdezelve in onze handen gesteld heeft een Request van Bernardus Ocke, R.C. Priester en Pastor alhier, gepresenteerd aan Zijne Majesteit den Koning, alsmede het Rapport daarop van den Heer Van Slingelandt, als Commissaris des Konings bij de Regering dezer Stad, teneinde op gemelde Requeste aan Uwe Excellentie te dienen van berigt, en Speciaal eene opgaaf te Suppediteren van het getal der Roomsche Catholijken, welke tot de kerk van voornoemden Priester en Pastor, op de Appelmarkt binnen deze Stad zijn behoorende; hebben wij de eer, met terugzending van voorschreven Request en Rapport, bij dezen te berigten, dat wij gemelden Priester en Pastor meer bepaaldelijk op dat Onderwerp gehoord hebben, en van hem verstaan, dat het getal der Roomsche Catholijken, tot deszelfs kerk op de Appelmarkt alhier behoorende, kan berekend worden te belopen ongeveer 600. En hebben wij voorts niets bij het Rapport van den Heer Commissaris voornoemd te voegen.

Wij vermeenen hier door aan de gerespecteerde intentie van Uwe Excellentie te hebben voldaan,

en bevelen,

Hoog Edele Gestrenge Heer Uwe Excellentie in Gods dierbare bescherming.

Wethouderen der Stad Leiden

Ter ordonnantie van dezelve

J.C. Potgieter

Leiden

den 21 April 1807

5

ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 834, 23 april 1807, no 32c

Aan Zijne Excellentie De Minister van Binnelandse Zaeken van den Koning van Holland
den Architect J. Giudici per ordre van zijne Majesteit te Leijden Resideerende.

Hoog Edele Gestrenge Heer

Om beeter in staat te zijn eene nauwkeurig berigt te kunnen geeven wegens het Gebouw van de Saij-Hal te Leijden heb ik deeze morgen nogmaals dezelve weezen inspecteeren waerop de Eer heb Uwe Excellentie te rapporteeren als

Dat voornoemde Gebouw zeer wel in staat is om voor Eene kerk te worden geaproprieerd, de buiten Mueren vooral de pennanten met muren buiten Contraforten zijn nog zeer Solide; de tusschen Mueren waer eene meenigte Oppeningen van onregelmaetige deuren en Ligt kosijnen, hebben wel wat geleeden, maer bij eene Eventueele Opbouwing moeten in dezelve de kerk kosijnen worden geplaeft en bij gevolge uitgebrooken en verder in ordre hersteld; allen de binnen Mueren die het meeste hebben geleeden moeten allen worden opgeruimd, en allen de Zolders daer in staende uitgenomen, vornoemde Zolders kunnen dienen zoo verre die kunnen strekken om het Nieuwe dak te maeken en des noods het Oeverige noodige voor het dak kan worden genomen uit den voorraad van Oude hout op de ruine staende etc. etc.

Waerop den Rapporteur meend te kunnen verzeekeren dat gemelde Gebouw tot Eene kerk geaproprieerd, en in ordre gebragt al wierden de naestbijstaende Huizen weggenomen alleen zonder Eenig gevaer zoude kunnen blijven staen en wordende Eene Nieuwe Opbouwing van de Ruine geresolveerd kan weder aan weerszijde teegen gebouwd, houdendende alleen int' Oog om eene gedeelte grond als te vooren is gewest open te laeten voor het Ligt; deeze Opbouwing en Approprieering tot Eene kerk zal niet hooger van kosten komen als circa twintig Duizend Guldens maer zeer apparentelijk wel minder, en kon zeeker vermindert worden als men gebruik wil maeken van het Oude hout, loot, Eijzer en Metselsteenen die voor handen zijn, precieser en accuraeer opgaeve kan niet worden gegeven zonder eene Accuraete Plan en Bestek te hebben gemaekt, waertoe den korten tijd zulcx niet permiteert.

Het Huis naest de Zaij-Hal kon worden ingekort en tot Eene Wooning geaproprieerd voor den Pastoor zijnde zoo eene wooning eene noodzaakelijke verreichte voor Eene Romse kerk waertoe door de kortheid van tijd niet in staat ben de kosten optegeeven.

Ingevalle mogt worden geresolveert Eene Nieuwe Kerk te bouwen op het Oude locael aan de Appel-mart moet alles aldaer worden Afgebrooken en op Nieuw van de fundamenten af en meede naest de kerk eene Nieuwe Wooning voor den Pastoor en maekende gebruik van de Saij-Hal en eene Huis daer naest zullende kosten te Zaemen genomen veel verschillen en minder zijn, komende daerenboven het Oude Gebouw van de kerk, Pastoor wooning en nog twee Huizen daer naest ter dispositie van Uwe Excellentie.

Waerop den Rapporteur hoop aan de intentie van Uwe Excellentie te hebben voldaan en de twee punten van den brief van 21 deezer en aan den verdere Mondelinge last ontvangen, hebbende verder de Eer met Eerbied en Hooghachting te zijn van Uwe Excellentie

Zeer Ond^{de} en Gehrd Dienaar
den Architect J. Giudici

Leijden, den 23 April 1807

6

ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 834, 23 april 1807, no 32b

Weledele Geboore Heer!

Hede heb ik van Leyden tijding bekomen, dat de Saayhall bij de verkoop van gisteren f 7504:— gegolden heeft, het geen daar de taxatie op f 4000:— gemaakt was, verre daar boven is. Ik heb begreepen het van mijne pligt was UWelEdGeb. hiervan kennis te geeven, terwijl ik de Eer heb mij met bijzondere hoogachting te noemen
WelEdele Geboore Heer

UWElEdGeb. onderdanige Dienaar
Van Slingelandt

sHage

23 april 1807

Extract uit het Verbaal van het verhandelde bij den Minister van zijne Majesteit, den Koning van Holland, tot de Binnenlandsche zaken

Donderdag den 23 April 1807

Ontvangen enz.

Is geresolveerd de voorsz. stukken te houden in advis, wordende dien onverminderd Wethouders der Stad Leiden bij Extract dezes en gewone conductoires Missive geautoriseerd, om door de Commissie tot opruiming en herstel der Gebouwen aan den Kooper van de Saaihal te doen aanzeggen, dat er bijzondere redenen exsteren, waarom men zich voor het tegenwoordige nog niet kan verklaren, of hetzelfde gebouw hem al dan niet kan worden gegund; dat, indien hij zoo lang wil wachten, tot dat die explicatie kan worden gegeven, en men als dan tot de gunning overgaat, hij kooper zal blijven voor den geboden prijs; met verdere faculteit om, wanneer dezelve kooper zich ongenoeigd betoonde om zich dat uitstel te laten welgevalven, hem alsdan, na vruchteloos gedane instantien, van zijn gedaan bod finaal te ontslaan.

Accordeert met voorsz. Verbaal
(is geteekend) Wenckebach

GAL, ramparchief, inv. no 6

8

WelEd. Geb. Heer!

ik bedanke UEdGeb. voor uwe vriendelijke Attentie. Oosthuizen is gisteren reets door mij gerequireert tegen heden middag ten 1. uuren bij den minister van B. Zaken, om daar met hem te spreken, vermits ik kennis droeg van 't geen omtrent de Saaihal gaande is.— Het komt hier op neer, dat men de Saaihal tot een Roomsche Catholieke Kerk wil appropriëren.— morgen ochtend in Leijden komende zal ik uw verslag doen van 't geen daar omtrent heden zal zijn voorgevallen. ik verzeke UEdGeb. van mijn achtung & ben met consideratie
WelEd Geb Heer!

UWEdGeb. gehoorz. dienaar
D.J. Gevers

Endegeest 24. apr. 1807

op de omslag: ommid Heer Secretaris Van Rees

ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 834, 28 april 1807, no 38

9

Aan Zijne Excellentie De Minister van Binnelandse Zaaken van Zijne Majesteit den Koning van Holland
Den Architect J. Giudici per Orde van Zijne Majesteit te Leijden Resideerende.

Hoog Edele Gestrenge Heer

Heb de Eer van op de Aanschrijving van UWE Excellentie te berigten dat het Huis naast de Saai-Hal te Leijden staende word geschat waardig te zijn tusschen de f 2500.— a f 3000.—: dezelve Huis van Agteren in te korten en het Oeverige voor eene bequaeme Pastorij-Huis in staet te stellen, zullen de kosten beloopt tusschen de f 8000.— en f 9000.—

Volgens Mondelinge toesteming van UE Excellentie, heb meede de Eer te berigten, dat den rapporteur heeft aanbesteed de Oeverige reparatien aan raemen, blinden etc, in het St. Catarina Gast-Huis te Leijden thans gebruik wordende voor eene Werk-huis en Eenige Zaaln tot Cazernen, rondt om de Plaats Agter de kerk, en langs de Aal-Mart en verdere bij zijnde Huisen voor Timmer, Glaesmaeker, Verwer, en Smits werk, alles zaemen voor de Somma van dertienhondert Vijf en - Seventig Guldens zegge f 1375.— waer voor de Approbatie van U Excellentie verzoeke hebbende verder de Eer met allen Eerbied en Hooghachting te Zijn.
Hoog Edele Gestrenge Heer

Van U Excellentie; Ond^ge en Geh^me Dienaar
Den Architect J. Giudici

Rotterdam, 27 April 1807

ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 834, 4 mei 1807, no 4

10

Note de M. Lamblardie

Exposé fait par le Pasteur Ocke de Leyde sur le projet de reconstruire le Say Hall pour en faire une Eglise Catholique

Le pasteur Ocke de l'église Catholique de Leyde, ayant eu de Sa Majesté la promesse qu'il lui seroit construit une nouvelle Eglise, a cru qu'il étoit de son devoir d'observer à son Excellence le ministre de l'intérieur qu'on pourroit se servir avec beaucoup d'avantage et en épargnant beaucoup de dépense de l'ancienne Eglise dite **Le Say Halle** qui a souffert par le disastre du 12 janvier; mais dont la tour une des plus belles de la ville est restée parfaitement solide ainsi que les murs qui sont encore à la hauteur nécessaire pour recevoir la charpente du toit. Son Excellence a paru d'abord goûter le projet, mais dans une seconde conférence, il s'est montré moins incliné et il a décidé que le **Say Hall** seroit vendu pour être démolli, disant qu'il étoit trop tard pour en arrêter la vente annoncée pour le 22 de ce mois. Sa Majesté étant absente, et toute espérance étant perdue de pouvoir, en l'éclairant sur les avantages de conserver cet édifice, obtenir d'elle un sursis à la vente; Mr Van Osthuysen uniquement nu par son zèle pour l'avantage des Catholiques, s'est rendu adjudicataire de ce bâtiment dans l'espoir qu'on auroit le tems d'informer Sa Majesté et d'attendre Sa décision avant de commencer la démolition prescrite par les conditions de la vente. Mr le Ministre de l'intérieur ayant appris ce qui s'étoit passé a de lui même ordonné a Mr van Osthuysen de le rendre propre au culte Catholique. Ce rapport a été envoyé a son excellence; Le pasteur Ocke qui n'avoit pensé a demander ce bâtiment que d'après l'avis de ce même architecte a lieu de croire que son rapport lui sera favorable. Il se flatte en conséquence que Sa Majesté voudra bien l'approuver. elle conservera à la ville de Leyde un monument respectable par son antiquité, et qui loin de nuire au plan de reconstruction qui seroit adopté en fera un des plus beaux ornemens.

In de marge:
Renvoyé au rapport du ministre de l'Intérieur.
Lahaye 1 mai 1807
Louis

Den Haag, den 4 Meij 1807

De Minister van Binnenlandsche Zaken van Zijne Majesteit den Koning van Holland,
Aan
Den Koning.

Sire!

Het behaagde Uwe Majesteit, bij marginaal appointement van den 31 Maart laatstl. No 35, in mijne handen te stellen ten fine van Rapport zeker adres van **Bernard Ocke**, Roomsch Catholiek Pastoor der kerk op de Appelmarkt te Leyden, aan Uwe Majesteit gepresenteerd, met het Rapport van den Commissaris van Slingelandt, door Uwe Majesteit op hetzelfde adres gerequireerd, en een daar bij gevoegd Bericht ter zelve zake van den Architect J. Giudici, alles betrekkelijk de herstelling, verbetering, of herbouwing der voorsz., in den ramp van 12 Januarij ll. gedeeld hebbende kerk, uit welke stukken consteert, dat de volstrekt noodzakelijke reparaties aan die kerk te doen worden begroot op *f* 4500.— à *f* 5000.—, dat eene verbetering, en gelijktijdige vergroting of uitzetting, derzelve, word getaxeerd op *f* 20000.—, — à *f* 25000.— en eindelijk dat tot bouwing eener geheel nieuwe kerk terzelfder plaats wordt berekend te zullen noodig zijn *f* 45000.—, — à *f* 50000.—, —, terwijl mij voorts in antwoord op eene des aangaande aanvraag bij Wethouders der Stad Leyden, is gebleken, dat het getal der Roomsch Catholieken, welke tot de gemelde kerk behooren; volgens opgaaf van den bovengemelden Pastoor zelve, wordt begroot op ongeveer zes honderd, waaromtrent dezelve echter nader medefeling heeft geïnhereerd het bericht, in zijn adres vervat, dat zijne kerk niet slechts door deze, maar gewoonlijk door 1000 à 1200 wierd gefrequentieerd, welk getal dus in aanmerking zoude behooren te komen, bij het bepalen der grotere van de te herstellen of op te bouwen kerk.

Het denkbeeld intusschen mij aan de hand gegeven zijnde of niet welligt de Saaihal welke reeds publiek ten verkoop tot afbraak was aangeslagen, min kostbaar en meer geschikt, tot eene kerk zoude kunnen worden geapproprieerd, kreeg ik van den Commissaris van Slingelandt bericht, dat dezelve Saaihal bij publieke verkoop had gegolden *f* 7504.—, — doch waarvan ik de finale gunning provisioneel heb opgehouden, en gelijktijdig kreeg ik van den Architect Giudici, welchen ik met eene inspectie der Saaihal ten voorsz. einde had belast. Rapport, dat dezelve zeer wel tot eene kerk zoude kunnen worden geapproprieerd, en dat daartoe calculatief zeker niet boven de *f* 20000.—, — zouden noodig zijn.

Ik liet wijders door den gemelden Architect opnemen, hoeveel de kosten tot aankoop en opbouwning zouden bedragen van een Pastorijhuis, of wooning voor den Pastoor, nevens de gemelde Saaihal, waar op dezelve mij berigte, dat de aankoop daar van op eene Somma van *f* 2500.—, — à *f* 3000.—, —, en de opbouwning en appropriëring van hetzelfde tot een bekwaam Pastorijhuis op *f* 8000.—, — à *f* 9000.—, — wierd gecaleuleerd; Uit dit een en ander nu blijkt, dat, om de Saaihal ten voorsz. einde geschikt te maken zoo wel als om eene woning voor den Pastoor daar nevens te vestigen zal noodig zijn op zijn hoogst,

1 ^o tot opbouwning van de Saaihal	<i>f</i> 20000.—
2 ^o tot aankoop van het huis nevens dezelve tot een Pastorijhuis	<i>f</i> 3000.—
3 ^o tot opbouwning en appropriëring voorts van hetzelfde waarbij eindelijk nog	<i>f</i> 9000.—
4 ^o moet worden gevoegd het gemis der bedongen kooppenningen van de Saaihal ingevalle die ten gemelden einde mogte worden gedestineerd, bedragende	<i>f</i> 7504.—
dus te samen	<i>f</i> 39504.—

doch waar van dan zoude moeten worden afgetrokken het praesumtief rendement in cas van verkoop van de beschadigde kerk, en het Pastorijhuis, en twee belendende huizen, op de Appelmarkt, welk rendement echter als van zeer gering aanbelang wordt opgegeven, en welligt niet zal belopen boven de *f* 2000.—

Zoo dat men berekenen kan de kosten op dat en ander presumtief te zullen bedragen een somme van *f* 37500.—.

Wanneer men daarentegen van de somma van *f* 45000.— de minste, waarop de kosten eener nieuw te strekken kerk op de Appelmarkt begroot worden, afrekt het rendement van den verkoop der Saaihal te somma van *f* 7500.— dan zou deze komen te staan op dezelfde som van *f* 37500.—, — die het appropriëren van de Saaihal tot eene kerk zou kosten, zoo dat, door dit laatste plan te adopteren, in de kosten niet veel schijnt te zullen worden uitgewonnen, waarbij dan nog ook in aanmerking dient te komen, dat, hoezeer de Architect Giudici van gedachten is, dat de Saaihal tot eene kerk geappropriëerd zijnde, hecht genoeg is om op zich zelve te staan, echter zulk een op zich zelf staand geïsoleerd gebouw wel zal strooken met het plan, het welk voor het herstel der vermeldde wijk zal worden geadopteerd, indien ook de huizen aan de andere kant niet wierden opgebouwd.

Ik heb vermeend niet beter aan Uwer Majesteits intentie te kunnen voldoen, dan met aan Hoogstdezelve, onder terugzending van voorsz. Request en bijlagen, als mede van de bij besluit van 1 Mei dezes Jaars no 53 in mijne handen gestelde Nota van den Heer Lamblardie, daartoe relatief, alle deze informatien en Consideratien te suppediteren, ten einde door Uwe Majesteit zoude kunnen worden beslist, of ter slechts eene som van *f* 4500.—, — à *f* 5000.—, — aan de noodzakelijkste reparatie der kerk op de Appelmarkt zal worden besteed, dan wel *f* 20000.—, — à *f* 25000.—, — aan derzelve vertrimmering en vergrooting of eindelijk *f* 37500 of iets meer aan derzelve geheel nieuwen opbouw, of aan de appropriëring van de Saaihal en het belendende huis tot eene kerk en pastorijwoning.

Nogtans kan ik niet voorbij Uwe Majesteit eerbiedig in overweging te geven, of niet best zoude zijn de finale afdoening dezer zaak zoo lang op te houden, tot dat ik aan Uwe Majesteit zal hebben ingezonden eene generale opgaaf der herstellingen aan de publieke gebouwen binnen Leyden gedaan, en nog te doen, zoo wel als van het montant der kosten daartoe benodigt, waar toe ik hoope binnen kort in staat te zullen zijn.

Ik heb de eer met den diepsten eerbied te zijn

Sire!

Uwer Majesteits Zeer Gehoorzame Dienaar en Getrouwe Onderdaan
V. H. Mollerus

Wethouderen der Stad Leiden
aan

Zijne Excellentie den Minister van Zijne Majesteit den Koning van Holland tot de Binnenlandsche Zaken.

Hoog Edele Gestrenge Heer!

Wij vinden ons verplicht, bij dezen ter kennis van Uwe Excellentie te brengen, dat door den storm, gisteren namiddag, een stuk van de Saaihal alhier is afgeslagen, gelukkig nogtans zonder schade te hebben veroorzaakt aan enig mensch of daarnaast staande Gebouw, en dat, in den verlopen nacht, daarvan weder een stuk is afgewaaid; doch dat stuk nêrgekomen op het Dak van het Huis van Mevrouw de Wed^e Willer, en daaraan schade heeft toegebracht: dan waaromtrent wij gezorgd hebben, dat zulks, op daar toe gegevene orde van wege den Directeur-Generaal over het werk op de Ruïne, weder is gerepareerd. Dat voorts uit de Hooglandsche Kerk, door dien zelfden storm, drie ramen zijn uitgeslagen, en die gaten ook met planken provisioneel zijn dicht gemaakt, mede op ordre van wege gemelden Directeur-Generaal.

Uwe Excellentie zal hieruit zien, dat in het tegenwoordige seizoen, waarin wij meer storm hebben te verwachten, het noodzakelijk wordt, dat eene decisie omtrent de Saaihal en derzelver toren worde genomen, zoo met opzigt tot belang der daaraan belendende huizen, als van den Koper dier hal en toren, wien het toch, bij aldien dezelve koop hem mogte gegund worden, niet onverschillig kan zijn, of 'er eenige gedeeltens langs dezen of gensen weg vermist worden. En verzoeken wij, dat dit bij Uwe Excellentie in overweging moge worden genomen. Wij hebben de eer, ons met verschuldigde hoogachting te noemen.

Hoog Edele Gestrenge Heer!

Uwer Excellentie zeer dienstvaardige en gehoorzame Dienaren.

Wethouderen der Stad Leiden
Ter Ordonnantie van dezelve
(get.) J.C. Potgieter

Leiden den 1 October 1807

ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 835, 6 oktober 1807, no 6

13

Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnelandse Zaeken van zijne Majesteit den Koning van Holland
Den Architect J. Giudici per ordre zijne Majesteit te Leijden Residcerende

Hoog Edele Gestrenge Heer

Ter voldoening aan het besluit van de 2 October 1807 No 2 heb de Eer te berigten dat nae Naeuwekeurige genomen inspectie van de Zaj-hal te Leijden heb bevonden dat met de laatste storm eene gedeelte van het Oude gebleeven dak aan de Wes-zijde en ter breedte van den Tooren is afgewaijt en nog eenige gedeeltens van dezelve Oude dak aan de Oost-zijde waer van eenige gedeeltens oever de daeken van de naest staende Huis zijn gevallen, door de beweging van dezelve gedeeltens Oude dakken op somige plaatsens de Mueren van boven zijn beschaedigd geworden anders zijn geene verdere Schaeden door den laesten Storm aan het Gebouw veroorzaekt.

Om deeze Gebouw voor de Winter Saisoen te bewaeren, zoude dienen de nog Oeverige gedeeltens van het Oude Dak afgenomen te worden als zijnde te veel gesponeert aan de Storm-winden en bij den Tooren Eenige Schooren te stellen in plaetse van de Afgewaijde dak, zijnde andersints den Tooren in geene deelen beschaedigd en zeer goed te Loot, verder om de Mueren te conserveeren voor het inregen en bij eene Eventueele Vorst voor het Uit vriesen, met planken te bedekken waer voor eene genoegzaemen of ten minste eene groote gedeelte afkomende zijn van de toegemaekte raemen in de St. Pieters Kerk de boven reije raemen reeds in ordre gemaakt en de beneeden al reeds Eenige nicuwe kosijnen gesteld. op deeze wijs doende zoude men het Gebouw deeze Winter kunnen conserveeren tot dat naedere dispositie zoude zijn gevallen, welke Dispositie in het korte vallende zoude men nog kraddadiger middelen in het werk kunnen stellen en eene begin kunnen maeken aan het geene waertoe deeze Gebouw zoude worden gedestineerd.

Aan de Hooglandse Kerk is geene andere Schaede gevallen aan Eenige van de beplanke gaeten Open gewaijd waertoe reeds beezig zijn om die weder toe te maeken.

Waer meede in hoope aan de intentie van UE Excellentie voldaan te hebben, heb de Eer met allen Eerbied en Respect te zijne Hoog Edele Gestrenge Heer

van U Excellentie Ond.^g en Geh.^m Dienaer den Architect
J. Giudici

Leijden, den 5 October 1807

GAL, ramparchief, inv. no 7

14

Extract uit het Register der Decreten en Besluiten van Zijne Majesteit den Koning van Holland

Den 15^e October 1807

Ontvangen eene Missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken van den 9e dezer, No 8 houdende bericht wegens den Staat waarin, zoo de Saaihal der Stad Leijden, als het Kerkgebouw der Roomschezinden staande aldaar op de Appelmarkt, zich ten gevolge van den ramp dier Stad op den 12e Januarij dezès Jaars overkomen, waren bevindende en van de kosten welke deswegens zouden moeten worden geimpendeerd;

Is besloten — de gem: Saaihal toe te staan om tot eene kerk der Roomschezinden te dienen, nevens de Somme van Zeven en dertig duizend Guldens, benooidigd om dezelve tot dat oogmerk te appropriëeren, zullende echter dit werk zoo worden gedirigeerd, dat het niet dan na twee jaren voltooid zij, en inmiddels de voorsz: Saaihal ten spoedigsten in dien staat gebracht, dat zij geen gevaar loope van meer te worden beschaedigd.

Wordende voorts hiermede, voor vervallen gehouden het Commissoriaal, den 1 Meij 1.1. No 63, op den Minister van Binnenlandsche Zaken gestrekt.

En zal Extract dezès aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, ten fine van executie worden gezonden.

Accordeert met voorsz: Register
(geteekend) W.F. Roell.

Aan: den Minister van Binnenlandsche Zaken

GAL, 2e secretarie-archief, inv. no 889, no 250
Lodewijksarchief

Wethouders der Stad Leiden
aan
Den Heer P.J. Oosthuijse, in den Haag.

Mijnheer!

Ingevolge bekome aanschrijving van Z.E. den Minister tot de Binnenlandsche Zaken, vervat in Hoogstdeszelfs Besluit van den 7 dezer maand, No 4, dient deze om U te informeren, dat de door U gedane koop van de Saaihal alhier wordt gehouden voor vervallen, en gij van Uw gedaane bod ontslagen, om reden Zijne Majesteit, bij Besluit van den 15 October l.l., No 14, heeft toegestaan, om gemelde Saaihal tot eene kerk der Roomschegezinden te doen dienen.

Waarmede

Wethouders der Stad Leiden
Ter Ordonnantie van dezelve
J.C. Potgieter

Leiden den 12 Novb. 1807

ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 835, 25 november 1807, no 19
GAL, 2e secretarie-archief, inv. no 889, no 256

Wethouders der Stad Leiden
aan
Zijne Excellentie den Minister van Zijne Majesteit den Koning van Holland, tot de Binnenlandsche Zaken.

Hoog Edele Gestrenge Heer!

Zoo ras wij, bij conductoire missive en aanschrijving van Uwe Excellentie in dato 7 November 1807, No 4, geïnformeerd werden van het Besluit van Zijne Majesteit den Koning, genomen op den 15 October, No 39, houdende bepalingen betrekkelijk het emplooi der Saaihal alhier, hebben wij dadelijk den Koper der voorn. Saaihal van de voorschr. dispositie kennis gegeven; voorts gemeend niet beter aan de intentie van Zijne Majesteit te kunnen voldoen, dan, na voorafgaende kennisgeving van het Decreet van Zijne Majesteit aan den Heer B. Ocke als Pastoor der in de Kerk op de Appelmarkt alhier parochieerende Gemeente, denzelven Heer te verzoeken ons zijne gedachten mede te deelen over de beste wijze, om ten meesten genoegen zoo van de belijders van de R.C. Godsdienst in 't algemeen, als van hem Hr. Pastoor zelve, executie aan voorsz. Decreet te geven: Terwijl wij vervolgens den Architect Guidici hebben verzocht deszelfs consideratien en advies over de beste en minst kostbaarste wijze, om in dien tusschentijd de Saaihal te bewaren voor schade en ongelukken, alsmede om de R.C. Kerk op de Appelmarkt in dien staat te houden, dat daar van geene ongelukken te vreezen zijn.

Het rapport van den Architect Guidici behelst hoofdzakelijk omtrend de Saaihal:

1° om de nog overgeblevene gedeelten van daken, uitgezonderd het gedeelte naast den Tooren aan de oostzijde, als te veel door Stormen om aftewaayen geexponneerd, te amoveren;

2° De zolders op te nemen, uitgezonderd de binten van de afkomende deelen, welke gedeeltelijk gebruikt kunnen worden om de blijvende binten met een rug te dekken en alle de Kinderbintjes gelijkvloers optestapelen en met dito planken enen afdak optewerken.

3° Alle de muren in den omtrek door planken met een rug te dekken om het verder inwateren te beletten.

4° Alle losse kozijnen, ramen en deuren, en andere kleinigheden vastemaken, om al 't zelve tot uitvallen of uitwayen en daar afkomende ongelukken voortekomen.

Omtrend de Kerk op de Appelmarkt dat reeds daaraan de noodzakelijkste reparatien geschieden, doch voornamelijk gezorgd behoort te worden om aan het bovenste gedeelte der voorgevel een anker aan te brengen, om te beletten dat dezelve niet over de straat zoude neervallen, en verder de zolder van de Kerk te schooren, en nog eenige raamen, die open zijn, met planken te sluiten, om de huizinge meer woonbaar te maken.

Omtrent beide deze objecten ons gaarne vereenigende met het geadviseerde door den Heer Architect Guidici, neemen wij de vrijheid, hetzelve ter voldoening aan het 3^e point van Uwer Excellentie gerespecteerde aanschrijving als ons advies voortedragen, en dien ten gevolge Uwe Excellentie te verzoeken, ons te qualificeeren, de voorsz. voorzieningen, zoo omtrend de Saaihal als de Kerk op de Appelmarkt, ten spoedigste te doen effectueeren; terwijl wij intusschen zullen doen gereed maken een bestek tot den opbouw, op den voet van voorschr. Koninklijk Decreet.

Overigens zullen wij de eer hebben de nadere dispositie van Uwe Excellentie afgewagten omtrend de afrekening van den prijs, diende voormelde Saaihal, als zijnde een eigendom van de Stad, in verkoop gegolden heeft, en zulks ingevolge de periode, die daaromtrent in Art. 3 van meergemelde Uwer Excellentie's Resolutie van 7 November ll. voorkomt.

Wij hebben de eer, ons met verschuldigde hoogachting te noemen,

Hoog Edele Gestrenge Heer!

Uwer Excellentie zeer dienstvaardige en gehoorzame Dienaren
Wethouders der Stad Leiden
Ter Ordonnantie van dezelve
(get:) J.C. Potgieter

Leiden den 24 November 1807

ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 835, 18 december 1807, no 15

De Minister etc.

Nader overwogen hebbende de in dato 28 November ll. No 19 ingekomene missive van Wethouders der Stad Leiden van den 24 bevorens, voor zoo veel betreft het approprieren van de Saaihal tot eene Roomsche Kerk, en de afrekening van derzelver koopprijs ten behoeve dier Stad.

Brengt bijwijze van nadere communicatie zijner bedoeling bij zijne aanschrijving van den 7 November ll. No 6, ter kennis van Wethouders der Stad Leiden; dat zijns inziens het approprieren der Saaihal tot eene kerk voor de Roomsche Catholieke Gemeente, thans op de Appelmarkt parochieerende, alsmede het plaatsen eener woning voor den pastoor het best zou kunnen worden overgelaten aan den pastoor en Bestuurders dier gemeente, mits in het oog gehouden worde, dat te dien einde uit de publieke schatkist over niet meer dan de bij koninklijk besluit van den 15 October ll. No 39 geaccordeerde som van f 37000, kan worden gedisponeerd, en dat de betaling dier som van het land niet eerder dan binnen twee jaren zal kunnen gevorderd worden; zoo echter dat de opbouw dier kerk en pastoorswoning geschiede onder het toezigt van Wethouders der Stad Leiden, speciaal ten einde te zorgen, dat de geaccordeerde gelden werkelijk worden besteed tot het oogmerk, waartoe zij door Z.M. den koning zijn geaccordeerd; dat de Minister dus verlangt, dat hieromtrent door Heeren Wethouders het vereischte arrangement met de Bestuurders der voorsz. gemeente gemaakt, en daarvan aan hem Minister berigt worde; kennende tevens Wethouders voornoemd zich van deze als de meest gepaste gelegenheid bedienen, om met dezelve Bestuurders onder approbatie te convenieren over de hoegrootheid der somma, welke uit de voorsz. f 37000 voor de voormelde Saaihal, als een stads eigendom, aan de stedelijke kas zou moeten worden uitgekeerd.

GAL, ramparchief, inv. no 2

Wel Edele Groot Agtbare Heeren!

Door UwEdGr.Agtb. verzogt zijnde eenig bepaald plan voortedragen omtrent de wijze waar op aan de aanschrijving van Zijne Excellentie den Minister van Zijne Majesteit tot de Binnenlandsche Zaken No 18, in dato 16 December 1807, ten opzigte van de Saaihal zoude kunnen voldaan worden, hebben wij de eer UEdGr.Agtb. te rapporteeren:

Dat na gehoudene Conferentien, ook met den Eerw. Heer Bern. Ocke, het ons voorgekomen is, dat, in de gegevene omstandigheden, het meest overeenkomstig de waare en wel begrepen belangen van de Stad zijn zoude, indien de Saaihal, door Zijne Majesteit gedespecieerd tot eene Kerk voor de Roomsche Catholieke Gemeente thans op de Appelmarkt parochieerende, van Stads wege tot het voorsch: einde eenvoudig wierde gecedeerd, onder zodanige bepalingen als wij de vrijheid zullen neemen hier na te laten volgen, zonder dat door het bepalen van eenige Koopschat eene eigenlijk gezegde overgang van eigendom plaats hebbe.

Indien dit, ons advies, in den eersten opslag, enigzins tegen de finantiële belangen van deeze Stad mogt schijnen in te loopen, zal deeze bedenking weldra door de navolgende consideratien werden weggenomen en opgelost.

Wanneer wij te rug zien op den Staat der Saaihal, zodanig als dezelve was na den ramp van den 12 Jan. 1807. — grootendeels verwoest, onherstelbaar beschouwd en verwezen tot afbraak, gelijk dezelve daar toe ook in de daad verkogt is, zoude de geheele amotic van dit gebouw en deszels Toren, de Ruine vergroot, groot nadeel aan de belendene huizen gegeven en de Stad meer en meer ontcierd hebben.

De gunstige bestelling van Zijne Majesteit omtrent dit aloud gebouw en de aanzienlijke toelage tot herstel aan den H^r. Pastor Ocke toegezegd, heeft dit kwaad voorgekomen. — het zelve zal, zoo wel als de naastgelegene huizing door de Heer Pastor aangekogt, nu buiten kosten van de Stad opgebouwd en hersteld worden; indien in tegendeel de Saaihal afgebroken was geworden, zoude het billijk geweest zijn, dat de Stad zoo verre mogelijk schadeloos gesteld wierd en de penningen van de afbraak geprovenieerd ontving — maar wanneer men nu eenige som voor dezelve fixeerde, en daar door de eigendom van het gebouw, als welligt ook van de Toren, aan een bijzonder Persoon of aan eene gemeente cedeerde, zoude daar door in der tijd welligt moeilijkheden en bezwaren kunnen ontstaan; terwijl het daar en boven steeds gereciperd en zoo wij ons niet bedriegen eene Landsbepaling is en blijft dat de Torens met den aankleve van dezelve komen ten laste van de Stad, 't geen ook met opzigt tot de Dispositie over de Klokken met de Denkbeelden van goede politie overeenkomstig is.

Eene bedenking van eenen anderen aart heeft onze gedagten ook eenigermate ten dezen geregeld.

Onze Stad en Burgerij zoo veele & groote weldaden van den Koning en door Hoogstdezelve van het Gouvernement verkregen, zoude het onzes inziens, als tegenwerking, althans voor mindere te vredenheid, welligt van ondankbaarheid, kunnen beschouwd worden, indien wij zels de schijn maar hadden van eenige belemmering toe te brengen aan de gemanifesteerde intentie van Zijne Majesteit omtrent dit Gebouw, en door het vorderen van eene som gelds voor den eigendom van 't zelve voor Stads Casse de executie van den opbouw grootelijks moeilijk zoo niet onmogelijk maakten — en zulks op eenen tijd dat andere Stedelijke gebouwen & Kerken op 's Lands kosten geheel hersteld werden.

Wij meenen genoeg gezegd te hebben tot betoog der gegrondheid van ons voorstel, dat namelijk de voormalige Saaihal, zonder eenige betaling, tot eene Kerk voor de Roomsche Catholieke Gemeente thans op de Appelmarkt parochieerende, van Stads wege werde gecedeerd; ten dien effecte, dat het approprieren van dezelve, volgens de gemanifesteerde intentie van Zijne Majesteit, onder opzigt van de Regeering dezer Stad ten spoedigsten geschiedende, de dispositie van dat Gebouw zij en blijve aan dezelve Gemeente of die daar toe van hunnent wege gesteld zij, tot het einde bij Z. M. Decreet bepaald; dat het onderhoud der Kerk ten allen tijde geschiedde door en ten laste van dezelve Gemeente — behoudens het oppertoezigt van Stads wege over dat gebouw even als alle andere publieke gebouwen — terwijl de Toren met den aankleve van dien onder het gewoon toezigt van de Stad staande ook van Stads wege zal worden onderhouden en het Klokkenwerk gedirigeerd.

Indien dit ons Rapport de goedkeuring van UwEdGr.Agtb. mogt wegdragen, en in eene finale dispositie verandert worden, zouden wij verder proponeeren, dat hier van bij Missive aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken werde kennisse gegeven, om Zijne Majesteit daar van kennisse te geeven, en de Heer Pastor Ocke daarvan bij Extract werde geïnformeerd.

Wij hebben

Rapport omtrent de Saaihal

Van de HHr. Kluit
v. Bommel
15 February 1808
gearresteerd en gevolgd.

GAL, 2e secretarie-archief, inv. no 890, no 10

ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 835, 16 februari 1808, no 7

19

De Burgemeester der Stad Leiden

aan

Zijne Excellentie, den Minister van Zijne Majesteit den Koning van Holland tot de Binnenlandsche Zaken

Hoog Edele Gestrenge Heer!

Wanneer, overeenkomstig de dispositie van Uwe Excellentie, in dato 16 December l.l., No 18, met den Pastoor der Roomsche Catholieke Gemeente, op de Appelmarkt alhier parochieerende, gesproken is over het approprieren der Saaihal tot eene kerk voor gemelde Gemeente, en vervolgens in overweging is genomen, dat, door het vorderen van zekere Somme gelds voor den overgang van den eigendom van dat gebouw, en den daartoe behoorende toren, volgens de vergunning Uwer Excellentie bij voorschrevene dispositie; de executie van den opbouw, wat het finantiële betreft, zeer moeilijk, zoo niet onmogelijk, zoude worden gemaakt; is met voorn: Pastoor, onder approbatie van Uwe Excellentie overeengekomen:

Dat de voormalige Saaihal dezer Stad, zonder eenige betaling, tot eene kerk voor de Roomsche Catholieke Gemeente, thans op de Appelmarkt alhier parochieerende, van Stadswege zal worden gecedeerd, ten dien effecte, dat het approprieren van dezelve, volgens de gemanifesteerde intentie van Zijne Majesteit, onder opzigt van de Regeering dezer Stad ten spoedigste zal geschieden, en dat de dispositie over dat gebouw zal zijn en blijven aan dezelve Gemeente, of die daartoe harentwege gesteld zijn of zullen worden, tot het einde, bij Zijner Majesteits Decreet bepaald. En

Dat het onderhoud der kerk ten allen tijde zal geschieden door en ten laste van voorn: Gemeente; behoudens het oppertoezigt van Stadswege over dat gebouw, even als over alle andere publieke Gestichten: terwijl de toren met den aankleve van dien, mitsgaders het klokkewerk, onder het toezigt en de directie van deze Stad zal blijven, en ook van Stadswege zal worden onderhouden.

Ik neem dus de vrijheid, hierop de approbatie van Uwe Excellentie te verzoeken, en mij met alle verschuldigde hoogachting te noemen,

Hoog Edele Gestrenge Heer!

Uwer Excell. zeer dienstvaardigen en gehoorzamen Dienaar.

De Burgemeester voornoemd.

D.R. Wijkerheld Bisdom

Leiden, den 15 febr. 1808.

Extract uit de Notulen, gehouden ter Kamer van Burgemeester en Wethouders van Leyden.

Donderdag, den 18 Februarij 1808

De Burgemeester heeft gecommuniceerd:

1°. eene dispositie van Zijne Excellentie den Minister tot de Binnenlandsche Zaken, in dato 16 Februarij l.l., no 7, houdende, dat aan Zijne Excellentie voornoemd geene redenen zijn voorgekomen, waarom hij niet zou berusten in de gemaakte overeenkomst met den Pastoor der R.C. Gemeente, op de Appelmarkt alhier parochierende, namelijk dat de voormalige Saaihal dezer stad, zonder eenige betaling, tot eene kerk voor de opgemelde Gemeente van stadswege zal worden gecedeerd, onder de voorwaarden, bij missive van den 15en dezer maand aan Z.E. voorgedragen.

En is de voorschrevene dispositie aangenomen voor notificatie, en diensvolgens als nu vastgesteld en bepaald:

Dat de voormalige Saaihal dezer stad, zonder eenige betaling, van stadswege wordt gecedeerd tot eene kerk voor de Roomsche Katholieke gemeente, thans op de Appelmarkt alhier parochierende, in diervoege en ten dien effecte dat het appropriëren van dezelve volgens de gemanifesteerde intentie van Zijne Majesteit, onder opzigt van de Regering dezer stad, ten spoedigste zal geschieden, en dat de dispositie over dat gebouw zal zijn en blijven aan dezelve gemeente, of die daartoe harentwege gesteld zijn of zullen worden, tot het einde bij Zijner Majesteits decreet bepaald. En

Dat het onderhoud dier kerk ten allen tijde zal geschieden door en ten laste van de voorsz. gemeente, behoudens het oppertoezicht van stadswege over dat gebouw, even als over alle andere publieke gestichten; terwijl de toren met den aanleve van dien, mitsgaders het klokkewerk, onder het toezicht en de directie van deze stad zal blijven, en ook van stadswege onderhouden worden.

En zal extract dezer worden gezonden aan den Pastoor der Roomsche Katholieke Gemeente, op de Appelmarkt parochierende, ter informatie.

Accordeert met voors. Notulen,

De Secretaris der Stad Leyden,

Wel Edel Heer!

Ik heb de commissie, welke ik de eer had van UE te mogen ontvangen, zodra mij mogelijk was bewerkstelligd.

Het huis naast de nieuwe Pastorij, is niet te koop; maar omtrent het andere mag ik U eene tekening geven, benevens eene beschrijving van hetzelfde: de eigenaar die f 14000 vraagt, verzocht binnen 2 dagen antwoord, terwijl zo hij zegt hem reeds aanvragen naar hetzelfde gedaan en reeds een bod.

Ik had gehoopt UE deze papieren in persoon te kunnen brengen maar eene nieuwe verkoudheid verpligt mij wederom het huis te houden, zo dat ik Woensdag mij bij den Eerw. Pastor te Voorburg niet zal kunnen begeven.

Ik zal echter zorgen bij de eerste gelegenheid UwelEd bij monde te komen verzekeren hoe zeer ik met achting ben

UwelEd: Heer!

Uwe Dw: Dienaar

Bern: Ocke

Gelieft Mevrouw mijne verschuldigde complimenten te doen

Leiden 22 Febr. 1808

P:S: Woensdag aanstaande de eerste annoucen, naamlijk wegens de Romp der kerk aantebesten, hetw: plaats zal hebben heden 12 dagen.

Den Heere P.J. van Oosthuijzen in den Haag

Wel Edel Heer!

Willig berustende in uwe prijslijke voorzichtigheid, heb ik daadlijk werk gemaakt om de onderscheidene Resolutien welke UE vraagt te bekomen, maar weldra bemerkte ik dat 't mij volstrekt ondoenlijkheid was om die te krijgen voor den bepaalden dag der aanbesteding, die om de allergewigtigste reden niet kon uitgesteld worden: Ik moest derhalve zorgen dat ik ten minsten de aanbesteding liet doorgaan als die van de andere kerken.

Ten anderen wierd ik in de laatste dagen al meer en meer gedrongen om de Termijnen van betaling te bepalen zonder hetw. er geene inschrijvers zich zouden hebben opgedaan, Ik moest dan ook hier in decidieren en heb de Termijnen wel ten voordeele gesteld: Ik moest hier in te meer voortgaan om dat ik niet had gewagt UwE. zou hebben kunnen spreken of schrijven, terwijl ik U retour over Utrecht verpagitte.

Ik ben geresolveert om eerstdaags een advis aan den Koning of aan den Minister van binnenlandsche zaken te maken zodra ik uitslag heb, zal ik UwE. berigt geven even gelijk ik U verslag gedaan heb van al mijn wedervaren is.

Ik ben blijde dat 't 'Amstelveen dus verre zo wel geschikt is, UwE. zal voor het behoud dier boedel wel zorgen.

Ik hoop UwE. op Uwe Reis naar Utrecht te zullen mogen ontvangen en kan 't op het middagmaal zijn zo veel te aangenamer maar gelieft mij dan het uur te laten weten, wanneer ik diende klaar te zijn om U te mogen opwagten.

Gelieft Mevrouw van mijn nedrig respect te verzekeren en geloof dat ik ben met alle hoogachting

Wel Edel Heer

UwelEd DW Dienaar

Bern. Ocke

Leiden 6 Maart 1808

De Burgemeester der Stad Leiden

aan

Zijne Excellentie den Minister van Zijne Majesteit den Koning van Holland, tot de Binnenlandsche Zaken

Hoog Edele Gestrenge Heer!

Op verzoek van den Pastoor Ocke geef ik mij de eer, Uwe Excellentie bij dezen kennis te geven, dat de vertimmering der Saay-hal, tot eene Roomsche Katholieke Kerk onder het toezicht dezer Stads Regering publiek is aanbesteed, het Metzelwerk voor f 5500.— het Timmerwerk voor f 3300.— en het Steenhouwerswerk voor f 1350.—; en dat volgens opgaaf van voornoemde Pastoor, bovendien nog zoude benodigd zijn circa f 6500.— voor Hout, f 1200.— voor Lood, f 250.— tot restitutie van uitgeschote trekpenningen en f 5300.— tot betaling van het door hem gekogte woonhuis, welk alles te zamen ingevolge de hiernevensgevoegde Notitie en het door hem gemaakte

Adres zoude bedragen eene somma van f 23400 — die in den loop van dit jaar door hem Ocke dieswegens zouden moeten worden betaald. Voorts erken ik gaarne reflexie te hebben gemaakt op wat wijze voorsz. Kerk, volgens het bestek gemaakt wordende, behoorlijk licht zoude kunnen scheppen, en dat ik daarom dan ook met den Heer Guidici hebbe gesproken om door gemelde Pastoor eenige voeten gronds van de Ruine tot dat einde te doen overnemen; en het is dan ook uit hoofde van die bedenking, dat de Heer Guidici daartoe heeft vervaardigd eene tekening, dewelke ik de vrijheid neem hiernevens te voegen.

Ik heb de eer met alle hoogachting te zijn
Hoog Edele Gestrenge Heer!

Uwer Excell. zeer geh. dienaar
De Burgemeester voornoemd
(get.) D. R. Wijckerheld Bisdom

Leiden den 24 Maart 1808

Lodewijksarchief

den 16 Mei 1808
No 12 L°

De Minister van Zijne Majesteit den Koning van Holland, tot de Binnenlandsche Zaken. Ontvangen hebbende eene Missive van de Commissie tot herbouwing van de vernielde wijk der Stad Leiden, geschreven te Amsterdam den 15 dezer maand, daarbij, ter voldoening aan des Ministers dispositie van den 25 Maart II. No 6, met terugzending der aan hun toegezonden Kaart, dienende van Consideration en advis, ten aanzien der, door den Burgemeester der Stad Leiden, gedane Voordragt, opzigtelijk den afstand van eenige Voeten gronds van de ruine, aan den Pastoor B. Ocke, ten einde de tot eene Roomsche kerk geconstitueerd wordende gewezen Saayhal behoorlijk licht zoude kunnen scheppen.

Geeft de Minister voorn. den Burgemeester der Stad Leiden te kennen, dat hem gene zwarigheden zijn voorgekomen, dat aan den Pastoor B. Ocke, aan de Westzijde van deze gewezen Saayhal worden gecedeerd eene uitgestrektheid gronds ter breedte van 40 voeten langs het Rapenburg en strekkende van daar in eene rechte lijn evenwijdig aan het reeds geformeerde en met Boomen beplante plein, tot aan de Boomgaardsteeg, tegens restitutie van zoodanige Somme van Penningen, als bij afbakening en opmeting bevonden zal worden, dat voor een gedeelte van dien grond, door den Lande is uitgeschoten; onder bepaling echter, dat de gemelde Pastoor B. Ocke verplicht zal zijn, ten zijnen kosten, langs de zijde van het Rapenburg, ter voller breedte van opgamelde 40 Voeten, te stellen een Huis of gebouw van een betamelijk aanzien, en van zoo danige diepte als hij zal goedvinden en convenabel oordeelen, met vrijlating tevens, om het verdere terrein langs de ruine en Boomgaardsteeg, met een bekwame Scheidmuur afte sluiten; zullende echter in de zijdmuur van het te bouwen huis, tuin of openplaats, geene deuren of lichten mogen stellen, terwijl het hem echter zal vrijstaan, wanneer bij vervolg, door een of meer anderen nevens dit aan hem te cederen terrein mogt worden aangebouwd, wegens den eigendom of gemeenschap der door hem aangelegde muuren en het al of niet plaatsen van lichten in dezelve zoodanige schikkingen aan te gaan; als hij of zijne regt verkrijgende zullen goedvinden: Schrijvende de Minister voornoemd, wijders hem Burgemeester aan, om hiervan de Pastoor B. Ocke te informeren. En geeft de Minister voorts aan deze Dispositie mede kennis aan de Commissie van herbouwing bovengemeld, tot hare informatie.

Utrecht den 16 Mei 1808
De Minister voornoemd
(get) J. H. Molerus

GAL, 2e secretarie-archief, inv. no 890, no 166

De Burgemeester der stad Leiden
aan

Zijne Excellentie den Minister van Zijne Majesteit den Koning van Holland, tot de Binnenlandsche Zaken

Hoog Edele Gestrenge Heer!

Immediaat op den ontvang van Uwe veel geëerde Dispositie van den 19^e dezer No 17, heb ik deszelfs gratieuse inhoud gecommuniceerd aan den Pastoor Ocke, dewelke zich bijzonder loueerde over de promptitude waarmede zijne Werkbazen stonden te worden betaald; mij tevens verzoekende Uwe Excellentie zijnentwegen te informeren, dat het niet vroeger vragen om de f 6968 — niet was toetschrijven aan eenige inattentie, maar daaraan, dat gemelde Bazen ditmaal 5 à 6 weeken vroeger met hun werk in gereedheid zullen zijn, dan zij volgens hun Contract van aanneming verplicht waren; en dus ook de betaling door hem was gecalculeert.

Ik voldoe dan hiermede aan dit zijn verzoek, en heb de eer met de gedistingueerde gevoelens van hoogachting te zijn,

Hoog Edele Gestrenge Heer!

Uwer Excell. zeer gehoorzame Dienaar
De Burgemeester voornoemd
(geteekend) D. R. Wijckerheld Bisdom

Leiden den 25 Julij 1808

GAL, 2e secretarie-archief, inv. no 890, no 198

De Burgemeester der Stad Leiden

Aan

Zijne Excellentie den Minister van Zijne Majesteit den Koning van Holland, tot de Binnenlandsche Zaken.

Hoog Edele Gestrenge Heer!

Ter voldoening aan de aanschrijving van Uw Ministerie, van den 25 Maart I.I., No 6, neem ik de vrijheid, Uwe Excellentie bij dezen te informeren, dat de Pastoor Ocke mij heeft herinnerd, dat, voor den opbouw der gewezen Saaihal tot eene Roomsche Kerk alhier, bij hem tot heden zijn ontvangen f 13468, en dus, volgens die aanschrijving, in dezen jare daartoe nog kunnen worden ontvangen f 5032; en dat dezelve mij daarbij tevens verzocht heeft, dat ik bij Uwe Excellentie wilde solliciteren, om de gemelde f 5032 op den Staat der Uitgaven van de aanstaande maand November te doen brengen, en vervolgens daar van de noodige Ordonnantie te verleen.

Gaarne voldoe ik hiermede aan dat verlangen; terwijl ik de eer heb, met alle verschuldigde hoogachting te zijn

Hoog Edele Gestrenge Heer!

Uwer Excell. zeer gehoorz. Dienaar
De Burgemeester voornoemd
(get.) D. R. Wijckerheld Bisdom

Leiden den 22 September 1808

24

25

26

Aan Zijne Excellentie den Minister van Zijne Majesteit den Koning van Holland tot de Binnenlandsche Zaken.

Geeft met gepasten eerbied te kennen Bernardus Ocke R.C. Pastor te Leiden, dat, hem bij eene dispositie van zijne Exc. den Minister tot de Binnenlandsche Zaken de dato 16 Meij 1808 No 12 L³ gecedeerd zijnde aan de westzijde van de gewezen Saaijhal eene uitgestrekte grond ter breedte van 40 voeten langs het Rapenburg en strekkende van daar in eene rechte lijn evenwijdig van het reeds met Boomen beplante Plein, bij nog andere bepalingen, onder deze voorwaarde, dat hij zal stellen ter zijne kosten langs de zijde van het Rapenburg ter volle breedte van opgemelde 40 voeten een huis of gebouw van betaamlijk aanzien etc. en nu met dit werk een aanvang willende maken, Hij de vrijheid neemt zich aan te bieden om ook de overige grond van het plein der Ruinen tusschen de gewezen Saaijhal en het nieuwe Plantsoen en tusschen het Rapenburg en de Boomgaardsteeg gelegen, indien hem deze grond zonder kosten mogt worden afgestaan, te occuperen, met den last echter om de geheele zijde langs het Rapenburg van de gewezen Saaijhal tot aan de afbaking langs het Plantsoen alsdan te bebouwen volgens een plan, van hetwelk hij de eer heeft een schets hier bij te voegen, en de overige omtrek van het geheele Terrain aan de weg langs het nieuw Plantsoen en aan de Boomgaardsteeg met een gepasten ring-muur af te sluiten: Dat hij hiertoe is aangespoord in de eerste plaats door zucht om aan de nieuwe Kerk zo veel vrijheid en licht, als doenlijk is te bezorgen, hebbende de Kerk geen licht als over het nieuwe terrein. Ten anderen door den wensch zijner Stadgenooten, dat tog eenmaal iemand mogt beginnen om de opene Wijk dezer Stad aan te vullen en eenigermaßen te herstellen. Verzoekt om die redenen ook van Uw Hoog Ed: Gestrengen ootmoedig op dit zijn voorstel eene gunstige dispositie.

1° welk doende etc.

Bernardus Ocke R.C. pastor

Leiden den 22 December 1808

ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 637, 20 februari 1809, no 23

Amsterdam den 21 Januarij 1809

De Commissie tot herbouwing van de Vernielde Wijk der Stad Leijden,

Aan

Zijne Excellentie, De Minister tot de Binnenlandsche Zaken.

Hoog Edele Gestrenge Heer!

Het heeft Uwe Excellentie behaagd, bij dispositie van den 27sten December 1808 No 16, in onze handen te stellen ten fine van consideratien en advis:

1° Een Request van den Pastoor Bernardus Ocke, houdende aanbod om als nog een zeker gedeelte van de ruïne te zullen bebouwen, wanneer hem het zelve kosteloos wierd gecedeerd, en zulks volgens een daar van geformeerd en ten Requeste overgelegd Plan.

2° Een Request van Hermanus Philippus Wilmers, verzoekende een klein gedeelte grond van de ruïne, tot vergrooting van zijnen Tuin.

Ter gehoorzame voldoening aan welke Dispositie, wij de eer hebben met te rugzending der opgemelde Requesten en Bijlagen, het navolgende voort te dragen:

Ten aanzien van het Eerstgemelde Request van den Pastoor Bernardus Ocke, moeten wij de vrijheid gebruiken Uwe Excellentie te herinneren, dat aan denzelven, bij dispositie van den 16de Meij 1808 No 12, is gecedeerd eene uitgestrekte gronds aan de Westzijde van de Saaijhal, ter breedte van 40 Voeten langs het Rapenburg, en strekkende van daar, in eene rechte lijn evenwijdig aan het reeds geformeerde en met Boomen beplante plein tot aan de Boomgaardsteeg, tegens restitutie van zodanige sommen van penningen, als bij afbaking en opmeting bevonden zal worden, dat voor een gedeelte van dien grond door den Lande is uitgeschoten, onder bepaling egter, dat de gemelde Pastoor Ocke, verplicht zal zijn, ten zijnen kosten, langs de zijde van het Rapenburg, ter voller breedte van opgemelde 40 Voeten, te stellen een Huis of Gebouw van een betamelijk aanzien, en van zodanige diepte als hij zal goedvinden en conconvabel oordeelen, met vrijlating tevens om het verdere terrein langs de ruïne en Boomgaardsteeg, met eene bekwaame Scheidmuur af te sluiten; zonder egter in de Zijd-muur van het te bouwen Huis, Tuin of open-plaats, eenige Deuren of Ligten te mogen stellen.

Deze vergunning nu, verleend op des Pastoors verzoek, ten einde de tot eene Roomsche-kerk geconstrueerd wordende Saaij-hal behoorlijk licht zoude kunnen scheppen, is geenzints strijdig met het Generaal Ontwerp van herbouwing, gearresteerd bij Besluit van Zijne Majesteit den Koning, d^o 3 November 1807, no 22, terwijl naar billijkheid de door den Lande uitgeschoten penningen, wegens de te cedeeren grond, door den Pastoor moeten worden gerestitueerd.

Dan tot hier toe is aan deze dispositie nog niet voldaan; de Pastoor egter volgens zijn Request, daar mede een aanvang willende maken, gebruikt de vrijheid, in de termen van zich daar toe aan te bieden, om ook de overige grond van het plein der ruïne tusschen de gewezen Saaij-hal en het nieuwe plantsoen, en tusschen het Rapenburg en de Boomgaardsteeg te occuperen, dog onder de volgende conditien:

1° dat hem deze grond zonder kosten mogt worden afgestaan.

2° dat hij, volgens eene bij het Request gevoegde Schets, langs de zijde van het Rapenburg zoude bouwen twee Huizen, ieder volgens meeting op de schaal, van 28 voeten lengte en breedte, te samen vereenigd door een front-muur met een poort in het midden, en den overigen omtrek van het geheele Terrain aan den weg langs het nieuwe plantsoen en aan de Boomgaardsteeg, met een gepaste ring-muur zoude afsluiten.

Indien dit aanbod word geaccepteerd, dan zoude er in zo verre van het gearresteerde Generaal Plan van herbouwing moeten worden afgegaan, dat in plaats van volgens het zelve, langs het voorsz. plein een rijke woonhuizen te bekomen, in het zelfde alignement slegs één hoekhuis, en voorts een ringmuur in de plaats zoude worden gesteld, terwijl de dispositie van den 16de Meij 1808, No 12, deze verandering zoude ondergaan, dat, in plaats van naast de Roomsche-kerk een gebouw van 40 voeten breedte, slegs een Huis van 28 voeten zoude worden opgetrokken, verbonden met het andere te stellen hoek-huis, door een front-muur en poort; aan welke men verondersteld dat een goed aanzien zal gegeven worden, de kosten van de gronden welke de Pastoor Ocke verplicht is volgens meergemelde dispositie te restitueeren, gissen wij dat ongeveer f 275:— zullen bedragen, terwijl de meerdere grond welke hij aanbied te occuperen, ruim f 700:— zal belooopen.

Wenschelijk ware het dat men zich aan het gearresteerde Generaal Ontwerp van herbouwing stiptelijk konde houden, dog daar wij zo weinig, of wel geen lust onder de particulieren ontdekken, om op het verwoeste terrein te bouwen, koomt ons den ijver van den Pastoor Ocke, om aan den wensch zijner stadgenooten, dat tog eenmaal iemand daar mede een begin mogt maken, te voldoen, des te prijszlijker voor, en waardig alle aanmoediging te verdienen: Wij zouden dierhalven omtrent de afwijking van het gearresteerde Generaal Ontwerp, nog des te toegevender kunnen zijn, indien de Pastoor konde goedvinden, behalven de geproponeerde twee huizen, die nu samen 56 voeten, en dus maar 16 voeten meerder breedte zullen uitmaken dan het Gebouw 't welk hij anders verplicht is op het Rapenburg te stellen, terwijl hij tevens genoegzaam in dezelfde of gelijke lengtens ring-muuren, welke hij zo wel in het eene als in het andere geval zal moeten maken, een aanmerkelijk veel grooter terrein tot den aanleg van een Tuin zal besluiten, indien Hij (zeggen wij) konde goedvinden, een derde Huis, mede van 28 voeten breedte en gelijke Façe te bouwen, op den anderen hoek van dit intesluiten terrein, langs het plein en het verlengde der Boomgaardsteeg, en deze gebouwen niet slegs met een eenvoudige ring-muur, maar met een front-muur, als langs het Rapenburg van goed aanzien te vereenigen, waar door dan deze hoek op eene bekwaame en reguliere wijze zoude zijn geoccupeerd.

Indien deze gedagten, Uwer Excellenties goedkeuring mogt wegdragen, en Hoogstdezelve konde goedvinden een Voordragt aan Zijne

Majesteit te doen, voor zo verre nodig is van het gearresteerde Generale Plan van herbouwing, zo in dit als in voorkomende gelijksoortige gevallen, eenigermate te mogen afwijken, zouden wij onder eerbiedigen correctie van oordeel zijn, dat het aanbod van den Pastoor Ocke, op den gemelden voet zoude kunnen worden geaccepteerd, en wel zo, dat of dadelijk de drie huizen te gelijk, of successievelijk die op de hoeken het eerst werden gebouwd, voor en al eer uitwendig het terrein door muuren of schuttingen werd ingesloten, en dat gene fundamenten aangelegd nog muuren opgetrokken mogen worden, dan na dat de Juiste roijningen en afbakingen bevorens met overleg en ten genoegen van onze Commissie zullen zijn gereguleerd en bepaald; Meenende wij het voorts aan Uwe Excellenties oordeel of aan het goedvinden van Zijne Majesteit te kunnen overlaten, of dit terrein al dan niet, aan den Pastoor kosteloos zal worden uitgegeven, en of in het eerste geval, zulks tot het geheele terrein zal worden betrekkelijk gemaakt, en dan ook in zo verre de dispositie van 16 Meij 1808 No 12, volgens welke hij reeds verplicht is, de waarde van de daar bij bepaalden grond te restituëeren, zoude behooren te worden gealtereerd, dan of dit maar alleen zoude plaats hebben, ten aanzien van het meerdere gedeelte grond, 't welk volgens dit Plan zoude geoccupeerd worden.

Dog bijaldien de Pastoor Ocke zig de voorwaarde wegens het bouwen van het derde Huis niet mogt laten welgevallen, en waaromtrent hem zoude kunnen worden voorgesteld, zich binnen zekere te bepalen korten tijd stellig te moeten declareeren, zouden wij in consideratie geeven, om hem voor zijn aanbod te bedanken, met aansporing tevens om in het aanstaande voorjaar aan de dispositie van 16 Meij des gepasseerden Jaars, en daar door tevens overeenkomstig zijn ijver en verlangen, aan den wensch zijner stadgenoten te voldoen, terwijl wij hopen dat door deze werkzaamheid dan ook wel een of meer anderen zullen worden opgewekt om aan dezen bouw, 't zij op de opgemelden, 't zij op eene andere bekwaame wijze te sluiten.

Belangende het tweede Request, van **Hermanus Philippus Wilmers**, verzockende om van de grond der ruïne 11 voeten in lengte en 15 voeten in breedte te mogen gebruiken, om daar mede zijnen tuin te vergrooten, en in de daarom te metselen Muur een Coupel te doen bouwen, moeten wij de eer hebben aan te merken:

dat hoe zeer volgens het generaal Ontwerp van herbouwing op dit terrein al mede Woonhuizen zoude moeten worden gesteld, dit egter wegens de bekrompenheid van het zelve niet welvoeglijk ter executie zoude kunnen worden gebracht, zijnde het Plan van herbouwing geformeerd, in veronderstelling, dat volgens de gedrukte platte-grond van het verwoeste terrein, aan dezen hoek meerder zoude worden geamoveerd of weggebroken, dan naderhand bevonden is geschied te zijn, en dat uit dien hoofde, als om dat dit terrein wat meer agterwaards gelegen is, het verzoek van den Requestant des te eerder kan worden toegestaan, dog egter onder deze bepalingen, dat zonder de maaten aantenemen welke door hem worden opgegeven dat het te occuperen terrein volgens de bijgevoegde Tekening zouden besltaan, hij verplicht zal zijn de kosten der aan hem te cedeeren grond aan den Lande te restituëeren, tot zodanige Somme als bij opneming zal worden bevonden voor dezelve te zijn uitbetaald, en dat hij ook in den aanleg, afbaking en opbouw van de te metselen muur en coupel niet dan met overleg en goedkeuring onzer Commissie zal mogen te werk gaan; terwijl hem ook verder zal dienen te worden te kennen gegeeven, dat de verandering in den uitgang voor zekeren **Koebergen** daar door veroorzaakt, niet anders kan en zal worden geconsidereert, dan als een schikking welke verondersteld word tusschen denzelven en den Requestant te zijn aangegaan, dog welke dit egter geenzints word gehomologeerd, maar alleen aangezien tot wederzeggens toe.

Vertrouwende hier mede, aan het door Uwe Excellentie van ons gerequireerde te hebben voldaan, hebben wij de eer ons met verschuldigde hoogagting en eerbied te noemen.

Hoog Edele Gestrenge Heer!

Uwer Excellenties

Onderdanige en gehoorzame Dienaaren

J. van Westenhout J.T. Thibault A. van der Hart

ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 641, 24 v. Lentem. 1809, no 21

29

Aan den Burgemeester der Stad Leijden

Edel Groot Achtbaar Heer!

UwEdGr. Acht heeft de goedheid gehad mij te communiceren eene aanschrijving van zijne Excellentie den Minister tot de Binnenlandsche Zaken No 23 de dato 20 februarij 1809, betrekkelijk mijn Request houdende aanbod om als nog een zeker gedeelte van de Ruïne te zullen bebouwen, wanneer hetzelfde kosteloos wierdt gecedeerd, en zulks volgens een daarvan geformeerd en ten Requeste overgelegd Plan; waarbij zijn HoogEdGestrenge geliefte te declareeren niet ongezind te zijn, mijn gedaan verzoek tot afstand van nog een gedeelte grond van het terrein der Ruïne aan Zijne Majesteit favorabel voor te dragen, bij aldien ik zou kunnen goedvinden, om behalven de twee huizen, welke, volgens het door mij overgelegde Plan, op dien grond zouden worden gezet, nog een derde huis mede van 28 voeten breedte in gelijke Face te doen bouwen op den anderen hoek van het intesluiten terrein langs het plein en het verlangde der Boomgaardsteeg.

Ik ben erkentelijk Ed.Gr. Achtb. Heer aan Zijne Excell. voor Zijn HoogEd. goede welwillendheid in dezen, en gevoel mijne verplichting om hier alles te doen wat mij eenigzints uitvoerlijk is, te meer daar ik niet kan ontkennen of zodanig een derde huis zou zeer veel circaad aan dat herbouwde terrein toebrengen. Ik heb daarom ook alle mogelijke moeite gedaan, om middelen op te zoeken en die te vinden, door welke ik aan het billijk verlangen van Zijne Excell. zou kunnen voldoen. Ik heb ten dien einde met kundige en met belanghebbende, met zommige mijner Gemeente en met den Architect Guidici een en andermaal geraadpleegd, dan moet tot mijn Leedweezen UwEdGr. Achtb. berigten, dat na alle onderzoek, na alle overleg 't mij bij blijft, dat ik zoodanige meerdere kosten als dit derde Huis zou aanbrengen, en die men moet rekenen op f 10,000.— niet kan noch mag op mij nemen, om daarmede eene Gemeente te bezwaren, welke reeds ongewone Contributien zich zal moeten vergroosten, die waarlijk voor haare omstandigheden reeds bezwaarlijk zijn zullen, en aan welke zij zich ligt zoude onttrekken, indien niet de vreugd en dankbaarheid wegens den weldaad des Konings haar het slegts mogelijke draagbaar maakte.

Ik bid dat UwEdGr. Achtb. zich geliefte verzekerd te houden, dat 't dus niet aan mijne wil, maar alleen aan het vermogen hapert, wanneer ik zeg dat ik het voorstel van zijne Excell. niet kan volgen, en verzoek nedrig dat Uw EdGr. Achtb. door Uwe bijgevoegde aanmerkingen ook zijne Excell. hiervan wel zal willen overtuigen.

Ik heb de eer met den diepsten eerbied te zijn.

Edel Groot Achtbaar Heer!

Uwe Edel Groot Achtbare onderdanigste Dienaar
Bernardus Ocke R.C. pastor

Leijden

den 11 Maart 1809

ARA, archief binnenlandse zaken vóór 1813, inv. no 641, 24 van Lentem. 1809, no 21

30

De Burgemeester der Stad Leiden

Aan

Zijne Excellentie den Minister tot de Binnenlandsche Zaken

Hoog Edele Gestrenge Heer!

Terstond na de receptie van Uwe veel gevenereerde Dispositie van den 20^e van Sprokkelmaand l.l. heb ik dezelve gesteld in handen van den Pastor Bernardus Ocke, en daarop ontvangen het kopijlijk hier nevens gevoegde antwoord, waaruit Uwe Excellentie zal zien, het geen

hij mij ook ten ernstigsten heeft betuigt, de onmogelijkheid, waarin hij is om aan het anderzints nuttig plan der Commissie van Opbouw te kunnen voldoen. Echter blijft hij bereid, om, met hulp van eenige Leden zijner Gemeente, als nog te voldoen aan zijne te voren gedane Offerte, om een terrein van circa 93 Voeten der ruïne, aan de zijde van het Rapenburg, te betimmeren; en om zelfs dat terrein, ter zijde van de Langebrug, met eene bekwame muur, naar goedvinden der Commissie, afzetten, zoo hij maar spoedig daartoe mogt worden in staat gesteld.

Ik hoop dus, dat de executie van de plans van den voorsz. Pastor, gelijk ook dat van den ouden Heer Wilmens, die beide met moeite daartoe zijn gepeperuadeerd, door een spoedige en gunstige Dispositie van Uwe Excellentie zullen worden bevordert; terwijl ik de eer heb met alle verschuldigde hoogachting te zijn.

Hoog Edele Gestrenge Heer!

Uwer Excell. zeer gehoorzame Dienaar
De Burgemeester voornoemd
D.R. Wijkerheld Bisdom

Leiden, de 13^{en} van Lentemaand 1809

31

Lodewijksarchief

den 11. van Grasmaand 1809

De Minister van den Eeredienst

Ontvangen hebbende een Koninklijk besluit gegeven te Amsterdam den 9. dezer No 15, waarbij verleend wordt het gevraagd verlof, om den Naam van Kerk van den Heiligen Lodewijk te geven aan de Kerk der Roomschegezinden te Leiden, welke bevorens is geweest het gebouw der Saai-hal aldaar, en bij Koninklijke decisie van den 15 van Wijnmaand 1807 No 39 tot dit gebruik vergund, terwijl nog tevens aan dezelve Kerk wordt toegestaan een Jaarlijksch inkomen van zeshonderd guldens. Wordende wijders de Minister met de uitvoering van dit besluit belast.

Brengt den inhoud van voorsz. besluit ter kennis van den Heere Landdrost van Maasland, den Aartspriester van Holland en Zeeland, en den Roomsch Catholijk Pastoor Ocke te Leiden respectvelijk tot informatie.

Amsterdam den 11. v Grasm. 1809

De Minister voornoemd
bij absentie van denzelven
De Secretaris Generaal

32

ARA, rooms katholieke eredienst, inv. no 63, dossier 278

Hoog Edle Gestrengen Heer!

Ik heb de eer ter kennis van Uwe Excell. te brengen, dat de kerk van den H. Lodewijk, te Leiden, thans zo verre voltooid is, dat de eerste plegtige Dienst in dezelve op Dingsdag den 17 dezer zal plaats hebben en voeglijk kan hebben: Indien Uwe Exc: hier bij iets mogt beveelen of beschikken willen; verzoek ik nedrig mij Uwe verlangens te laten weten, welke ik met alle bereidvaardigheid en ijver zal opvolgen.

Verders bedank ik Uw H.E.Gestr: voor zo vele goedheden welke ik van Uw Ministerie genoten heb, en neem de vrijheid mij en mijne Kerk in Uwe voortdurende zorg en bescherming aan te beveelen.

Ik ben met de diepste eerbied
Hoog edel gestrengen Heer

Van Uwe Exc: de onderdanigste Dienaar
Bern^s Ocke

Leiden, den 11 Oct: 1809

33

Lodewijksarchief

Copie de la declaration de Monsieur le Bourgemestre de cette ville

Le Soussigné Bourgemestre de cette ville declare que B. Ocke Pasteur Catholique ayant mis sous mes yeux les Comptes des ouvrages fait au batiment dit le Say-hal pour le convertir en une Eglise Cath Romaine il en resulte que les depenses ont exedé la somme accordée par Sa Majesté de Vingt Mille Florins que cet Edifice a été réparé de la maniere dont il convenoit qu'il le fait pour repondre aux pieuses intentions du Monarque qu'il sera un monument durable de la bienfaisance d'un Souverain a qui la part qu'il d'aigine prendre à nos désastres, a concilie pour toujours notre amour en notre reconnaissance.

(etoit signé) L.R. Wijkerheld Bisdom

Leide le 6 juin 1810.

34

Lodewijksarchief

Extract uit de Notulen van den Heer Commissaris tot de zaken van de Fabricage der Stad Leiden

Donderdag 30 Maart 1815

Op last van H.H. Burgemeesteren, met de Heer Pastoor Ocke gesproken zijnde, over de opruiming en het applanceeren van deszelfs grond gelegen nevens de St. Jacobskerk, aan hem van 's Lands wege afgestaan, is onderling geconvenieerd, dat dit van stadswege zal kunnen en mogen geschieden, met dien verstande nothans, dat wanneer gemelde Pastoor, of zijne successoren in der tijd gemelde grond, hetzij geheel of wel gedeeltelijk ter bebouwing wilde gebruiken, ofte met eene muur te doen omzetten, zulks aan hem zal worden vrijgelaten, zonder enige praecedencien van zijn recht.

En zal copie dezes worden ter hand gesteld aan voorn. Heer Pastoor Ocke

Voor Extract conform
(geteekend) A. Delfos

35

Lodewijksarchief

WelEerwaarden Heer
den Heer . . . Kramer
R.C.P. & aartspriester te amst

Leyden den 27 Meij 1817

WelEerwaarde Heer

Geven UEerw: bij deze berigt, dat wij de Gemeente der kerk van den H: Lodewijk verslag hebben Gedaan redenen welke ons hebbe bewogen, om ons op den 19 dezer te Warmond in 't Collegie bij UEerw: te vervoegen.

Waar over Zij niet alleen hun genoegen hebben te kennen Gegeven maar tevens ons gemagtigd om bij alle voorkomende Gelegenheid hun belang te behartigen het welk UEerw: niet dan hoogst aangenaam kan zijn, dewijl UEerw: ons reeds als zodanig hebbe Gelieve te beschouwen Waar mede wij naar betuyging onser hoogagting de Eer hebbe ons te Noemen
WelEerwaarde Heer

UEerw O Dienaaren

(was get:) J. Bronsgeest Ser:

P. Hemelrijk Gz

Uit Naam der Commissie

Copij der Geheele Zin en zo ik meen wel woordelijk

Lodewijksarchief

Mijn Heer!

Ik heb den welgeeerden van den 27 dezer, waaronder ook uwe naam geteekend stond, ontvangen prijzende ten hoogste den ijver der seven Heeren, die het belang van de Gemeente van S. Lodewijk behartigen, waarom ik dezelve ook te Warmond met die hoogagting ontmoet heb, welke zij verdienen. Dan ik meen, dat wij bij die gelegenheid niets meer verhandeld hebben, dan ik UWEd gezegd heb mij te Amsterdam zijnde, te weten: dat er nog geen vast besluit was genomen, noch genomen konde worden, voor dat men met zekerheid wete, of Z:M: onze Koning voorneemens is ons in de schulden der kerk te gemoed te komen, waar toe de laatste poging, gelijk gezegd werd, door den Heer van Bommel gedaan zoude worden, dan niet. In het eerste geval, zal men wel kunnen bevatten, dat er geen Commissie noodig is uit de Gemeente, dewijl zich alsdan de zaken van zelf schikken, in het tweede geval heb ik UWEd, en bijzijnde Heeren verzekerd, dat ik de Gemeente niet zal nalaten te raadplegen, en dan alleen eene Commissie aangesteld kan worden. Waar uit volgt, dat deze aanstelling voor het tegenwoordige ontijdig is, en door mij noch is, noch kan erkend worden. Doch zoo onverhoopt zoodanige aanstelling noodzakelijk zij, en de Gemeente voor de schulden zorge, zonder bezwaar van den toekomstigen Pastoor, en het met den Heer P. Ocke het eens worde, dan zal ik niet ontbreken eenen man te bezorgen, die in allen opzigte aan hunne billijke verwachting voldoe. Dit alles niet kunnende gevonden worden, zal men tot andere middelen de toevlugt moeten nemen. Immers ik hoop niet, dat men ooit geloof sla aan het gerucht, of voorstel, om die zoo schoone kerk nog eens te zullen moeten verkoopen.

Hiermede heb ik de eer te zijn

Mijn Heer!

UWEd: DWEdienaar

J. Cramer Aartspr.

Amsterdam 30 Mei 1817

36

Lodewijksarchief

2 Junij 1817

L^a 114

No 109

Wij Willem, bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz. enz. enz.

Gehoord het rapport van den Directeur Generaal voor de zaken van den Katholijken Eeredienst;

1° Op het Request van B: Ocke in Zijn leven Landdeken van Rhijnland & R.C. Pastoor te Leyden, tenderende, dat, bij ampliatic van het besluit de dato 15 November 1807 No 139, waar bij eene somme van 37,000.— wierdt toegestaan, om de Saaijhal te Leyden, tot eene Roomsch Katholijke Kerk te approprieren, — aan hem Pastoor, uit 's Lands Kasse mogt worden gerestitueerd de somme van f 20,000.— die hij, boven de toegestane f 37,000.— te dien einde heeft aangewend, en uit Zijne privé beurs voorgeschoten.

2° Op het Request van Johannes Cornelis Bronsgeest Senior en Junior, Paulus Hemelrijk en Petrus Oosterbaan, verzockende gemelde restitutie, voor de Roomsch Catholijke Gemeente van St. Lodewijkskerk, uit 's Lands Kasse te mogen bekomen.

Gehoord het Rapport van Onzen Minister van Financien

Hebben goedgevonden en verstaan te verklaren:

Art. 1.

Dat, vermits het tot nog toe op gene legale wijze is gebleken, dat het voormalig Bestuur aan Pastoor Ocke autorisatie zoude hebben gegeven, om de bovengemelde som van f 37,000.— te overschrijden, of hem zoude hebben beloofd, de somme van f 20,000.— welke hij, boven de eerstgenoemde som, heeft besteed en voorgeschoten, om de Saaijhal tot eene Roomsch Catholijke Kerk te approprieren, uit 's lands Kasse te restitueren; in deszelfs verzoek zoo als hetzelfde is liggende, niet kan worden getreden.

Art. 2.

Dat, bijaldien echter de Erfgenamen van den overledenen Pastoor Ocke, in het vervolg, eenige legale bewijzen zouden kunnen produceren, waar door de autorisatie, agreatie, of belofte, in het voorgaande artikel vermeld, zoude kunnen bewezen worden, of dat zij volledig zouden kunnen doen blijken, dat de som van f 20,000.— geheel of gedeeltelijk besteed zij aan volstrekt noodzakelijke en onvermijdelijke benoedigheden voor gezegde kerk; het hun zal worden vrijgelaten, die bewijzen te produceren, en hunne pretensie daar door aan te toonen.

Art. 3.

Dat, wat aangaat het verzoek van Johannes Cornelis Bronsgeest Senior en Junior, Paulus Hemelrijk, en Petrus Oosterbaan, vermits het is gebleken, dat Pastoor Ocke alléén, zich tot de betaling der meergemelde som van f 20,000.— aansprakelijk heeft gesteld, terwijl hij de Directie over het in staat stellen der Lodewijkskerk had, en die somme, uit zijn privé beurs heeft voorgeschoten; het verzoek van de Requestanten wordt gedeclineerd en gewezen van de hand.

En zal Afschrift dezès worden gezonden aan Onzen Minister van Financien, aan den Directeur Generaal voornoemd, mitsgaders aan de Erfgenamen van wijlen Pastoor Ocke en aan J:C: Bronsgeest cis: tot derzelver informatie en narigt respectieflijk.

Gegeven te Brussel den 2ⁿ Junij des Jaars 1817,

het vierde Onzer Regering.

(geteekend) Willem

van wege den Koning

(geteekend) A:R: Falck

Accordeert met deszelfs origineel

De Griffier ter Staats-Secretarie

L. H. Elias Schovel

Aan de Heeren Joannes Cornelius Bronsgeest senior, en junior, Paulus Hemelrijk, en Petrus Oosterbaan
Mijne Heeren!

Ik had den Heer Land-deken gemagtigd eene Commissie uit de Gemeente van St. Lodewijk te benoemen, om de vereffing der schulden te bewerkstelligen. Maar Z. HoogEerw. heeft groote zwarigheid gemaakt in zulks uit te voeren voor reden gevende, dat hij het vertrouwen der Gemeente scheen te missen door de veelvuldige onware, en zelfs ongerijmde betigtingen, waarmede hij bij allerlei menschen werd bezwakt, als of hij door vleyerij, en andere lage middelen gezocht, gesolliciteerd, aangedrongen had Pastoor van St. Lodewijk te worden, waar uit onrust, verlegenheid, en tweespalt bij de Gemeente ontstaan is, op den grond alleen van een voorstel eens derden, dat zoo de uiterste noodzakelijkheid het vereischte, men de twee Gemeenten in een zoude moeten smelten, in welk voorstel Z. HoogEerw. wel verre van te bewilligen, mij zelfs meermalen verklaard heeft, nimmer, zoo niet het welzijn van St. Lodewijkskerk, en zijne overheid het dringende eischten, te kunnen, noch te zullen bewilligen, waar uit blijkt hoe schandelijk hij belasterd is geworden.

Dan mijn dierbaarste pligt is het voor die zoo gewichtige zaak zonder uitstel te zorgen, en deze dient, om Ul., mijne Heeren, aan te stellen, gelijk geschiet bij dezen/ tot den tijd, dat de schulden vereffend, of geregeld zullen wezen, en plaats gemaakt zij voor eenen Pastoor/ tot eene werkelijke Commissie uit de Gemeente van St. Lodewijk, welke belast wordt, om van de Erfnamen van den HoogEerw. Heer B. Ocke Z.G: aftevragen kerk en huis voor eenen Pastoor, en voor de gemeente, dan des noods na te gaan den verkoop van de Oude Kerk en huis, in achttenemen de gelden van het Gouvernement genoten, en waaraan besteed, mij van Uwe vereffingen te verwittigen, en eindelijk trachten tot eene minnelijke, en billijke schikking te komen, zoo als twee Heeren uit Ul: mij mondelings beloofd hebben te kunnen, en te zullen bewerken.

Niets zal mij aangenamer zijn, dan dat deze zaak tot genoegen van allen wel haast ten einde gebracht worde, de Geestelijke Overheid, en hare afgezanten heuschelijk behandeld worden, en de ware belangen van St. Lodewijkskerk en Gemeente ter harte worden genomen

Hiermede heb ik de eer te zijn

Mijne Heeren

UWEd: DWDienaar

J. Cramer Aartspr. van Holl: en Zeel:

Hoog Eerwaardig Heer!

Wij willen ons niet inlaaten, de zwarigheden door door zijn Eerwaarde de Heer Land deken, bij UEd Hoog Eerwaarde gemaakt, te onderzoeken.

Even min de opgegevenheden van het missen van vertrouwe der gemeenten, de waare of onwaare, aantijgingen, welke onder allerlij soort van Menschen Zijn Eerwaarde bezwakt, o Neen, Wij verkiezen dit alles in vergetelheid en met de mantel der Liefde te dekken, en UEd Hoog Eerwaarde en Zijn Eerwaarde, van onze agting te verzekeren, Vertrouwen van UEd Hoog Eerwaarde, zo er verkeertheden bij ons mogten plaats hebben, die meede geliefte te Excuseereen

Wij kunnen niet ontveinzen, de voor UEd. Hoog Eerwaarde moeilijke taak, waar meede UEd is belast en veel onaangenaamheden veroorzaakt, door tusschen komende omstandigheden, dit ondervindt ieder mensch, en wel thans de gemeente van St. Lodewijkskerk,

werking

inroepen,

Wij zullen zodra mogelijk, UEd Hoog Eerw kennis geven van onze vorderingen.

.....

11 Julij 17

Copij Eener Missive den 22 Julij 1817 aan den Hoog Eerw. Heer Cramer Aartspr. van Amsterdam gezonden

Hoog Eerw Heer

Bij het aandagtig leezen van UEw Geerden van 9 dezer waar bij het UEw behaagde ons tot Commissie aan te stellen, en te verzoeken de zaken der Lodewijks kerk met de Erven van den Pastor B. Ocke Z.G: af te doen of te regelen; waren wij zeer huiverig dezelve Commissie aan te neemen uit oorzaak van onzen vorige onderhandelingen, toen wij nog maar als enkelden Leeden der gemeente opraden, zoals verder wanneer wij door de gemeente als Commissie uit derzelve waren benoemd — ten anderen UEw melding maakten van eenen Commissie te hebben willen opdragen aan den Eerw. Heer Lieshout uit de gemeente der Lodewijks kerk, welke om den door UEw geallequeerden reedenen daar voor bedankt heeft, welke reedenen en verderen bijzijnde geallequeerde, wij den 12 dezer beantwoord hebben om dezelve met de mantel der liefde te bedekken, also wij begrepen het met billijkheid op ons niet konden gerigt zijn — Wij hebben dan ons als Commissie gesteld, om reeden dat wij in gemoeden bewust zijn, dat — wanneer er Commissiën moesten zijn wegens gem: kerk, dezelve dan uit Leeden derzelve gemeenten moesten bestaan, en geen anderen daartoe behoeven uitgenodigd te worden — ten einde UEw volgens UEw verzoek verslag te doen van onzen gemaakten vorderingen, hebben wij ons al spoedig bij de Heer P. Ocke begeeven, en Zijn Eedlen onzen welwillendheid doen kennen om eenen Negotiatie onder de gemeente te openen ter somma van twintig duizend guldens, ten einde dezelve aan zijn Eedle te voldoen, op zekere Conditien en daar voor in het bezit der gem: gemeente en deszelfs opvolgers, de bewusten kerk en huis te bekomen/ en wel op deelen allezints billijke gronden dat er ten dien tijd door of van weegen Koning Lodewijk belofte zoud gedaan zijn om bij het vorige geveene nog een somma van twintig duizend guldens ten diensten ter voltooying van gem: kerk en huis zoud geveeven worden en gelijke somma reeds aan onzen thans regeerenden Koning was gevraagd geworden maar tot heeden niet is ontvangen ofwel was geweigerd geworden.

Een aanbod welken wij niet schroomen te zeggen onzen gemeente bij allen weldenkenden allen Eer moet aandoen, den aRooop daar van met gem: Heer P. Ocke is op dat tijd stip wel niet geheel geslaagt, Edoch durven wij vertrouwen dat zijn Eedle de zaak rijpelijk overweegende daar toe wel zal behoren te Resolveeren; deezen gemaakten vorderingen hebben wij de Eer gehad UEw op den 18 dezer bekend te maken, en gezegd dat wij met deezen Negotiatie gereed waaren, maar om de geld schieters door den tijd /: en welke wij zo kort mogelijk zullen beramen/ hunnen gelden te rug te doen bekomen, wij daar toe zo lang jaarlijks het provenu der plaatsen geld nodig hebben, ten einde de aflossing te kunnen doen — hetwelk dan door UEw niet is gelieven goedgekeurd te worden — Even zo min als ons allervriendelijkst verzoek om de Eerw. Heer Tomas als pastor in onzen kerk te promoveeren. Ja zelfs ons niet eens heb gelieven te zeggen aan welke Eerw. UEw de zorg der zielen van onzen gemeente zal gelieven op te dragen, ten einde het zelve aan onzen gemeente te Communiceren, en als het waare daar door onzen Commissie en verderen handelingen den bodem zijn ingeslagen geworden, Natuurlijk moesten wij bij onzen terugkomst van ons weedervaren met UEw verslagdoen aan de welwillende deelneemende Leeden, waar van de meesten naar ons verslag gedaan te hebben eenigzints driffig wierden en aan ons vraagden, welke opoffering UEw: dan nog meerder van ons konden vorderen, dat bij zo eenen opoffering dat plaatsengeld alleen gevoegd zo lang de deelnemers hun geld te rug hadden bekomen, geen teegen stand behoorden te ontmoeten — en dat zij vertrouwe de gemeente zich althoos bereid had getoond, om hunnen Pastor billijk onderhouden te verschaffen — Ja nog meer dat de ondervinding althoos heeft doen zien /: dat alhoewel de gemeente uit weinig leeden bestaat /: wanneer in allen kerken, de Collecten tot inzameling der liefde giften voor den Armen staat, dezelve giften met anderen gelijk staat zo niet te boven gaan — betreffenden het door UEw niet gelieven te bewilligen om de Eerw. Heer Tomas als pastor in onzen

gemeente te promoveeren en de naam van den Eerw: welke UEW ons toegedagt heeft niet te gelieven ons bekend te maken, ontstond er al weder niet minder drift — alzo er verscheiden bewijzen wierden voorgelegd, waar er naar hun inzien om minder billijke reedenen en opofferingen er dikwijls aan dergelijke verzoeken is voldaan, hetwelk bij UEW zeer wel zal bekend zijn.

Wij hebben dan besloten om ons weedervaren aan UEW, door deelen bekend te maken in hopen en vertrouwen dat UEW naar dit alles wel en rijpelijk overwogen te hebben, ten nutte van onze H: Godsdienst met ons gelieven meeden te werken, en nimmer een besluit te neemen, om onze gemeente met dien van den Eerw. Pastor Lieshout in een te smelten alzo wij althoos bij de geestelijke Overheid, en voor allen kunnen aantoonen indien het nodig zij /: hetwelk God verhoede:/ dat den hogen nood waarvan in UEW vorigen melding gemaakt Nimmer heeft bestaan.

Op vorige zijden hebben wij UEW doen zien dat op de wijze van onze laatsten bijeenkomst onze Commissie door UEW ons opgedragen niet meer bestaan kan waar om wij UEW: bij deelen daar voor moeten bedanken, en alleen ons bepalen in de Commissie van onze meeden Leeden door de gemeente benoemd.

Edoch indien het den Almachtigen behaagd, zoals wij tot welzijn van onze H: Godsdienst neederig bidden, het UEW: behagen mag aan onze allezints billijken verzoeken te voldoen, zal geenen moeyte ons te groot zijn UEW van dienst te zijn, wagtende aldus in den loop dezer week UEW, aangename Rescriptie, waar meede wij naar UEW in Godes Heiligen bescherming aanbevolen te hebben de Eer hebben met allen Eerbied te zijn.

Lodewijksarchief

Dewijl wij van UEW: niet hebbe mogen vernemen wien de zorg der ziele der gemeente van St. Lodewijk als herder zal worden toebe-
trouwd zo hebben wij de Eer UE te bedanken voor de Commissie welke UE ons hebbe gelieve optedragen en keere dus te rug tot de
Commissie der gemeente daar gesteld om hun belangen te behartigen.

Lodewijksarchief

Hoog Eerw

Daar wij de Eer hebben gehad UEd.H.E:W gepasseerde Vrijdag mondeling Verslag te doen van t geen wij als door UEd.HoogE:W: in
commissie gesteld tot vereffening der schulden of op een geregelde voet te brengen van de St. Lodewijks kerk alhier, zo is 't daar deez
gewichtige zaak door UEdHE ter harte genomen ons verplicht agten, UEd.Hoog Eerw aftevraagen bij deelen of UEd.Hoog Eerwaarde die
ons de Eer heeft gedaan te benoemen tot Een werkelijke Commissie in deelen, Na gedaane raport ons voorschreeven te houden voor
gefungeerd en van deez Commissie verder geliefte te Excuseeren, zo niet en ons als nog een werkelijke Commissie gelieve te beschouwen
op te geven hoe ons in deez te gedraagen, Primo de minlijke schikking waar van de voorw: is te bet:

en daar voor de kerk en huys aan d gem te transp
2^e waar van daan 't fonds in dat geval moet worden gevonden
met verschuldigd Agting

Lodewijksarchief

Op de Negende November van den jare agtien hondert en zeventien is door den Eerw: Pastor der H: Lodewijks kerk binnen Leyden des
s'morgens voor beyde de kerkdiensten het volgende afgekondigd

Door de Heeren, provisioneel waarneemende de belangen dezer gemeente, ben ik verzogd, allen Leeden dezer gemeente op te roepen in
deezen kerk tegen aan staande Dingsdag des s'morgens ten Elf uren praecies ten einde aan dezelve te geven eene schriftelijke aanstelling,
welken zij benodigt hebben.

Er zijn uit dien hoofden opgekomen de nagenoemde Leeden

Er is door aan dezelve gezegd dat bij eene Compantie der gecommiteerden bij eenen vorige oproeping door de gemeente
benoemd, zijn gecommiteerd de Heeren.....
om met de Heer Leesberg in s'Hage waarneemende de zaken van P. Ocke, wat kerk en huis aan gaat te aboucheeren, en Heeft
gemelden..... aan de present zijnden gevraagd of dezelve zouden kunnen goedvinden gem:.....allen de zaken wegens gem: kerk en
huis met de Heer P. Ocke te regelen en aftoeden en het daar voor te houden als of het door hun zelve was gedaan waar op de volgende
genoemde Heeren het zelve hebben goed gevonden, en door hunnen handteekening verzeekert.....

En hebben gecommiteerden de hun opgedragen post in deelen kwaliteit aangenomen.....

Lodewijksarchief

Heden den Elfden November 1817, des namiddags ten drie uren in de H. Lodewijks Kerk der Roomsche Catholijke Gemeente binnen
Leijden, Is door den Heeren Paulus Hemelrijk Gerritszoon, wonende alhier, Jan Bronsgeest Cornelis Oudste Zoon, en Johannes Cornelis-
zoon Bronsgeest, beide wonende onder Oegstgeest nabij Leijden, en Bartholomeus van den Bergh, mede wonende te Leijden, als bij
monde Gecommiteerden van — en waarneemende de belangen dezer Kerkgemeente, aan de present zijnde Leden derzelve Gemeente, die
daartoe, benevens alle de Overigen, op laatstleden Zondag, in beide de Kerkdiensten door den Heer Pastor dezer Gemeenten, waren
Opgeroepen, blijkens de Afkondiging ten deelen geannexerd, verslag gedaan, van den Staat der door hun begonnen en gevorderde
Onderhandelingen, met den Heer Pieter Ocke, als eenigen Erfgenaam van wijlen zijnen Broeder den Hoog Eerwaarden Heer Bernardus
Ocke, bevorens Pastor in deze Kerk, en die van wijlen Rade, met opzigt den Koop van het Pastorie Huis, en de verdere Zaken,
betrekkelijk de betimmering van de gemelde H. Lodewijks Kerk, en voorts door dezelve te kennen gegeven, dat bijaldien die Onderhan-
delingen tot Stand mogten komen, het nodig zal zijn, dat daar van de benodigde Acten of Contracten worden geteekend, dat zij
dienvolgende verlangden, ten einde hunne qualiteit behoorlijk te kunnen doen blijken, eene Schriftelijke Aanstelling der Gemeente,
benevens den vereischten last, om de voorgemelde Onderhandelingen is het mogelijk tot Stand te brengen.

Waar op besloten wordt, de voorgemelde Heeren Paulus Hemelrijk Gerritszoon, Jan Bronsgeest Cornelis Oudste Zoon, Johannes Corne-
liszoon Bronsgeest en Bartholomeus van den Bergh Schriftelijk te Committeeren en aantestellen zoo als geschied bij deelen, tot Gecom-
mitteerden van en waarneemende de belangen der Gemeente van de H. Lodewijks Kerk binnen Leijden, en zulks tot kennelijk weder-
zeggen toe. — met macht, om zoo ten aanzien van het Pastorie Huis, als wegens de verdere Zaken de H. Lodewijks Kerk binnen Leijden,
Concerneerende, met den Heer Pieter Ocke als eenigen Erfgenaam van wijlen zijnen Broeder den Hoog Eerwaarden Heer Bernardus
Ocke, voorheen Pastor dezer Kerk, alle zodanige Schikkingen en accoorden aan te gaan, als dezelve, voor het belang dezer Gemeente
zullen Oordeelen dienstig en raadzaam te zijn, en daar van de nodige Acten en Contracten onder verband dezer Gemeente te passeeren en
te teekenen onder belofte van goedkeuring volgens de Wet.

En op dat hier van behoorlijk zoude blijken, is dit verhandelde staande de Vergadering in geschrifte gebragt, en door den Heer Pastor
dezer Gemeente, benevens Zes Leden der Aanwezigen, daar toe door de Overigen Speciaal benoemd, Ondertekend.

's Gravenhage 5 Aug. 1818

Heeren Gecommitteerdens uit de R.K. Gemeente van den H. Lodewijk te Leyden

Mijne Heeren!

Gaarne had ik aan UEd. verzoek en aan mijne belofte reeds vroeger willen voldoen, indien ik niet door pressante bezigheden gedurig daarin was belet geworden. Alnu heb ik de Eer bij dezen aan UEd. toetzenden concept rekwest, met verzoek de bijvoegingen en veranderingen, welke UEd. oordeelt dat daarin zouden behoren gemaakt te worden aan mij met retour van het zelve te doen toekomen, zullende ik alsdan het rekwest, hetwelk door UEd. niet behoeft getekend te worden, dadelijk aan Z.M. presentereen.

Na minzame groete, heb ik de Eer mij te noemen

UEDDWDienaar
N. Schant

Geven reverentelijk te kennen P. Heemelrijk Gz. J. Bronsgeest C.o.z. J.C.Z. Bronsgeest B. van den Bergh gecommitteerdens uit, en waarneemende de belangen van de R.K. gemeente van de kerk van den H: Lodewijk binnen de stad Leijden.

Dat bij decisie van den voormaligen Koning van Holland van den 15 van Wijnmaand 1817 No 39 het gebouw de Saaijhal is gegeven geworden aan voorsch. gemeente, om, daar toe in staat gesteld zijnde, het zelve te doen appropriereen tot eenen kerk, waarin op eenen behoorlijken wijze de godsdienst zouden kunnen worden uitgeoeffend.

Dat wijlen de Heer Bernardus Ocke pastor der gezegde gemeente uit aanmerking van den geringen financielen toestand van dezelve, en den daar uit ontstane onmogelijkheid, om dat nieuwe kerkgebouw jaarlijks van het nodige onderhoud te voorzien, zich in der tijd heeft gedresseerd ten einde daar in door eene jaarlijksche toelage uit s'Lands kasse mogten worden te gemoet gekomen.

Dat dien ten gevolge bij koninklijk besluit van den 9 van grasmaand 1809, No 15, aan dezelve kerk van s'Lands weege is toegestaan geworden jaarlijks een inkomen van f 600.—.—.

- 1.2. Dat dan ook van stonde af aan, den voornoemde Pastor de voorsch. somme bij aanhoudendheid / heeft mogen genieten / en daar meede de nodige kosten tot het jaarlijks onderhoud van even gemeld kerkgebouw geimpendeerd moettende worden, kunnen bestrijken.

Dat egter op deszelfs afsterven voorgevallen den 6 Augustus 1816, dit jaarlijks inkomen heeft opgehouden betaald te worden, op grond, zo zij suppl: vermeenen geïnformeerd te zijn, dat het zelve beschouwd wierd als personeel aan wijlen den Heer B. Ocke en tot deszelfs subsistentie, verleend te zijn, en om welks continuatie te bekomen, zouden hebben behoren te zijn in acht genomen, de bepalingen van de in Uwer Majesteits besluit van 6 Septr 1814, No 48, vervat; en bij verdere resolutie van 18 feb. 1815, No 36, nader gewijzigde verordeningen voorgeschreeven bij het verleenen van subsidien uit s'Lands kasse aan de R.K. geestelijken.

Dat zij suppl: onder reverentie vertrouwen, dat deze bepalingen op het onderhavig geval niet van applicatie kunnen geacht worden te zijn, daar toch het voorsch: Inkomen bij welgemeld besluit is toegestaan aan de kerk en niet tot onderhoud van de Pastor, terwijl de ordonnancien daar voor geslagen, gemakshalve op deszelfs naam schijnen gesteld, en door hem aan het hoofd der gemeente ook ontvangen zijn geworden, zijnde het bedrag daar van / ook door denzelve tot het bepaalde einde altijd gebezigd.

3. Dat zij suppl: zedert het overlijden van denzelve Pastor, door de gemeente op eenen authentieke wijze zijnde gekwalificeerd geworden, om haaren belangen waar te neemen, en alzo, in betref daar van, denzelve Pastor opgevolgd reeds langen naar middelen hebben uitgezien, om het voorn inkomen voor hunnen kerk / te herkrijgen ten welken einden zij zijn te raden geworden zich in hunnen kwaliteit, en in naam der gemeente eerbiedig te wenden tot uwe Majesteit met onderdanig verzoek

Dat het Uwe Majesteit mogen behagen aan de R.K. gemeente van de H: Lodewijks kerk binnen de stad Leyden goedgunstig te willen verleenen de continuatie van de f 600.—.— uit s'Lands kasse voor derzelve kerkgebouw in der tijd verleend 't Welk doende

In de marge:

- 1: zonder eenige interruptie Is dit zoo
- 2: /immers zo veel gekwalificeerdens bekend is/
- 3: voor zo veel daar van mag ontvangen zijn
- 4: zonder hetwelk zij in de nodige Reparatieën niet genoegzaam kunnen voorzien

Aan Z.M: Den Koning

Geeven reverentelijk te kennen P. Hemelrijk Gz. J. Bronsgeest C.o.z. J.C.Z. Bronsgeest en B. van den Bergh, gecommitteerdens uit en waarneemende de belangen van den R.K. gemeente van de kerk van de H: Lodewijk binnen de stad Leijden.

Dat zij suppl: gezien hebben een koninklijk besluit van den 9 van Grasmaand 1809 No 15, waar bij aan gem: kerk uit s'Lands kasse is toegestaan geworden een som van f 600.—.— s'jaarlijks tot onderhoud van welgem. kerkgebouw.

Dat voor zo verre zij suppl: bekend zijn gem: f 600.—.— tot onderhoud van gem: kerkgebouw door den toenmaligen pastor B. Ocke, als administrateur van gem: kerk gebouw is geimpendeerd geworden

Dag egter naar het afsterven van gem: Pastor B. Ocke voorgevallen op den 6 August: 1816 de gem: f 600.—.— niet is ontvangen geworden, en daar zij suppl: naar het overlijden van gezegde Pastor B. Ocke op een authentieke wijze door de gemeente zijn gekwalificeerd geworden, om haaren belangen waar te neemen, en alzo in betref daar van gem: Pastor zijn opgevolgd.

Zo neemen zij suppl: uit aanmerking van den geringen financielen toestand van gem: kerk om in het jaarlijks onderhoud van dezelve te voorzien de vrijheid, zich Eerbiedig tot uwe Majesteit te wenden en te verzoeken dat het uwe Majesteit mogen behagen aan de R.K. gemeente van de H: Lodewijks kerk binnen de stad Leyden de continuatie van gem: f 600.—.— zedert het overlijden van gem: Pastor B. Ocke tot onderhoud van gem: kerkgebouw bij voortduring goedgunstig gelieven te verleenen 't Welk doende

Lodewijksarchief

Mijn Heer

De oorzaak wij UEd. niet eerder op UEd. aangenamen van 5 dezer geantwoord hebben is, de Heer P. Heemelrijk G.z. eenige dagen van huis is geweest. Aangenaam was het ons het Concept Rekwest door UEd. te mogen ontvangen en te zien bij retour het **dadelijk** door Uw aan Z.M. zal gepresenteerd worden. Het Rekwest door UEd. gesteld komt ons wel zeer juist naar de loop van zaken voor. Edoch daar wij in veelen dingen geen juiste aantekening van ontvang. ophouden en overgang kunnen vinden, en ons sustenu blijft ons alleen te gronden op het origineele stuk dat UEd. thans in handen heeft zo wilden wij zo veel mogelijk allen zijdelingse aanmerkingen **weglaten** en ons tot gem. stuk zelve bepalen, waarom wij dan UEd. ons Concept hier in gesloten zenden. Wij hopen en vleyen ons eenigermate het door UEd. goed zal bevonden worden aldus te presenteren

(doorgehaald: Edoch Indien UEd. van Oordeel waren het zelve geheel niet goed ware zouden wij ons gevangen geeven, en tot het Uwe bepalen)

UEd. het originele stuk niet meer nodig hebbende verzoeken de goedheid te hebben het zelve bij gelegenheid aan de Heer P. Heemelrijk Gz te rug te zenden. Naar UEd. de belangens onzer kerk nogmaals ernstig te hebben aan bevolen hebben d'Eer naar vriendelijke groete met de meeste achting te zijn

uit aller naam

den 10 Aug 1818

pr Schuit van 1/2 Elf Uren

49

Lodewijksarchief

De Heer N. Schrant in s'Hage

Mijn Heer

In vriendelijk antwoord op UEd. aangenamen Letteren van 5 dezer, diend dat wij het bijgaande Concept Rekwest hebben ingezien, en hetzelfde zeer wel hebben bevonden. Hopen den door ons allen aangewenden pogingen door een spoedig favorabel besluit zal gevolgd worden. Zo als wij vertrouwen door UEd. allen spoed meeden gemaakt zal worden, UEd. vraag of de f 600 — zonder eenige interruptie is ontvangen hebben wij d'Eer UEd. aan te merken, dat wij desweegens geen zekeren informatie kunnen bekomen, wij hebben alleen een klad Notaatje van wijlen den Eerw Pastor B. Ocke z.g. gezien waar bij schijnt dat er over den jaren 1811-12-13 in het geheel maar f 500. — — ontvangen zoud zijn — met bijvoeging dat het in het vervolg geheel zoud betaald worden, Edoch wat daar van geworden is weten wij niet, dit heeft ons doen besluiten om niet te misdoen, op het Rekwest te stellen / Immers zo veel gekwalificeerders bekend is / hopen dit door UEd. welvoeglijk zal geoordeeld worden,

(doorgehaald: het tweede dunkt ons meeden ingevoegd moet worden / voor zo veel daar van mag ontvangen zijn /)

Wij hebben verder gezien onzen teekening niet nodig is, Naar UEd. de belangens onzer kerk nogmaals op het ernstigste te hebben aanbevolen hebben d'Eer naar vriendelijke groete met de meeste achting te zijn

Leijden. Aug 1818

50

Lodewijksarchief

Brussel, den December 1818

Generale Directie voor de zaken van den Katholijken Eeredienst te Divisie
No 3054

De Directeur-Generaal voor de Zaken van den Katholijken Eeredienst
voor het Koninkrijk der Nederlanden en het Groot-Hertogdom Luxemburg.

Ontvangen hebbende een besluit van Z.M: den Koning zijnde van den navolgenden inhoud:

Wij Willem & &

Geheard het rapport van Onzen Minister van Financiën en van den Directeur-Generaal voor de zaken van den Roomsch Katholijken Eeredienst / 20 November 1818 No 982 en No 2137 op het request van P: Hemelrijk Gz en overige Gecommitteerden uit de en waarnemende de belangen der Roomsch Katholijken Gemeente der St. Lodewijks Kerk te Leyden houdende verzoek dat de som van f 600. — bij Besluit van den 9. April 1809 No 15 aan gemelde Kerk toegestaan, doch sedert het in den Jare 1816 voorgevallen overlijden van Pastoor B: Ocke, niet meer voldaan, bij continuatie moge worden uitbetaald.

Gelet op gedacht besluit van 9. April 1809. No 15

Gezien ons besluit van den 6. Sept. 1814. No 48

Hebben goedgevonden en verstaan bij alteratie van Ons laatstgenoemd besluit, den Directeur Generaal voornoemd, te magtigen, om ten behoeve der St. Lodewijks Kerk te Leyden, gemelde Som van f 600. — ten name van den pastoor, te beginnen met het 2de Kwartaal 1816, en vervolgens, te voldoen, uit het 8. Kapittel, 3. Afdeling van de begroting over 1816 en de volgende Jaren.

En zal afschrift dezer worden gezonden aan gemelden Directeur Generaal, ten einde voor de uitvoering zorg te dragen, aan Onzen Minister van Financiën en aan de algemeene Reken Kamer tot informatie.

Brussel, den 20. November 1818.

(get.) Willem

Van wege den Koning

(get.) J:G: Der Mey van Streefkerk

Accordeert met deszelfs Origineel

De Griffier ter Staats Secretarij

(get.) L:M: Elias Schovel lg.

Heeft derhalve goedgevonden den 1ⁿ Commies der Comptabiliteit te gelasten, dien overeenkomstig te ordonnanceren.

En zal afschrift dezes worden gezonden aan P. Hemelrijk Gz en overige Gecommitteerden waarnemende de belangen der R.C. Gemeente van de St. Lodewijkskerk te Leyden tot informatie.

De Directeur Generaal voor de Zaken van den R.C: Eeredienst

(geteekend) Goubau

Voor eensluitend Afschrift

De Secretaris van Zijne Majesteit bij het Departement voor de Zaken van den R.C. Eeredienst

P:G: van Ghert s.s.

op omslag: Mijnheer
De Heer P. Hemelrijk
Koopman in Granen
te Leiden

Mijn Heer!

Dadelijk na den ontvangst Uwer geërde van den 20 dezer heb ik mij alle moeyte gegeven om te ontdekken of de voormalige Koning Lodewijk thans in den Haag was; hoewel reeds lang het gerucht levendig geweest is, dat hij zich in Holland zoude ophouden, zoo komt het mij voor onder de waarheden vanden aard te behooren die men naar welgevallen in omloop brengt — het is mij dan ook niet gelukt daarvan iets meer te ontdekken en Zijn verblijf in de marechal de turenne alhier, moet ik stellig tegenspreken — maar ook gesteld eens, het ware zoo, men had hem kunnen spreken, dan nog zoude ik met rede twijfelen, om langs dien weg voor de wettige aanspraak van de f 20/m een meer gunstig resultaat te verkrijgen, als waarmede ik mij voor het vervolg mag vleyen.

De Heeren gecommiteerden moeten zich in geen deele ongerust maken, de omstandigheden, die de geheele zaak zijn voorafgegaan, hebben eene voorzichtige behandeling noodzakelijk gemaakt ik zal voorzeker, na zoo veel betoonde belangstelling voor het herstel en het behoud van de H. Lodewijks Kerk niet op den halven weg terug gaan maar ik verzoek het mij ten goeden te houden, wanneer ik mijnen eigen weg kies, waarop ik zoo onbemerkt mogelijk het doel hoop te bereiken.

Het doet mij genoegen UEd te kunnen mede deelen, dat de kleine Leonhard heden merklijk beter is, de doctor was ook vandaag vrij wat opgeruimig Uwe dochter Bertha, die ik gisteren gezien heb, is springlevendig, mijne familie is gezond en groet de Uwe hartelijk, geloof mij steeds met oprechte achtung

UEDWDienaar
E. Leesberg

s'Hage, 23 December 1818

Aan den Koning

Sire!

Geef met alle verschuldigde Eerbied te kennen Petrus Ocke Broeder en Erfgenaam van wijlen den Eerwaarden Heer Bernardus Ocke in zijn leven landdeken van Rhijnland en Roomsche Katholiek Priester te Leyden.

Dat het aan U.M. behaagd heeft, bij Hoogsterzelve besluit van den 2de Junij 1817 1^a U⁴ No 109, Kopenlijk sub A hier bij overgelegd in Artikel twee goedgegunstig te bepalen.

“Dat bijaldien echter de Erfgenamen van den overledenen Pastoor Ocke, in het vervolg, eenige legale bewijzen zouden kunnen produceeren, waardoor de autorisatie, agreatie, of belofte, in het voorgaande Artikel vermeld, zoude kunnen bewezen worden, of dat zij volledig zouden kunnen doen blijken, dat de som van f 20,000 geheel of gedeeltelijk besteed zij, aan volstrekt noodzakelijke en onvermijdelijke benodigdheden voor gezegde kerk, het hun zal worden vrijgelaten die bewijzen te produceeren en daardoor hunne pretensie aantoonen.”

Dat de suppliant zoodra dit besluit ter zijner kennisse was gekomen, al dadelijk al het gewigt van deze Uwer M^s bepaling gevoelende, zich met vernieuwden IJver en moed heeft bezig gehouden, om de nalatenschap van zijnen Broeder geheel tot likwiditeit te brengen, en waarmede hij dan ook, en waar om zoude de suppliant dit aan Uwe Majesteit verbergen, geslaagd is, met de opoffering van des suppliants geheel vermogen.

De suppliant was te zeer bekend met het Edel Streven van zijnen dierbaren Broeder, het welk gedurende zijn leven, geen ander doel had, dan het verheven karakter wat hij bekleede, waardig te vervullen en hiervan kan bijzonder zijne Gemeenten te Leiden, en alle die met den overledenen in eenige betrekking gestaan hebben, getuigen.

Voor den suppliant was dus geene opoffering te groot, om de nagedagtenis van zijnen broeder, met eene dankbare en stichtende herinnering op het nageslacht overtebrengen, om alle verplichtingen met de meeste naauwgezetheid natekomen, die daar van het onvermijdelijke gevolg moesten zijn; ook in zijnen meer dan zestig jarigen ouderdom, ook zonder eenig vooruitzicht van eenig bestaan, en beknelde met het bange gevoel hoedanig hij in meer hulpbehoevende hooge jaren in noodwendige behoeften zoude kunnen voorzien, was het voor zijn hart eene aangename gewaarwording en voor den Broeder eene stellige pligt, wanneer de suppliant hier in zijn oogmerk kon bereiken.

En Sire! hij heeft het bereikt hij heeft geene moeite onbeproefd gelaten, om alles te verevenen, wat in eenige burgerlijke betrekking van den overledenen kan gevorderd worden, doch dit resultaat was niet te verkrijgen, dan met eene geheele vernietiging van een seker, niet onaanzienlijk patrimonieel vermogen, waar van de suppliant bevorens op eene deftige en fatsoenlijke manier kon leven; reeds bij het leven van zijn dierbaren Broeder had de suppliant aanmerkelijke voorschotten gedaan, tot voortzetting en voltooying van de opbouw der Roomsche Katholieke Kerk binnen Leiden, hij droeg er kennis van, dat men aan den overledenen de toezegging gedaan had, om de meerdere kosten, dan de reeds toegelegde gelden, uit 's Lands schatkist te vergoeden.

Het te vroege afsterven van den overledenen noodzaakten den suppliant alle de ter dezer zake door zijne broeder aangegane engagementen te voldoen, en hierdoor bleef hij tevens als zijne eenige Erfgenaam, de bemoedigende hoop over, om bij U.M. de bescheidene aanvraag tot restitutie van de boven de reeds bevorens verstrekte penningen alsnog door hem voor volstrekt noodzakelijke en onvermijdelijke benodigdheden ten behoeve van gezegde Kerk betaalde gelden, te mogen doen.

De suppliant heeft derhalve vermeend in deze niet beter aan U^rM^s intentie in het voorz. besluit kenbaar gemaakt te kunnen beantwoorden dan hier bij sub B overteleggen een Volledige Rekening Courant van het geen door wijlen Zijnen Broeder Roomsche Katholiek Priester en Pastoor der H. Lodowikus Kerk te Leyden, ten behoeve dezelve Kerk is ontvangen dan uitgegeven, sluitende met een nadeelig saldo van meerdere uitgave ter somma van f 25753:10:8.

Deze rekening bevat niets dan het geene wel en wettig is geïmpendeert en betaald, en de suppliant, die niet weinig moeite gehad heeft, daarmede in eene goede order te komen, en gaarne gewenscht had, daarmede vroeger te kunnen reussieren vindt zich in staat de behoorlijke verificatoire bescheiden des begeerd wordende te kunnen produceeren, terwijl hij eerbiedig de vrijheid neemt sub C. hierbij overteleggen, de Kopij van het declaratoir op den 6de Junij 1810 door den toenmaligen Burgermeester der Stad Leiden den Heer Wijckerheld Bisdom, afgegeven ten bewijze, dat reeds destijds aan de daartoe bevoegde autoriteit volledig gebleken was, dat de kosten tot verbouwing van de voormalige Saayhal binnen Leiden, tot eene Roomsche Katholieke Kerk de daar voor toegestane Somma met twintig Duizend Guldens had gesurpasseerd.

De suppliant heeft zich zorgvuldig in achtgenomen geene andere uitgaven in de rekening opteneemen dan de Zoodanige welke ten behoeve der Kerk verstrekt zijn, niet onaanzienlijk is boven dien het bedrag van betaalde posten die minder registreeks en als het ware onmiddellijk ten zelve einde zijn uitgegeven, en welke men door de eigenhandige aantekeningen van den overledenen zoude kunnen staven hij heeft echter hiervan gaarne geeruntieert en liever verkozen met eene eerbiedige naauwgezetheid, den inhoud van U^rM^s meergemeld besluit in allen deele te herhooren, ten einde met de meeste fiducia, en op gronden van regt en billijkheid te mogen verzoeken. —

Dat het aan Hoogstdezelve gelieve te behagen aan den suppliant in relatie als de eenige erfgenaam van wijlen den overledenen Pastoor Ocke hierboven gemeld, toe te leggen de restitutie van zoodanige Somme van f 25,753,10.8 welke zoo door den overledenen als onmiddelijk door den suppliant zelve uit hunne privé beurs ter opbouw van de gedagte Kerk binnen Leiden is betaald, op dat de suppliant daar door moge in Staat gesteld worden zich het noodige Soutien in zijne klimmende jaren te kunnen verschaffen, waar toe bij het gemis van deze penningen, anders de vooruitzigt voor hem geheel verloren zijn.
T Welk doende & a

Lodewijksarchief

53

Rekening Courant van het geen door wijlen den Zeer Eerwaarde Heer B. Ocke Roomsch Priester en Pastoor der H. Lodowikus Kerk te Leyden ten behoeven derzelve Kerk is Ontfangen en Uitgegeven.

Ontvangst

Het provenu der Verkoop van de Oude Kerk en Huis Oude Appelmarkt	f 4000 —	
Ontvangen Subsidie van het Land	f 37000 —	
De geheele ontvangst bedraagt		f 41000 —

Uitgaaf tegen bovenstaande Ontvangst

1808	Aan	den Heer Theodorus Willer voor Een Huis Erve en thuin	f 5250 —	f 5372 2 8
		1/2 transportkosten	<u>f 122 2 8</u>	f 12 6 —
1808	..	Notaris Berezet		
1809	..	H. Delfos 1e Klerk van de Rekenkamer te Leiden voor gekogt Lood afkomstig van de Ruine te Leyden restitutie van Trekgeden	f 1260 — <u>f 400 —</u>	f 1660 —
1809	..	Gebr: Bronsgeest voor gel: Houtw:	<u>f 2000 —</u>	
1810	..	idem	f 3000 —	
1814	..	idem	f 905 —	f 8905 —
1817	..	idem	<u>f 3000 —</u>	f 669 2 —
1810	..	I. Warnaer Timmerman Reken: 1809	f 2295 6 10	
1808	..	A. v. Straten Timmerman	<u>f 2831 —</u>	f 5126 6 10
1810	..	idem	f 2037 6 —	
1812	..	A. van Straten, Jan Schenk & C aanneemers	<u>f 2497 14 4</u>	f 4535 — 4
	..	idem	f 1466 12 —	
1808	..	B. Smits Metzelaar	f 808 8 —	
1810	..	idem	<u>f 1104 13 6</u>	f 3379 13 6
1811	..	idem	f 1700 —	
1808	..	J. van Dorenmalen Metzelaar	<u>f 3400 —</u>	
1810	..	idem	f 400 —	f 5500 —
1814	..	idem		f 8 15 12
1811	..	C. Wijsman Metzelaars Reken: 1809	f 1100 —	
1809	..	G. F. Klijnders Schilder & Glazem:	f 787 —	
1810	..	idem	<u>f 391 16 —</u>	f 2278 16 —
1812	..	idem rekening 1809	f 105 12 —	
1810	..	C. Thomesje Vergulder Reken: 1809	<u>f 73 16 —</u>	f 179 8 —
	..	idem Reken: 1810		f 252 12 —
1810	..	W. Slightenhorst Loodgieter 1808 & 1809		f 27 2 14
1810	..	P. J. van der Linden Loodgieter 1809		f 706 9 —
1809	..	B. van der Hoorn voor Gietloon van oud en nieuw Lood		f 1614 —
1809	..	Wouter van Ettingen Leidekker	f 1254 12 —	
1810	..	J. W. Bertrand Smit 1808	<u>f 57 17 —</u>	f 1311 18 12
	..	idem		f 48 —
1810	..	J. Klaessens Slotemaker		f 43 — 8
1808	..	H. Champignon & Schrettelin Koperslager 1808		f 66 14 —
1810	..	M. Fleur Koperwerk 1809		f 94 —
1810	..	B. v. d. Bergh IJzerkooper	f 2350 —	
1811	..	Verda & Comp Stukadoors	<u>f 85 5 —</u>	f 2435 5 —
1813	..	idem	f 1350 —	
1810	..	Paternotte Steenhouwer	f 506 11 8	
1813	..	idem	<u>f 100 —</u>	f 1956 11 8
1815	..	idem		f 270 16 10
1809	..	E. Muller Beeldhouwer	f 36 —	
1811	..	F. Schnor te Amsterdam idem	<u>f 2978 10 —</u>	f 3014 10 —
	..	dezelve idem		f 1105 1 8
1809	..	P. Guillot te Amsterdam voor een Autaarstuk		
1809	..	de Weduwe A. Christianen voor het ontwerpen eener Orgelkast en Schoonmaken van het Oude Orgel		f 129 —
1809	..	de Weduwe B. Logard voor het Orgel overbrengen rekening 1809		f 174 2 1
1808	..	E. Versnel te Rotterdam	f 138 17 —	
	..	Een marmere Schoorsteenmantel	<u>f 250 1 8</u>	f 388 18 8
1810	..	idem voor reiskosten vragten & van diverse	f 93 17 8	
1808	..	J. Biljard Behanger	<u>f 229 10 4</u>	f 323 7 12
1809	..	idem idem		

1809	Aan	F. Baak voor behangzel	f	116 4 —
1809	"	W. & P. de Groot voor behangzelschoonmaken	f	278 18 —
1809	"	Jan de Klerk 7 binten	f	98 — —
1809	"	J. Smazen en Zoon 4 Vellen Leer	f	4 16 —
1810	"	J.W. van Rijn & Zoon voor het ligten van drie ordonnantien f 18500 ^a / 4 pCt	f	46 5 —
1810	"	A.C. van Hoek & C: voor het booren van Vier Eike kolommen, 1808	f	17 10 —
1812	"	Gerrit Plomp wegens huur van Touw Blok & c	f	9 — —
1808	"	M.E. Blank verschotten	f	5 11 8
1812	"	Notaris P. van Hemeren	f	44 7 8
1809	"	Schipper A.J. Roza voor Vragt & c ^a	f	55 12 —
1809	"	Gerrit de Zwager Dz voor 84 Kerkstoelen en 2 tabouretten	f	1106 12 —
1809	}	H. Masker betaald volgens ingeleverde rekening Courant	f	10083 14 8
1810				
1817				

door den Eerwaarde Heer B. Ocke ingevolge zijne eigenhandige annotatien uit de hand betaald.

Aan	den Heer Architect Judici	f	400 — —	
"	Logementkosten voor de knechts van den kastenmaker Masker	f	590 — —	
"	betaalde Vrachten voor onderscheidene materialen & gezondene goederen	f	155 12 —	
"	een douceur voor de zoon van Versnel wegens bearbeiten van het Autaarstuk	<u>f</u>	<u>42 — —</u>	f 1187 12 —
	nog onbetaalde posten			
"	Gebroeders Bronsgeest per reste wegens geleverde Houtwaren	f	800 — —	
	Dorenmalen Metselaar	f	380 — —	
	Paternot Steenhouwer	f	170 — —	
	Bernhard Smit	f	94 — —	
	Proces-kosten over het ontstane different wegens de Rekening van Masker	<u>f</u>	<u>667 7 —</u>	<u>f 2111 7 —</u>
	Den geheelen Uitgaaf bedraagt Een Somma van			<u>f 66753 10 8</u>
	Waaraf den geheelen Ontvangst ter Somma van			<u>f 41000 — —</u>
	Blijkt alzoo meerder uitgegeven dan Ontvangen Een Somma van			<u><u>f 25753 10 8</u></u>

54

Lodewijksarchief

op omslag: Mijnheer
Den Heere P. Hemelrijk
in handen

Mijnheer!

Volgens onze afspraak heb ik gisteren met H:H: Burgem^r en Weth^s gesproken, over het voorstel ter plaatsing van de Klok in den Toorn van de H: Lodewijkskerk, doch aangezien dezelve het eigendom der stadt is, en uitdrukkelijk aan dezelve gecedeerd is, zo vinden wij ons niet gemagtigt, daar een gemengt gebruik van toetstaan, en het doet ons leed, dat bij verdere demarches wij daar in zoude moeten zwaarigheid maken.

Geleef mij inmiddels met betuiging van achting te zijn.

Mijnheer!

UED^sDWD^r

P. Cuneus

Leijden den 3. Meij 1833

55

Lodewijksarchief

Generale Directie voor de zaken van de R.K. Eeredienst
No 12/279

De Directeur-Generaal voor de Zaken van de Roomsche Katholieke Eeredienst

Ontvangende een Koninklijk besluit van den 27 Januarij 1834 No 66, van den navolgenden inhoud:

“Wij Willem, bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz. enz. enz.

op de rekest van Gecommitteerden, uit, en waarnemende de belangen van de R.K. Gemeente der kerk van den Heiligen Lodewijk te Leijden, strekkende dat de betaling van het Jaarlijks inkomen, ter somma van / Zeshonderd Gulden / f 600.—.— / bij decreet van den 9^c van Grasmaand 1809 No 15, aan de genoemde kerk toegekend, sedert den 1 October 1833, ten hunnen name en in hunne kwaliteit moge geschieden.

Gezien het rapport van den Directeur-Generaal voor de Zaken van de R.K. Eeredienst, van den 16^e dezer No 12/148, en dat van Onzen Minister van Financien van den 25^e daaraanvolgende No 80/258 RU.

Gelet op het bovengemelde decreet, mitsgaders op Ons besluit van den 22 November 1818 No 82.

En in aanmerking nemende, dat de boven bedoelde som als een inkomen der kerk is toegestaan, en de betaling daarvan gevolglijk behoort te geschieden, aan Pastoor en kerkmeesteren of gecommitteerden uit de Gemeente, als te zamen uitmakende het kerkbestuur, hetwelk uitsluitend de bevoegdheid heeft, om de inkomsten der kerk te beheeren.

Hebben goedgevonden en verstaan:
den Directeur Generaal voornoemd te magtigen, om de bovengemelde som, te rekenen van den eersten October 1833 en vervolgens, den Directeur Generaal voornoemd te stellen aan het kerkbestuur van de R.K. Gemeente der kerk van den Heiligen Lodewijk te Leijden, en zulks voor zoo veel het laatste kwartaal des vorigen Jaars betreft, uit de daarvoor nog beschikbaar gebleven gelden op art: 2 der 6 Afdeling van het zevende Hoofdstuk der Huishoudelijke begrooting van 1833, tot voorschreven einde toegestaan bij Ons besluit van den 24 Februarij 1833 No 6. Zullende de uitbetaling geschieden met in acht neming der formaliteiten, bepaald bij art: 8 en 9 van Ons besluit van den 22 December 1819 No 59, te dien effecte, dat de kwitantien, steeds ten minste door twee leden van het kerkbestuur zullen moeten worden afgegeven. En is de Directeur Generaal voornoemd, belast met de uitvoering dezes, waarvan afschriften zullen worden gezonden, aan Onzen Minister van Financien en aan de Algemene Rekenkamer, tot informatie en narigt.
s Gravenhage, den 27 Januari 1834.

(get.) Willem
vanwege den Koning
(get.) J.G. De Meij van Streefkerk
Accordeert met deszelfs Origineel
De Griffier ter Staats Secretarie
(get.) L.H. Elias Schovel."

Geeft hiervan aan de belanghebbenden kennis, onder mededeeling, dat dezerzijds, voor de geregelde voldoening der aan de kerk van den H. Lodewijk te Leijden toekomende Jaarlijksche som, zal worden zorg gedragen. En zal deze dispositie worden uitgereikt aan het kerkbestuur der R.K. Gemeente voornoemd, tot informatie en narigt.
s Gravenhage, den 3 Februarij 1834
De Directeur Generaal voornoemd
De Pelichij

Aan
de Gecommitteerden, uit en waarnemende de belangen van de R.K. Gemeente der Kerk van den Heiligen Lodewijk te Leijden

56

Lodewijksarchief
De Heer P. Hemelrijk Gz te Leijden
s Hage 5 Februarij 1834

Mijnheer!

Ik heb het genoeg UEd ingesloten te doen toekomen dispositie van Zijne Excellentie den Directeur Generaal voor de zaken van de R.C. Eeredienst dd 3e dezer No 12/279 waarbij, ingevolge koninklijk besluit van 27 Januarij jl. No 66, aan de Gecommitteerden uit en waarnemende de belangen van de R.C. Gemeente der kerk van den Heiligen Lodewijk à costi wordt geaccordeerd het jaarlijksch inkomen van f 600.— welke som bij decreet van den 9e van Grasmaand 1809 No 15 aan de genoemde kerk was toegekend. Ik heb de Eer mij na verdere dienstoffer te met achtung te noemen

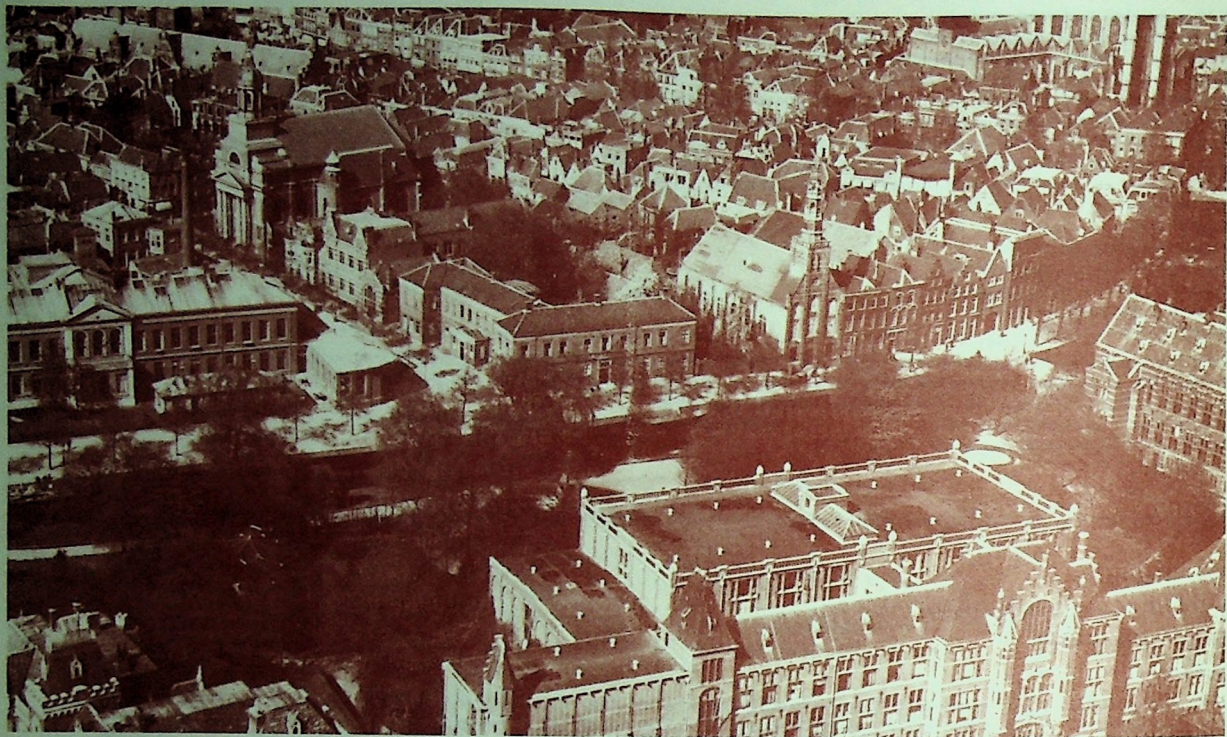
UEDWDienaar
I. Schrant

57

Lodewijksarchief
Extract uit de Notulen, gehouden ter Kamer van H.H. Burgemeester en Wethouders der stad Leyden
Donderdag den 22 December 1836

Is gelezen:
1° Eene enz.:
5° Een Adres van de Commissie der Roomsche Catholieke kerk genaamd de H. Lodewijk van den 12 dezer maand, daar bij derzelver bezwaren te kennen gevende, dat deze Vergadering op hunne administratie het principe wil toepassen het geene bij wind schade gewoonlijk wordt in acht genomen, en mitsdien verzoekende, dat nader in overweging mag worden genomen, en met een gunstig besluit achtvolgt, dat de schade aan het dak van hun kerkgebouw, veroorzaakt door den val van de peer van den daaraanverheelde toren, ten gevolge der storm op den 29 November jl, van stadswege mag worden hersteld.
Gezien het Rapport van den Stads Architect van den 19 dezer maand
Overwegende dat geen eigenaar van een gebouw verantwoordelijk is voor de schaden, welke veroorzaakt worden door wind of storm, en dat mitsdien het Bestuur der Stad geene uitzondering kan maken ten aanzien der schade, veroorzaakt door het vallen van het bovenste gedeelte van den aan hun kerkgebouw verheelde stadstoren in het dak van hetzelfde door den storm op den 29 November jl.
Is goedgevonden en verstaan de Commissie voornoemd te kennen tegeven, zoo als geschiedt bij dezen, dat derzelve verzoek tot herstel der genoemde schade op stadskosten, voor geene gunstige beschikking vatbaar is; doch dat zoo dra het seizoen dit zal toelaten, de daaraan verheelde stadstoren, van stadswege geheel in vorige staat zal worden hersteld.
En zal Extract dezer worden gezonden aan de Commissie voornoemd, als mede aan den Stads Architect respectivelijk tot informatie.

Accordeert met voorsch: Notulen
P.A. du Pui

Register

Persoonsnamenregister

Alfeüs, 9
Alfons II, koning, 10, 11
Alfons III, koning, 11
Alfons VI, koning, 13
Antonius van Piacenza, 9

Benedictus, st., 8
Bertrand, 64
Bilderdijk, mr. Willem, 46, 47
Bockenbergh, Arent Dircksz., 34, 35, 36
Bommel, jhr. mr. Gerard van, 67
Bonifatius, st. bisschop, 36, 69
Brandt, Jan Cornelisz. van der, 21, 22
Bredevelt, A., 37
Bijwech, Gerrit Claesz. van, 24

Calixtus II, paus, 10, 12, 13
Castoldi, Carolus, 40
Chedeville, J.M., 64
Christianen, firma wed. A., 59
Claes Bartoutsz., 24
Constantijn de Grote, keizer, 7
Cornelis Dirckz., 21, 23
Cramer, Jacobus Joannes, 67

Dedel, Maritgen, 29
Dooremaalen, Jan van, 55
Driessen, B., 64
Drongen, Pieter van, 38
Duck, Cornelis, 36
Dudley, Robert, graaf van Leicester, 35
Durand, J.N.L., 56
Dijk, Adrianus van, 38

Evermaris, 12
Eijsbouts Klokkengieterij, 74

Filips II, koning, 35
Floris V, graaf van Holland en Zeeland, 18
Fontaine, P.F.L., 56
Francq van Berkhey, Le, 25
Frans Florisz., 29

Gallienus, keizer, 7
Gevers van Endegeest, 46, 52
Gheïn (II), Pieter de, 21, 22, 23, 24
Gildenhuis, Jacoba Maria, 40
Giudici, Carlo Giovanni
 Francesco (Jan), 40, 44, 45, 46, 47, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 72, 73
Goede, Paulus de, 34, 35
Grave, Jan Albert de, 25
Gijsbert Joris Willeboortsz., 34, 35

Haaselberg, firma Van, 49
Hadrianus, keizer, 7
Hanegraaf, 44
Hardouin-Mansart, Jules, 39
Hart, Abraham van der, 45, 46, 48
Helena, keizerin, 7
Herodes Agrippa, koning, 9
Heteren, Van, 37
Hieronymus, st., 8
Hulscher, H.F. ten, 64
Hopcooper, Huych Claesz., 24
Hout, Jan van, 18, 21, 23, 74

Isidorus, st., bisschop van Sevilla, 10

Jacobus (Jacob) de Meerdere of de Oudere, st., 8, 9, 10, 11, 12, 13
Jacobus (Jacob) de Mindere of de Jongere, st., 9, 14, 15
Jan Ingelsz., 20, 22
Jansen, mgr. M.A., bisschop van Rotterdam, 73
Johannes, st., 9, 13
Jozef, st., 8, 61
Jupiter, 7
Justinianus, keizer, 7

Karel de Grote, keizer, 9, 11, 12
Klijnders, G.T., 50
Krecht, 64
Kreymborg, 37

Lamblardie, 51, 53
Lodewijk IX, st., koning, 64, 65
Lodewijk XVI, koning, 57
Lodewijk Napoleon, koning, 40, 41, 53, 55, 61, 66, 68
Lohman, firma B., 59
Lumey, 34

Mâle, Emile, 9
Maria, st., 8, 61
Masker, H., 60
Medemblik, Rombout van, 36
Merwen, Frans Adriaensz. van, 32
Merwen, Simon Fransz. van, 18
Mieris, Frans van, 37, 38
Mittenreyter, 59
Molkenboer, Th., 70

Napoleon, keizer, 41, 53, 56
Nicou, Hubert, 64
Noorden, Klaas, 25

Oeke, Bernardus, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 63, 65, 66, 67
Oeke, Pieter, 50, 63, 66, 67
Oekoko, 50
Oerle en Schrama, Van, 72
Oosthuysen, jhr. Petrus Judocus van, 52, 53, 54
Orlers, Jan Jansz., 15, 25
Osy, Jan Karel, 40

Paternotte, Adr. Jos, 55
Paulus, st., 14
Pelagius, 10
Percier, Charles, 56
Petrus (Pieter), st., 12, 13, 14, 65, 70
Pieter Anthonisz., 19
Prudentius, 9
Purmerende, Symon Claesz. van, 24
Putte, Pieter van der, 21

Quant, Johanna, 50

Reichner, J., 73
Riel, Johannes van, 69
Roland, 12
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 72
Rijnsburch, Jacob Pietersz. van, 24
Rijnsburch, Pieter Pietersz. van, 24

Salome, 9
Sampiro, kroniek van, 10
Sancho de Grote, koning, 11
Sasbout Vosmeer, 36
Schuyt, Cornelis Florisz., 24
Slingelandt, J.D. van, 44, 51, 52
Smits, B., 49
Stockum, A. van, 69
Straten, Anthony van, 55
Swanenburch, Cornelis Huygensz. van, 36

Swanenburgh, Isaack Claesz. van, 25, 29, 30
Sweelinck, Jan Pietersz., 23

Theodimir, bisschop van Iria Flavia, 10
Theodosius, keizer, 7
Thibault, chevalier Jean Thomas, 42, 46
Tomas, Henricus, 69
Trier, Hendrik van, 21

Uljee, 54
Urbanus II, paus, 13

Velsen, Jan Philipsz. van, 24
Velsen, Philips Jansz. van, 24
Venus, 7
Vermeulen, 73
Vredeman, Sebastiaen, 24

Weesel, Joris van, 24
Werbout Cornelisz., wed. 14
Westenhout, Van, 46
Willem van Nassau, prins van Oranje, 33
Willem I, koning, 66, 69
Willem II, koning, 48
Willem V, hertog van Aquitanië, 12
Willer, wed., 54
Willibrordus (Willibrord), st., aartsbisschop van Utrecht, 36, 64, 65

Zebedeüs, 9

Plaatsnamenregister

Alkmaar, 14
Amsterdam, 23, 25, 33, 34, 41, 43, 45, 48, 50
—, Begijnhofkerk, 50
—, Montelbaanstoren, 19
—, schuilkerk "Het Haantje", 50
—, stadswijk Marken, 50
—, Willibrorduskerk, 41
Antwerpen, 14, 29, 32
Arnhem, 14
Assen, 40
Atrecht, 14

Bergen (Mons), 14
Bethlehem, 7, 8, 10
Breda, 14
Brussel, 14, 31
Burgos, 13

Chalcedon, concilie van, 8
Cluny, abdij van, 13
Compostela, zie Santiago de Compostela
Constantinopel, 7

Delft, 21, 24, 43
Diest, 14
Dulciaghi, 40

Efese, 13
El Padron, 9

Gent, 14
Gouda, 43
's-Gravenhage, 14, 24, 31, 41, 43, 51, 52, 67, 68
—, Binnenhof, 41
—, Spaanse kapel, 53
Groningen, raadhuysplan, 40

Haarlem, 14, 24
—, Bisschoppelijk Museum, 61

